

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СЕМЕНЮК ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.368

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА
ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНА
ХАРАКТЕРИСТИКА**

спеціальність 081 Право

галузь знань Право

Подається на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. М. СЕМЕНЮК**

Науковий керівник **ПЕРЕЛИГІНА Раїса Володимирівна**, кандидат
юридичних наук, доцент

Хмельницький – 2022

АНОТАЦІЯ

Семенюк І. М. Звільнення від покарання за законодавством України та Європейського Союзу: порівняльна характеристика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2022.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що полягало у необхідності вивчення досвіду регламентації звільнення від покарання та його видів у кримінальному законодавстві держав – членів Європейського Союзу, а також випрацювання на його основі нових шляхів вдосконалення положень розділу XII Кримінального кодексу України «Звільнення від покарання та його відбування» та розділу XV Кримінального кодексу України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

На основі дослідження кримінального законодавства держав, які є членами Європейського Союзу, встановлено, що звільнення від покарання становить сукупність норм, закріплених у національних кримінальних законах, які відображають волю законодавця щодо відмови від застосування або продовження виконання покарання, що здійснюється в межах національної кримінально-правової політики, яка ґрунтується як на правових традиціях, так і на визнаних державами міжнародно-правових стандартах.

Досліджено звільнення особи від покарання, яке за своєю правовою природою можуть полягати в утриманні від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або у відстрочці призначення покарання за кримінальним законодавством держав-

членів ЄС, а також у призначенні покарання, яке не звертається до виконання за умов, визначених кримінальним законом.

Охарактеризовано особливості звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав-членів Європейського Союзу: обмежена диференціація звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання; наявність ідеологічно та змістовно подібних положень, різне розуміння яких обумовлено інтерпретацією кримінально-правової норми про звільнення від відбування покарання з випробуванням як власне звільнення, як умовне припинення кримінального провадження, призупинення виконання вироку, відстрочка виконання вироку; відмінні між собою підходи визначення окремих підстав для звільнення від покарання тощо.

Проаналізовано види звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав-членів Європейського Союзу за критерієм моменту ухвалення щодо особи обвинувального вироку: 1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування; 2) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання; 3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання.

Визначено зразки досвіду нормативно-правового регулювання звільнення від покарання у законодавстві держав - членів Європейського Союзу, які могли б сприяти вдосконаленню положень кримінального законодавства України в цій

частині, а саме: 1) врахування судом зусиль, які засуджений докладає до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (§ 56 КК ФРН), можливості засудженого після звільнення від відбування покарання здобувати засоби для існування законним шляхом та готовності до вирішення особистих психологічних проблем, які обумовили вчинення кримінального правопорушення або можуть обумовити його вчинення в подальшому (ст. 61 КК Латвії); 2) встановлення обов'язку особи, до якої застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, пройти навчання відповідно до спрямованості вчиненого злочину (трудова, культурна, поведження із транспортними засобами, гендерна та екологічна освіта, поведження з тваринами тощо) (ст. 80 КК Іспанії); 3) закріплення заборони застосовувати звільнення для відбування покарання для особи, яка вчинила умисний злочин під час іспитового строку (ст. 85 КК Угорщини) та ін.

Встановлено, що у кримінальних законах значної частини держав-членів Європейського Союзу регламентовано умовно-дострокове звільнення від покарань за моделлю, відповідно до якої особі, звільненій умовно-достроково від покарань, пов'язаних з позбавленням волі, призначається іспитовий строк, а також на неї накладаються обов'язки, невиконання яких є підставою для скасування умовно-дострокового звільнення. Аргументовано, що заміна у законодавстві України моделі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк такою, що передбачає призначення іспитового строку умовно-достроково звільненій особі та накладення на неї обов'язків, дозволить створити ефективне підґрунтя для побудови ефективного механізму умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Доведено доцільність посилення умовного характеру звільнення від відбування покарання за хворобою, доповнивши ст. 84 КК України приписом

про покладення на засудженого судом при його звільненні від покарання за хворобою, обов'язків, передбачених частинами 1 та 3 ст.76 КК України.

Визначено, що переважна частина кримінальних законів держав - членів Європейського Союзу не містить положень про особливості звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей, що зумовлено загальним характером положень кримінальних законів, які дозволяють застосувати норми про відстрочку виконання вироку, звільнення від відбування покарання з випробуванням або умовно-дострокове звільнення в контексті індивідуального підходу до звільнення особи від відбування покарання.

Обґрунтовано доцільність запровадження контролю за поведінкою неповнолітніх засуджених, до яких застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. При цьому визнано доцільним запозичити досвід окремих країн – членів Європейського Союзу щодо покладення на неповнолітнього, якого звільнено від відбування покарання з випробуванням, або до якого застосовано умовно-дострокове звільнення від покарання, визначених обов'язків, передбачивши у національному законодавстві застосування до неповнолітнього заходів виховного характеру, закріплених у ч. 2 ст. 105 КК, за винятком направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи, оскільки такі заходи є відповіднішими віку та психологічному стану неповнолітнього.

На підставі викладеного сформульовано пропозиції для внесення змін до Закону України «Про пробацію» в частині запровадження контролю за поведінкою осіб, до яких застосовано умовно-дострокове звільнення та звільнення від покарання за хворобою, а також до розділу XII КК України «Звільнення від покарання та його відбування» (в частині статей 75, 76, 81, 84)

та розділу XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (в частині статей 104 та 107).

Ключові слова: порівняльно-правове дослідження, Європейський Союз, кримінальна відповідальність, покарання, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, умовно-дострокове звільнення, примусові заходи виховного характеру, іспитовий строк, пробація.

SUMMARY

Semeniuk Iryna M. **Exemption from punishment under the legislation of Ukraine and the states of European Union: a comparative characteristic.** – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi 2022.

The dissertation provides a theoretical generalization and proposes a new solution to the scientific problem, which consisted in the need to study the experience of regulating exemption from punishment and its types in the criminal law of EU member states, as well as developing new ways to improve the provisions of Chapter XII of the Criminal Code. Exemption from punishment and its serving ”and Chapter XV of the Criminal Code of Ukraine“ Peculiarities of Criminal Liability and Punishment of Juveniles ”. A study of the criminal laws of member states of the European Union found that release from punishment is a set of rules enshrined in national criminal law, which reflect the will of the legislator to refuse to apply or continue to serve a sentence carried out within the national criminal law. a policy based on both legal traditions and internationally recognized international legal standards. The release of a person from punishment, which by its legal nature may consist in refraining from sentencing when a person is found guilty of a criminal offense or in postponing sentencing under the criminal law of EU Member States, as

well as in the imposition of a non-enforceable sentence under the conditions specified by the criminal law.

The peculiarities of exemption from punishment under the legislation of Ukraine and the legislation of the Member States of the European Union are described: limited differentiation of exemption from criminal liability, exemption from punishment and exemption from serving a sentence; the presence of ideologically and substantively similar provisions, different understandings of which are due to the interpretation of the criminal law on release from probation as one's own release, as conditional termination of criminal proceedings, suspension of execution of sentence, postponement of execution of sentence; different approaches to determining individual grounds for release from punishment, etc. The types of exemption from punishment under national law and the legislation of the Member States of the European Union on the criterion of the moment of conviction are analyzed: sentencing - before the beginning of its serving; 2) the types of release from punishment that may be applied during the serving of the sentence, respectively, exclusively to the person against whom a conviction has been passed and to whom a sentence has been imposed; 3) types of release from punishment, which can be applied both to persons in respect of whom a court conviction is enforced in terms of serving a sentence, and to persons who have served a certain part of the sentence. Examples of experience of normative-legal regulation of release from punishment in the legislations of the member states of the European Union which could promote improvement of provisions of the criminal legislation of Ukraine in this part are defined, namely: 1) consideration by court of efforts § 56 of the Criminal Code of Germany), the possibility of a convict after release from serving a sentence to obtain a livelihood and readiness to solve personal psychological problems that led to the commission of a criminal offense or may lead to its commission in the future (Article 61 of the Criminal Code of Latvia); 2) establishing the obligation of a person to whom

release from probation is applied, to undergo training in accordance with the direction of the crime (labor, cultural, handling of vehicles, gender and environmental education, handling of animals, etc.) (Article 80 of the Criminal Code of Spain); 3) enshrining a ban on the use of release for serving a sentence for a person who committed an intentional crime during the probation period (Article 85 of the Criminal Code of Hungary), etc. It is established that the criminal law of a large part of the Member States of the European Union regulates parole according to the model according to which a person released on parole is sentenced to probation, as well as for him duties are imposed, non-fulfillment of which is the basis for cancellation of parole. It is argued that the replacement in the legislation of Ukraine of the model of parole in the form of imprisonment for a definite term such that provides for the appointment of a probationary period of parole and imposition of duties on him, will create an effective basis for building an effective mechanism parole from life imprisonment. The expediency of strengthening the conditional nature of release from serving a sentence for illness has been proved by supplementing Art. 84 of the Criminal Code of Ukraine by an instruction to impose on the convict by the court in his release from punishment for illness, obligations under parts 1 and 3 of Article 76 of the Criminal Code of Ukraine. It is determined that the vast majority of criminal laws of the Member States of the European Union do not contain provisions on the specifics of exemption from punishment for pregnant women and women with children, due to the general nature of the provisions of criminal law, which allow probation or parole in the context of an individual approach to the release of a person from serving a sentence.

The expediency of introduction of control over the behavior of juvenile convicts, to whom release from probation and conditional early release from serving a sentence was applied, is substantiated. At the same time, it is considered expedient to borrow the experience of individual member states of the European Union in

imposing on a juvenile who has been released from probation or who has been granted parole, certain responsibilities, providing in national law for the application of educational measures to minors. nature, enshrined in Part 2 of Art. 105 of the Criminal Code, except for the referral of a minor to a special educational institution, as such measures are more appropriate to the age and psychological state of the minor. Based on the above, proposals for amendments to the Law of Ukraine "On Probation" in terms of introducing control over the behavior of persons subject to parole and release from punishment for illness, as well as to Section XII of the Criminal Code of Ukraine Exemption from punishment and his serving" (in part of Articles 75, 76, 81, 84) and Section XV «Peculiarities of Criminal Liability and Punishment of Juveniles» (in part of Articles 104 and 107).

Key words: comparative legal research, European Union, criminal liability, punishment, release from punishment, release from serving a punishment, parole, coercive measures of an educational nature, probation term, probation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Семенюк І. М. Особливості звільнення від покарання за законодавством України та Європейського Союзу: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми права України та Польщі: монографія* / Київський університет права НАН України; за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. А. Шміта. Київ: Талком, 2020. С. 138-148. URL: http://kul.kiev.ua/images/A/25/Monografia/Polska_monografia_2020.pdf.
2. Durdynets M. Yu., Perelyhina R. V., Klymenko O. A., Semeniuk I. M., Kostetska L. M. Counteraction to Corruption Offences in Ukraine and the EU: *Comparative Legal Aspect. Scopus. Academic Journal of Interdisciplinary Studies.*

Vol 9. № 5. September 2020. S. 227-238. URL:
<https://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/article/view/12214> (DOI:
10.36941/ajis-2020-0100).

3. Семенюк І.М. Досвід Європейського суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 309-313. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519/494>.

4. Семенюк І. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 49-57. URL:
https://unz.univer.km.ua/article/view/88_49-57/331 (DOI: 10.37491/UNZ.88.5).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Семенюк І. М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики*: матеріали круглого столу (м. Київ, 01 жовтня 2020 р.). Київ: Ліра-К, 2020. С. 62-66.

6. Семенюк І. М. Деякі питання звільнення від покарання за законодавством Європейського Союзу. *Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 01 червня 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-110.

7. Семенюк І. М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне: Волинські обереги, 2020. С. 219-223.

8. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті звільнення від покарання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу*: збірник тез доповідей Всеукраїнської

наукової конференції (м. Хмельницький, 17 квітня 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 150-153. *(особ. внесок – 50 %)*.

9. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Правова гармонізація у сфері звільнення від покарання: деякі практичні питання. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 20 квітня 2021 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2021. С. 127-130. *(особ. внесок – 50 %)*.

10. Семенюк І. М. Практика ЄСПЛ як невід’ємна складова конвенційної системи захисту прав людини (питання звільнення від покарання). *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2021. С. 121-123.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	15
1.1. Стан дослідження звільнення від покарання за законодавством України та держав Європейського Союзу.....	15
1.2. Загальна характеристика звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав Європейського Союзу.....	22
1.3. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу.....	42
Висновки до розділу I.....	57
РОЗДІЛ 2. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ПІД ЧАС ПОСТАНОВЛЕННЯ ВИРОКУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	61
2.1. Звільнення від покарання та від призначеного покарання під час постановлення вироку.....	61
2.2. Звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання з випробуванням.....	81
2.3. Звільнення від покарання та від його відбування на підставі амністії та помилування.....	103
Висновки до розділу 2.....	114
РОЗДІЛ 3. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	119

3.1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.....	119
3.2. Звільнення від покарання та його відбування за хворобою.....	141
Висновки до розділу 3.....	146
РОЗДІЛ 4. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ	
ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ	
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	
	149
4.1. Особливості звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають неповнолітніх дітей.....	149
4.2. Звільнення неповнолітніх осіб від покарання та його відбування.....	154
Висновки до розділу 4.....	172
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ.....	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

Європейська конвенція з прав людини – Конвенція з прав людини та основоположних свобод

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК Австрії – Кримінальний кодекс Австрії

КК Болгарії – Кримінальний кодекс Республіки Болгарія

КК Греції – Кримінальний кодекс Грецької Республіки

КК Данії – Кримінальний кодекс Королівства Данія

КК Естонії – Кримінальний кодекс Естонської Республіки

КК Латвії – Кримінальний кодекс Латвійської Республіки

КК Литви – Кримінальний кодекс Литовської Республіки

КК Іспанії – Кримінальний кодекс Королівства Іспанія

КК Португалії – Кримінальний кодекс Португальської Республіки

КК Румунії – Кримінальний кодекс Румунії

КК Польщі – Кримінальний кодекс Республіки Польща

КК Словаччини – Кримінальний кодекс Словацької Республіки

КК Словенії – Кримінальний кодекс Республіки Словенія

КК Угорщини – Кримінальний кодекс Угорщини

КК України – Кримінальний кодекс України

КК Франції – Кримінальний кодекс Французької Республіки

КК ФРН – Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина

КК Чехії – Кримінальний кодекс Чеської Республіки

КК Швеції – Кримінальний кодекс Королівства Швеція

КК Хорватії – Кримінальний кодекс Хорватії

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КПК ФРН – Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина

ООН – Організація об'єднаних націй

РЄ – Рада Європи

Угода про асоціацію – Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На різних етапах реалізації кримінальної відповідальності можуть виникати юридичні факти, що зумовлюють недоцільність призначення засудженому покарання, його реального чи повного виконання, неспроможність досягнення застосуванням покарання його мети, або неможливість виконання засудженим призначеного йому покарання. Кримінально-правові наслідки встановлення цих фактів регламентовані кримінальними законами як України, зокрема в межах інститутів звільнення від покарання та його відбування, так і законами зарубіжних країн. У преамбулі Конституції України підтверджується європейська ідентичність Українського народу та незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, що, з огляду на ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, має бути відображеним у національному законодавстві, зокрема, у кримінальному. Це зумовлює необхідність дослідження кримінального законодавства держав-членів ЄС, що, в свою чергу, є одним із шляхів вдосконалення національного кримінального законодавства, в тому числі в частині регламентації звільнення від покарання та його відбування.

Значний внесок у вивчення питань звільнення від покарання зробили Ю. В. Баулін, В. А. Бадира, П. С. Берзін, В. М. Бурдін, О. П. Горох, Є. О. Письменський, О. О. Книженко, А. О. Клевцов, О. О. Наумов, В. К. Грищук, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, О. М. Костенко, В. М. Куц, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Є. О. Письменський, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко та інші. Попри значну кількість досліджень проблем звільнення від покарання, низка питань про застосування норм цього інституту кримінального права дотепер залишається не розв'язаною, чимало з них – недостатньо висвітлені, є дискусійними, ґрунтуються на нормах законодавства, яке вже

втратило чинність, або не відображають актуальних проблем регламентації звільнення від відбування покарання. Виходячи з цього, регламентація інституту звільнення від покарання у законодавстві держав – членів ЄС, на нашу думку, є перспективним напрямком наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри кримінального права і процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Забезпечення прав людини у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0117U000106), а також згідно з планами науково-дослідної роботи Київського університету права Національної академії наук України в межах теми «Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії» (номер державної реєстрації U11U004745).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є отримання науково обґрунтованих результатів у вигляді наукових висновків та положень щодо регламентації звільнення від покарання у законодавстві України та держав – членів ЄС, а також розробка наукових рекомендацій, формулювання пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного кримінального законодавства України та практики його застосування у цій частині.

Відповідно до поставленої мети було сформульовано такі *завдання*:

- надати загальну характеристика звільнення від покарання за національним законодавством України та законодавством держав - членів ЄС;
- охарактеризувати види звільнення від покарання за національним законодавством України та законодавством держав - членів ЄС;
- проаналізувати спільні та відмінні ознаки у регламентації звільнення від покарання у законодавстві України та у законодавстві держав - членів ЄС;
- визначити підстави звільнення від покарання та його відбування під час постановлення вироку за законодавством України та держав - членів ЄС;

- проаналізувати особливості окремих видів звільнення від відбування покарання на стадії виконання вироку за законодавством України та держав - членів ЄС;

- встановити особливості звільнення від покарання неповнолітніх, вагітних жінок та жінок, які мають неповнолітніх дітей;

- виявити позитивний досвід нормативно-правового регулювання звільнення від покарання у законодавстві держав - членів ЄС, з урахуванням якого сформулювати пропозиції для внесення змін до кримінального законодавства України.

Об'єкт дослідження становить порядок функціонування суспільних відносин, пов'язаних зі звільненням від покарання за законодавством України та держав – членів ЄС.

Предметом дослідження є норми кримінального права України та держав – членів ЄС в частині регулювання звільнення від покарання та від його відбування, а також практика їх застосування.

Методи дослідження. В ході дослідження використано загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, серед загальнофілософських методів було обрано діалектичний метод, який полягає у пізнанні дійсності в її суперечливості, цілісності і розвитку. З огляду на це вказаний метод було застосовано при здійсненні загальної характеристики звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав-членів ЄС (підрозділ 1.2.). Серед загальнонаукових методів було використано методи *емпіричного дослідження*, зокрема, *опис*, застосований при вивченні стану дослідження звільнення від покарання за законодавством України та держав – членів ЄС (підрозділ 1.1.) та *методи теоретичного дослідження*, а саме *метод сходження від абстрактного до конкретного*, який було застосовано при підготовці підрозділу 1.3. «Види звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав Європейського Союзу» та *системно-*

структурний метод, який надав змогу визначити систему видів звільнення від покарання та його відбування під час постановлення вироку (розділ 2) та під час виконання вироку (розділ 3). *Загальнологічні методи*, зокрема, *аналіз, синтез, узагальнення, аналогія* були застосовані при дослідженні текстів кримінальних законів України та держав-членів ЄС та при формулюванні пропозицій для вдосконалення положень розділу XII КК України «Звільнення від покарання та його відбування». Серед *спеціальних* методів потрібно зазначити *статистичний метод*, використаний при підготовці розділу 4, присвяченому звільненню від покарання окремих категорій осіб за законодавством України та держав ЄС. Проте дослідження, передусім, базується на *порівняльно-правовому методі*, який надав можливість порівняти положення національного законодавства різних держав – членів ЄС.

Емпірична база дослідження складається з рішень ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду, статистичні звіти Державної судової адміністрації України, а також кримінальні законодавства 20 країн – членів ЄС. Науково–теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених в сфері порівняльно-правових досліджень кримінального права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в науці кримінального права комплексних досліджень звільнення від покарання та його відбування за національним кримінальним законодавством та кримінальним законодавством держав – членів ЄС, за результатами якого сформульовано рекомендації для удосконалення положень розділу XII КК України «Звільнення від покарання та його відбування», розділу XV КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» та Закону України «Про пробацію». У дисертації:

уперше:

1) визначено особливості нормативно-правового регулювання звільнення від покарання та його відбування у кримінальному законодавстві держав-членів ЄС, зокрема, обмежена диференціація звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання; наявність ідеологічно та змістовно подібних положень, різне розуміння яких обумовлено інтерпретацією кримінально-правової норми про звільнення від відбування покарання з випробуванням як власне звільнення, як умовне припинення кримінального провадження, призупинення виконання вироку; відстрочка виконання вироку; відмінні між собою підходи визначення окремих підстав для звільнення від покарання та ін.;

2) охарактеризовано звільнення особи від покарання, яке полягає в утриманні від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або у відстрочці призначення покарання за кримінальними законодавством держав - членів ЄС, а також в призначенні покарання, яке не звертається до виконання за умов, визначених кримінальним законом;

3) аргументовано, що заміна у законодавстві України моделі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк моделлю, яка передбачає призначення іспитового строку умовно-достроково звільненій особі та накладення на неї обов'язків, дозволить створити підґрунтя для побудови ефективного механізму умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі;

4) запропоновано доповнити ст. 81 КК України та Закон України «Про пробацію» положеннями про контроль за поведінкою умовно-достроково звільненої особи;

5) висловлено пропозицію щодо внесення змін до статей 104 та 107 КК України, запровадивши контроль за поведінкою неповнолітніх засуджених, до

яких застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;

удосконалено:

б) класифікацію видів звільнення від покарання за критерієм моменту ухвалення щодо особи обвинувального вироку: 1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувальний вирок або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування; 2) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання; 3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання;

7) наукову позицію про те, що значна частина положень кримінального законодавства держав - членів ЄС тією чи іншою мірою вже відображені у кримінальному або кримінальному процесуальному законодавстві України, хоча і не передбачені як підстави для звільнення від покарання, а як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння тощо;

8) вчення про особливості нормативно-правової регламентації умовно-дострокового звільнення у державах-членах ЄС, що включає в себе відсутність універсального переліку покарань, щодо яких застосовується умовно-дострокове звільнення, за винятком покарання у виді позбавлення волі на певний строк та закріплення у національних кримінальних законах умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі;

9) знання про положення кримінального законодавства держав - членів ЄС в частині врегулювання особливостей звільнення від покарання та його

відбування неповнолітніх осіб, вагітних жінок та жінок, які мають неповнолітніх дітей;

набули подальшого розвитку:

10) виокремлення положень кримінальних законів держав-членів ЄС, запозичення яких сприяло б вдосконаленню норм КК України в частині нормативно-правового регулювання звільнення від відбування покарання з випробуванням: 1) врахування судом зусиль, які засуджений докладає до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (§ 56 КК ФРН), можливості засудженого після звільнення від відбування покарання здобувати засоби для існування законним шляхом та готовності до вирішення особистих психологічних проблем, які обумовили вчинення кримінального правопорушення або можуть обумовити його вчинення в подальшому (ст. 61 КК Латвії); 2) встановлення обов'язку особи, до якої застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, пройти навчання відповідно до спрямованості вчиненого злочину (трудова, культурна, поведження із транспортними засобами, гендерна та екологічна освіта, поведження з тваринами тощо) (ст. 80 КК Іспанії); 3) закріплення заборони застосовувати звільнення для відбування покарання для особи, яка вчинила умисний злочин під час іспитового строку (ст. 85 КК Угорщини) та ін.;

11) вчення про особливості правового регулювання помилування та амністії у кримінальному законодавстві держав - членів ЄС;

12) наукова позиція про доцільність заміни моделі умовно-дострокового звільнення від покарань на таку, яка передбачає призначення іспитового строку особі, звільненій умовно-достроково від покарань, пов'язаних з позбавленням волі, та накладення на неї обов'язків, невиконання яких є підставою для скасування умовно-дострокового звільнення;

13) положення про доцільність посилити умовний характер звільнення від відбування покарання за хворобою, доповнивши ст. 84 КК України приписом про

покладення судом при звільненні засудженого при відбування покарання за хворобою, обов'язків, передбачених ч.ч. 1 та 3 ст.76 КК України;

14) аргументація щодо того, що правова ситуація, за якої застосування при призначенні покарання положень Загальної та Особливої частини кримінального закону унеможливлено внаслідок їх неузгодження, становить недолік кримінального закону, який має бути усунений законодавчим шляхом. З цією метою внесено пропозицію доповнити ст. 74 КК України положеннями про порядок вирішення судом цього питання.

Практичне значення одержаних результатів обумовлене тим, що вони можуть бути використані у таких сферах:

– у *науково-дослідній* – для подальшого вивчення нормативно-правового регулювання проблем звільнення від покарання та його відбування;

– у *правотворчій* – під час підготовки змін до КК України в частині удосконалення положень розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» та Закону України «Про пробацію»;

– у *правозастосовній* – у ході втілення кримінально-правової політики в сфері пробації та реформування пенітенціарної системи;

– в *освітній* – під час викладання кримінального права, підготовки підручників, посібників та інших навчальних видань (акти впровадження Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і Київського університету права НАН України містяться у Додатках Г та Д).

Висновки та пропозиції дисертаційного дослідження, які мають дискусійний характер є підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації положення, що становлять новизну роботи, розроблені автором особисто. Усі сформульовані наукові ідеї та положення є авторськими. У тезах доповідей, що опубліковані у співавторстві із науковим керівником, особистий внесок дисертантки становить 50 %.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики: матеріали круглого столу» (м. Київ, 01 жовтня 2020 року), «Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду» (м. Київ, 01 червня 2020 року), «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 25 травня 2020 року), «Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу» (м. Хмельницький, 17 квітня 2021 року), «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 20 квітня 2021 року), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 року).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки і практичні результати, отримані в процесі роботи над дисертацією, опубліковано в 1 колективній монографії, 2 наукових статтях у фахових наукових виданнях України, 1 стаття в іноземному виданні, а також тезах 6 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з якого основного тексту – 183 сторінки. Список використаних джерел містить 223 найменування, розміщених на 25 сторінках, 5 додатків – розміщені на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Стан дослідження звільнення від покарання за законодавством України та держав Європейського Союзу

16 вересня 2014 року Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» № 1678-VII було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинену у частині політичних положень та у частині торговельно-економічних і галузевих положень [160]. Згідно із пунктом «е» ст. 1 Угоди про асоціацію одну з цілей асоціації становить посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. Відповідно до ст. 24 Угоди про асоціацію сторони домовились надалі розвивати судове співробітництво у цивільних та кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи та ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності і праві на справедливий суд [194]. Також стосовно судового співробітництва в кримінальних справах сторони домовились посилити взаємодію щодо взаємної правової допомоги та екстрадиції, що включатиме у разі необхідності приєднання до відповідних міжнародних документів ООН та РЄ, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, та їх виконання, як зазначається у ст. 8 Угоди про асоціацію, а також більш тісне співробітництво з Євроюстом [194]. В цьому контексті вагомим значення набувають порівняльно-правові дослідження як систем права в цілому, так і

окремих його галузей, зокрема, фундаментальних, та інститутів права. Один із них становить такий інститут кримінального права як звільнення від покарання.

Дослідженню інституту звільнення від покарання в національній юридичній науці приділена значна увага. Зокрема, ґрунтовні дослідження загальних засад застосування звільнення від покарання та його відбування, а також їх окремих видів були здійснені П. С. Берзіним, О. П. Горохом, В. Т. Маляренком, А. А. Музикою, І. І. Митрофановим, Є. О. Письменським, М. В. Романовим та ін. [39; 54; 109; 115; 142; 171]. Також окремі питання звільнення від покарання становили предмет дисертаційних досліджень Р. І. Брящєя (звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину) [44], В. П. Герасименко (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким при його відбуванні) [50], А. І. Золотарьова (звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності) [76], Д. В. Казначєєвої, Є. С. Назимка (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) [78; 123], А. О. Клевцова, О. В. Дашенко, А. О. Сілкової (звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх) [84; 59; 182], О. О. Книженко (звільнення від відбування покарання з випробуванням) [85], О. О. Наумова (звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років) [129], А. А. Березовського, О. В. Чепелюк, С. М. Школа (звільнення від покарання на підставі амністії та помилування) [38; 210; 217].

Також окремі питання регламентації звільнення від покарання у кримінальному праві України були досліджені О. О. Дудоровим (порівняльно-правова характеристика звільнення від покарання та кримінальної відповідальності) [65], М. Я. Гуцуляком (застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким) [57], І. І. Журовою, О. В. Євдокімовою, В. І. Тютюгіним,

А. М. Ященком (правова природа звільнення від покарання та теоретико-прикладні аспекти дослідження інституту звільнення від покарання) [73; 193; 222]; Г. А. Далматовою, В. О. Меркуловою, О. С. Тубелець (звільнення від покарання як інструмент кримінально-правової політики) [58; 110; 191]; А. А. Музикою, В. В. Дем'янчиком, В. М. Трубниковим (звільнення на підставі амністії) [121; 60; 190]; А. Ю. Пеховським, М. С. Пузирьовим, О. В. Ткачовою, А. П. Черненком, Т. Л. Чорною, А. П. Шияном (звільнення від покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі) [164; 189; 211; 213]; Р. Ш. Бабанли, В. М. Бурдіним, О. О. Житним, О. М. Звенигородським, Л. Г. Остапчуком, Т. О. Павловою, О. Л. Самофаловим, Ю. О. Фідрею, Т. В. Чабаненком (звільнення від відбування покарання з випробуванням) [34; 46; 71; 74; 135; 137; 173; 196; 209]; Ю. В. Єгоровою, А. О. Сілковою, П. В. Хряпінським (звільнення від покарання неповнолітніх осіб) [70; 183; 207]; О. О. Наумовим, Г. В. Плахотник (звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років) [127; 144]; В. А. Бадира, Т. А. Денисовою, З. Ф. Дільною, О. І. Олійником, Ю. П. Степановою, І. С. Яковець (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) [61; 62; 187; 131; 188; 220]; С. Я. Бурда, К. Г. Донець, Н. І. Поліщук, М. С. Шмат (звільнення від покарання за хворобою) [45; 64; 145; 218]. С. А. Крушинський та Т. І. Нікіфорова приділили увагу матеріальним та процесуальним аспектам звільнення від покарання та його відбування в Україні [100].

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемам нормативно-правової регламентації звільнення від відбування покарання, лише два дисертаційних дослідження проблем звільнення від покарання, здійснених в Україні протягом 2015-2022 років, були безпосередньо присвячені порівняльно-правовим дослідженням. Так, Т. І. Пономарьова здійснила порівняльний аналіз звільнення неповнолітніх від покарання та його

відбування в Україні та Польщі [149]. Предметом досліджень І. В. Козакової було умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі за законодавством України та Держави Ізраїль [87]. Крім цього, частина зазначених вище наукових джерел містила підрозділ, у яких були висвітлені порівняльно-правові аспекти звільнення від покарання та його окремих видів.

Так, О. П. Горох в межах дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук дослідив особливості кримінального законодавства окремих зарубіжних держав про звільнення від покарання. Дослідник виділив унікальні види звільнення від покарання та визначив перспективи їх запровадження в національне законодавство, серед яких досвід Латвії – звільнення від відбування покарання особи, яка вчинила кримінальний проступок на ґрунті алкоголізму, наркоманії чи токсикоманії, якщо ця особа погодилася лікуватися від цих захворювань; досвід Данії та Франції стосовно умов відстрочення виконання вироку – виконання засудженим громадських робіт; досвід Швейцарії та ФРН, в яких передбачена можливість звільнення від покарання особи, для якої наслідки вчиненого діяння є настільки тяжкими, що застосування покарання не досягло б позитивного результату [54, с. 36, 398].

Є. О. Письменський також приділив увагу зарубіжному досвіду провідних країн континентальної Європи в частині дослідження видів звільнення від покарання. Науковець дійшов висновку про те, що за кримінальними кодексами майже всіх європейських держав до видів звільнення від покарання належать лише звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (за винятком Данії) та умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання (за винятком Франції) [142, с. 123-124].

О. В. Дашенко в контексті порівняльно-правового підходу проаналізувала норми кримінального законодавства окремих держав Європи про умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від покарання. Дослідницею було

наголошено на пов'язаності умовно-дострокового звільнення з установами режиму випробування (пробації), при якому після фактичного звільнення з установи, де виконувалося покарання, від засудженого вимагається виконати певні зобов'язання. Також, як зазначила науковиця, у законодавстві деяких держав прямо передбачається встановлення за умовно-достроково звільненими особами нагляду, а щодо засуджених молодого віку – надання допомоги під час проходження іспитового строку [59, с. 9-10].

А. О. Клевцов дослідив юридичну природу звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці, та обов'язків, що покладаються на таких осіб, в кримінальному законодавстві Франції, Польщі, Латвії, Литви, Іспанії, Нідерландів, на підставі чого сформулював ряд пропозицій з удосконалення чинного кримінального законодавства України з цього питання [84, с. 3]. А. О. Сілкова здійснила компаративістський аналіз однотипних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування [182, с. 89-139].

О. О. Книженко, аналізуючи кримінальне законодавство зарубіжних держав (Англії, ФРН, Франції, США, Японії, Голландії, Іспанії, Швеції, Китаю, Польщі, Росії, Латвії, Білорусії) в ході дослідження проблемних питань звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України, дійшла висновку, що умовне засудження має різні форми прояву, які на сучасному етапі відзначаються процесом інтеграції, що не становить винятку і для національного законодавства [85, с. 9-14].

О. В. Чепелюк дослідила застосування амністії та здійснення помилування за кримінальним законодавством зарубіжних держав. Причому, науковиця дійшла висновку про те, що правовий інститут прощення – помилування є характерним для всіх без винятку держав романо-германської системи права, хоча і за наявності відмінностей у способах нормативного закріплення у чинному законодавстві тієї чи іншої держави інституту помилування та самої процедури

застосування акту про помилування. Натомість амністія, як вказує науковиця, як підстава звільнення від покарання не є типовою для держав континентальної Європи, а застосування такої процедури є прерогативою для законодавства держав постсоціалістичного табору [210, с. 49].

Крім цього, порівняльно-правові дослідження інституту амністії та помилування здійснювались Т. В. Грек, Є. С. Назимком, Є. Барашем та М. Рудницьких [56; 122; 36].

О. О. Наумовим було проведено порівняльно-правове дослідження звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, за КК України та зарубіжних країн [128].

В. О. Меркулова дослідила особливості законодавчого визначення умовних видів звільнення від покарання та його відбування в окремих країнах Європи [112].

Окремі праці Д. В. Казначеевої присвячені дослідженню досвіду закордонних країн щодо регламентації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [77; 80].

Перу С. М. Пузирьова належить дослідження зарубіжного досвіду застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та перспективи його впровадження в Україні [164].

О. Ф. Ковітіді досліджувала досвід країн ЄС в частині звільнення від відбування покарання з випробуванням [86]. Г. О. Котляр здійснив порівняльно-правовий аналіз регулювання давності у кримінальному законодавстві зарубіжних країн, в тому числі країн – членів ЄС [91].

Також положенням законодавчих актів про звільнення від покарання у країнах – членах ЄС була приділена увага в межах порівняльно-правового дослідження кримінального законодавства України та інших європейських держав, здійсненого М. І. Хавронюком [203]. Зокрема, дослідником

проаналізовані положення кримінального законодавства Австрії, Бельгії, Естонії, Іспанії, Італії Латвії, Литви, Нідерландів, Польщі, ФРН, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції щодо загальних і спеціальних видів звільнення від покарання, серед яких, крім іншого питання про застосування строків давності при звільненні від покарання, амністії та помилування, особливості звільнення від покарання неповнолітніх осіб, жінок та інших осіб, які піклуються про малолітніх дітей.

Н. Е. Крилова, О. О. Житний, Е. Е. Кузьмін, І. В. Хохлова, С. С. Яценко дослідили окремі питання, пов'язані зі застосуванням звільнення від покарання в країнах членах – ЄС в контексті призначення покарання за кримінальним законодавством зарубіжних країн, зокрема, Великої Британії, ФРН, Італії [94; 72; 206; 221].

Також українськими науковцями вивчався зарубіжний досвід регламентації звільнення від покарання у кримінальному праві окремих зарубіжних держав. Зокрема, Є. С. Назимко та Т. І. Пономарьова здійснили порівняльно-правовий аналіз звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі [124]. Н. О. Дулатбеков та І. В. Красницький проаналізували особливості призначення покарання та звільнення від нього у кримінальному законодавстві Франції [67; 93].

Крім цього, питання, пов'язані зі застосуванням положень кримінального закону про звільнення від покарання, були предметом досліджень зарубіжних науковців, серед яких G. Goniewicz [17], A. Nawój-Śleszyński [23], K. Witkowska-Rozpara [31], E. Montero Pérez de Tudela, C. Rocío Garcia Ruiz [22], P. V. Tournier [29] та інші.

На підставі наведеного можна дійти висновку про те, що, незважаючи на наявність вагомого наукового доробку в частині вивчення зарубіжного досвіду нормативно-правової регламентації окремих інститутів кримінального права,

порівняльно-правові дослідження звільнення від покарання за законодавством України та держав - членів ЄС у літературі представлені в обмеженій кількості. Крім цього, значна частка цих досліджень була здійснена до ратифікації Україною Угоди про асоціацію, що обумовило їх проведення поза контекстом права ЄС. У зв'язку з цим видається доцільним дослідити правову природу звільнення від покарання за кримінальним правом України та держав ЄС, виокремити види звільнення від покарання та проаналізувати їх особливості, на підставі чого визначити найбільш вдалі зразки нормативно-правового регулювання звільнення від покарання, врахування яких могло б сприяти вдосконаленню кримінального законодавства України.

1.2. Загальна характеристика звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав Європейського Союзу

Звільнення від покарання та його відбування становить сукупність норм, які у сприятливому для засудженого напрямі вирішують питання про відбування (невідбування) покарання, призначеного обвинувальним вироком суду [195, с. 610].

Як звертає увагу П. С. Берзін, першочерговим питанням при характеристиці звільнення від покарання та його відбування є визначення того, які саме реальні процеси або юридичні факти позначаються формулюванням «звільнення від покарання та його відбування» [195, с. 611]. Ю. В. Баулін виходить з того, що звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання розглядаються в межах одного інституту кримінального права, передбаченого розділом XII Загальної частини КК України та характеризуються як «відмова держави від застосування покарання до особи, яка обвинувальним вироком суду була визнана винною у вчиненні злочину» [195, с. 612; 98, с. 377]. Також у літературі

висловлено думку, що інститут звільнення від покарання та від його відбування представлений розділом XII Загальної частини та розділом II Прикінцевих та перехідних положень КК України [195, с. 612; 97, с. 328]. П. В. Кобзаренко обґрунтовує позицію про те, що кримінальний закон передбачає систему інститутів звільнення від кримінального покарання [96, с. 410-411]. На думку П. С. Берзіна, зміст звільнення від покарання та його відбування як інституту Загальної частини кримінального права охоплює такі ознаки: 1) ці норми закріплені у як у розділі XII Загальної частини КК України, так і у інших розділах КК України (ч. 3 ст. 19, ч.3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ч. 5 ст. 72, ст. 104-107), Законі України «Про застосування амністії в Україні» та Положенні про порядок здійснення помилування, затвердженому Указом Президента України від 12 квітня 2000 року; 2) вказані норми інституту звільнення від покарання та його відбування фіксують фактичні обставини – юридичні факти, пов’язані з відмовою держави від застосування призначеного засудженому покарання; 3) поєднання зазначених вище юридичних фактів утворює кримінально-правовий зміст передбачених зазначеними нормами КК України різновидів звільнення від покарання та від його відбування. Це, як вказує П. С. Берзін, зумовлює виникнення складнощів при систематизації різновидів звільнення від покарання та його відбування, що полягає у виокремленні його конкретних різновидів – видів, форм та субінститутів [195, с. 613-614].

Н. О. Орловська розглядає звільнення від покарання в контексті кримінально-правового заохочення як санкції норм Загальної частини КК [133, с. 66].

Є. О. Письменський зазначає, що «...по-перше, звільнення від покарання та його відбування – це передбачені КК України випадки незастосування судом до особи, винуватої у вчиненні злочину, покарання чи припинення подальшого його відбування, або застосування до неї більш м’якого покарання. По-друге, це комплексний міжгалузевий правовий інститут, який передусім утворюють статті

74 – 87 КК України, однак зміст якого в широкому сенсі не обмежується нормами, вміщеними в Розділі XII Загальної частини КК України» [142, с. 59].

О. П. Горох дійшов висновку про те, норми про звільнення від покарання утворюють самостійний комплексний інститут кримінального права, що має у своїй структурі певні субінститути. Інститут звільнення від покарання утворює множина кримінально-правових норм, відособлено закріплена в системі українського кримінального законодавства, оскільки далеко не усі види звільнення від покарання закріплені у розділі XII «Звільнення від покарання та його відбування» (статті 74–87 КК України) Загальної частини КК України. Зокрема, законодавець передбачив спеціальні види звільнення від покарання щодо: 1) неповнолітніх (статті 104–107 КК України); 2) осіб, які стали непрацездатними після початку виконання покарання у виді виправних робіт (ч. 3 ст. 57 КК України); 3) військовослужбовців, засуджених до покарання у виді службового обмеження (ч. 1 ст. 58 КК України); 4) військовослужбовців, засуджених до покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні (ч. 1 ст. 62 КК України); 5) засуджених до основних покарань у виді штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо вони були попередньо ув'язненими (ч. 5 ст. 72 КК України) [54, с. 78].

Таким чином, українські науковці переважно виходять з того, що звільнення від покарання є самостійним комплексним інститутом кримінального права, який регламентується положеннями кримінального законодавства. Згідно із ч. 3 ст. 3 КК України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. На відміну від законодавства, у судовій практиці розкривається поняття «інші кримінально-правові наслідки». Зокрема, системний аналіз положень п. 50, 51 постанови Великої Палати ВС від 29 серпня 2018 року у справі №663/537/17 (провадження №13-31кс18), дає підстави для висновку про те, словосполучення «інші кримінально-правові наслідки діяння» охоплюють собою всі можливі

аспекти впливу на кримінально-правове становище особи, в якому вона опиняється внаслідок вчинення нею злочину, а тому іншими кримінально-правовими наслідками діяння можуть визнаватися будь-які передбачені КК України не лише примусові заходи кримінально-правового характеру, а й інші заходи, здатні змінити кримінально-правове становище особи, в тому числі ті, які пов'язані з призначенням покарання або звільненням від нього [151]. Виходячи з цього, норми про звільнення від покарання у національному кримінальному праві визначаються саме кримінальним законом. Зокрема, в українському законодавстві це розділ XII «Звільнення від покарання та його відбування», а також статті 104–107, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ч. 5 ст. 72 КК України. Також при тому, що у статтях 86, 87 КК передбачені такі види звільнення від покарання як амністія та помилування, ряд питань щодо застосування амністії та помилування визначені у Законі України «Про застосування амністії в Україні» та Положенні про порядок здійснення помилування, затвердженому Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015 [158; 148].

Звертаючись до досвіду держав-членів ЄС, необхідно звернути увагу на те, що саме норми Загальних частин кримінальних законів регламентують звільнення від покарання. Питанням звільнення від покарання присвячена глава X КК Литви, глава V КК Естонії, главі II розділу III книги I КК Франції, главі 29 КК Швеції, гл. 4,5, розділу III Загальної частини КК ФРН [203, с. 405-408; 52, с. 100]. Також необхідно звернути увагу на те, що у ряді держав-членів ЄС положення про застосування амністії та помилування визначені безпосередньо у приписах Конституції відповідної держави, наприклад, у §13 гл. 11 Конституції Швеції, ст. 65 Конституції Австрії, ст. 47 Конституції Греції, ст. 79 і 87 Конституції Італії, ст. 110 Конституції Бельгії та ін. [203, с. 97-98]. Також в окремих державах ЄС особливості звільнення від покарання неповнолітніх, військовослужбовців визначаються не безпосередньо у КК України, а окремими

спеціальними законами (наприклад, закони ФРН про судочинство у справах неповнолітніх та про судочинство у військових справах [52, с. 78-95].

Також у літературі висловлювалась позиція про те, що звільнення від покарання є результатом судової правотворчості, а не застосування законодавства. Так, О. П. Горох дотримується позиції про те, що звільнення від покарання особи може бути результатом судової правотворчості, оскільки відповідно до абз. 7 п. 8 постанови Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 суд застосовує звільнення від покарання тих осіб, щодо яких не може застосувати призначений вид покарання [54, с. 45-46].

На нашу думку, звільнення від покарання осіб, яким суд в силу положень Загальної частини КК України не може призначити вид покарання, визначений в статті Особливої частини КК України, не є результатом правотворчості. Для визначення того, чи є акт судової влади актом правотворчості, необхідно виходити з того, чи є такий акт загальнообов'язковим. Як вказує Б. В. Малишев, «Акти судової правотворчості є доволі різноманітними, але спільною ознакою для них є їхній загальнообов'язковий характер, що доводить факт здійснення ними правового регулювання на загальному рівні, на відміну від правозастосовчих актів, які здійснюють лише індивідуальне правове регулювання» [108, с. 52]. Натомість ні судові рішення, яким особу звільнено від покарання, ні постанова Пленуму ВСУ не мають загальнообов'язкового характеру. На цьому наголошує Т. М. Карнаух, зазначивши, посилаючись на положення Закону України «Про судоустрій» від 07 лютого 2002 року (втратив чинність на підставі Закону № 2453-VI від 07 липня 2010 року), відповідно до яких Пленум ВСУ не був правотворчим органом, за своїми повноваженнями не був вправі доповнювати та змінювати норми права, обов'язкові для застосування [81, с. 8; 162]. На думку Д. В. Кухнюка, обов'язковий характер постанов Пленуму ВС суперечить конституційному принципу незалежності суддів [102, с. 28]. На

теперішній час згідно із ст. 46 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» до повноважень Пленуму ВС не віднесено прийняття постанов, на кшталт тих, які приймались Пленумом ВСУ, проте відповідно до п. 10-2 ст. 46 зазначеного Закону України Пленум ВС за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ [161]. Отже, у спеціальному законі чітко визначено рекомендаційний, а не обов'язковий характер роз'яснень Пленуму ВС з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ. Разом з тим, незважаючи на відсутність нормативно-правової регламентації місця постанов Пленуму ВСУ, прийняті до судової реформи 2010 року, ці постанови не втратили чинності та залишаються затребуваними [172; 107].

Проте, як зазначає Б. В. Малишев, акти судової правотворчості за способом виникнення юридичної норми, яка в них міститься, поділяються на три види: 1) судові прецеденти, серед яких виділяють: а) креативні прецеденти; б) деклараторні прецеденти, у тому числі прецеденти тлумачення; 2) нормативно-правові акти, видані судовою владою, серед яких: а) роз'яснення вищими судовими органами змісту норм права; б) затвердження вищими судовими органами процесуальних правил розгляду справ. 3) квазіпрецеденти, до яких належать: а) рішення органів конституційної юрисдикції щодо визнання неконституційними нормативно-правових актів та з надання офіційного тлумачення; б) рішення судів загальної юрисдикції зі скасування нормативно-правових актів на підставі їх невідповідності законодавству [108, с. 53].

На нашу думку, хоча за цією класифікацією за своєю правовою природою до постанов Пленуму ВСУ найближчими є «нормативно-правові акти, видані судовою владою», між постановою найвищого судового органу та нормативно-правовим актом є суттєві відмінності. Насамперед, узагальнюючи погляди науковців, зокрема, І. Биля, М. Кельмана, Л. М. Легіна, нормативно-правовий

акт – це юридичний акт уповноваженого суб'єкта правотворчості, прийнятий у встановленому порядку, який встановлює, змінює або скасовує норми права [40, с. 11; 82, с. 326, 103, с. 25]. Постанова Пленуму ВСУ не встановлює, не змінює та не скасовує норми права, з огляду на що її не можна розглядати нормативно-правовий акт.

Розглянемо постанову Пленуму ВСУ, виходячи з іншої класифікації видів судової правотворчості, зокрема, запропонованої В. Смородинським. Дослідник відокремлює два види судової правотворчості, обумовлені «повноваженнями щодо перевірки конституційності законів, указів, інших актів у зв'язку із розв'язанням конфліктів між гілками влади, між громадянами, їх об'єднаннями і органами державної влади, їх посадовими особами; щодо загальнообов'язкового тлумачення Конституції і законів України; щодо скасування незаконних актів органів виконавчої влади» [185, с. 5]. За цією класифікацією до актів судової правотворчості науковець відносить акти «загальнообов'язкового тлумачення Конституції і законів України» та акти «скасування незаконних актів органів виконавчої влади» [185, с. 5]. Отже, незалежно від класифікації, постанову Пленуму ВСУ, на нашу думку, не можна відносити до актів судової правотворчості, що унеможливорює висновок про те, що звільнення від покарання осіб, яким суд в силу положень Загальної частини КК України не може призначити вид покарання, визначений в статті Особливої частини КК України, є результатом судової правотворчості.

Також необхідно взяти до уваги, що на відміну від України, у якій до судової реформи 2010 року, мав місце інститут роз'яснень найвищого судового органу – ВСУ, до 2002 року мали силу керівних роз'яснень для судів, а в подальшому — рекомендаційний характер, такі держави-члени ЄС, як Франція, Австрія, ФРН не мають досвіду функціонування такого позапроцесуального інституту, існування якого, на думку Я. М. Романюка, значною мірою обумовлене непослідовністю, розбалансованістю та суперечливим

законодавством [172]. Натомість, як зазначає Д. Д. Луспенник, постанови Пленуму Верховного суду приймаються у Польщі, Угорщині, Словенії та інших, де, як і в Україні, часто змінюється законодавство, яке нерідко допускає двояке тлумачення [107]. Проте, беручи до уваги правову природу зазначених постанов, їх не можна розглядати як таку судову правотворчість, яка запроваджує додаткову підставу для звільнення особи від покарання.

На нашу думку, враховуючи, що ситуація, за якої застосування при призначенні покарання положень Загальної та Особливої частини кримінального закону унеможливлено внаслідок їх неузгодження, становить недолік кримінального закону, який має бути усунений законодавчим шляхом. Можливими альтернативними варіантами вирішення цієї проблеми є внесення змін: 1) до санкцій норм, закріплених у статтях Особливої частини кримінального закону, внаслідок яких у зазначених статтях були б передбачені різні види покарання, що дозволило б враховувати положення Загальної частини КК України про призначення окремих видів покарань; 2) внести зміни до положень розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування», закріпивши у ст. 74 КК України такі положення, подібні до тих, які викладені у пункті 8 постанови Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 від: «У тих випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на положення Загальної частини цього Кодексу не можуть бути до неї застосовані суд, за наявності визначених законом підстав звільняє особу від кримінальної відповідальності або ухвалює обвинувальний вирок та звільнити засудженого від покарання». На нашу думку, другий варіант є прийнятнішим з огляду на його спрямованість на створення єдиного універсального механізму вирішення питання щодо звільнення від покарання осіб, яким суд в силу положень Загальної частини КК України не може призначити вид покарання, визначений в статті Особливої частини КК України.

Необхідно взяти до уваги, що і Україна, і ті держави ЄС, які є членами РС, визнають як обов'язкове джерело права Європейську конвенцію з прав людини. Міжнародна співпраця держав у сфері прав людини відбувається у формі запровадження певних стандартів щодо змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватися цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві та в повсякденній діяльності. Це обумовлює обов'язковість вимоги врахування практики ЄСПЛ, яка є невід'ємною складовою конвенційної системи захисту прав людини [139, с. 151; 140, с. 129]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 46 Європейської конвенції з прав людини високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [89]. Це включає як заходи індивідуального, так і заходи загального характеру. Також відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію з прав людини та практику Суду як джерело права [157]. Разом з тим це не означає, що положення рішення ЄСПЛ є належною підставою для запровадження звільнення від покарання, не передбаченого національним законодавством. По-перше, необхідно враховувати правову природу рішень ЄСПЛ. Як обґрунтовано вказує О. О. Сорока, ч. 1 ст. 32 Європейської конвенції з прав людини сформульована таким чином, що її положення не дозволяють однозначно говорити про можливість ЄСПЛ створювати нові норми [186, с. 268]. На думку Ю. Б. Хім'яка, ЄСПЛ, розглядаючи конкретну справу, тлумачить норми Європейської конвенції з прав людини, створюючи норму тлумачення, яка містить правову позицію щодо розуміння конвенційних норм [205, с. 7]. Тому впровадження практики ЄСПЛ у національне право може відбуватись альтернативними шляхами: 1) ЄСПЛ тлумачить норму та формулює правову позицію, яка сприймається доктриною, внаслідок чого вносяться пропозиції щодо удосконалення правових норм або судової практики, які знаходять відображення у законодавстві [186, с. 271];

2) після винесення ЄСПЛ рішення, у якому визначені заходи індивідуального та загального характеру, в контексті виконання останніх державою вносяться відповідні зміни у законодавство. По-друге, у рішенні від 12 лютого 2008 року у справі *Kafkaris проти Кіпру* (заява № 21906/04, § 151) ЄСПЛ зазначив, що питання щодо існування, умов виконання і обґрунтування режиму звільнення належать до визнаного повноваження держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини самостійно ухвалювати рішення стосовно політики у галузі кримінального правосуддя. Також у рішенні від 13 травня 2003 року у справі *Montcornet de Caumont проти Франції* (заява № 59290/00) ЄСПЛ зазначив, що відмова застосувати закон про амністію до вироку, який вже став остаточним, також не належить до сфери дії статті 7 («Ніякого покарання без закону») [63, с. 10].

Для прикладу, у рішенні від 12 березня 2019 року у справі «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13)» ЄСПЛ констатував порушення Україною вимог ст. 3 Європейської конвенції з прав людини, крім іншого, у зв'язку з тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити. При цьому ЄСПЛ зазначив, що «політика європейських країн щодо обрання покарань наразі акцентує увагу на реабілітаційній меті позбавлення волі, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі (рішення у справі «Матіюшаїтіс та інші проти Литви», пункт 163). Засудженим до довічного позбавлення волі має надаватися можливість реабілітуватися. Щодо обсягу покладених у зв'язку з цим на державу зобов'язань Суд вважає, що хоча держави не несуть відповідальності за реабілітацію засуджених до довічного позбавлення волі, тим не менше, вони зобов'язані забезпечити таким засудженим можливість реабілітуватися» (п. 181) [168].

Таким чином, навіть за тих обставин, коли ЄСПЛ констатує порушення певної статті Європейської конвенції з прав людини це не веде за собою встановлення правових підстав для звільнення від покарання. Зокрема,

розглядаючи правові наслідки постановлення ЄСПЛ рішення у справі «Петухов проти України (№ 2)», доцільно звернути увагу на те, що за заявою В. С. Петухова кримінальна справа стосовно нього переглядалась Великою Палатою Верховного Суду. Велика Палата, враховуючи національне законодавство та практику ЄСПЛ, дійшла таких висновків: а) довічне позбавлення волі як пропорційний та справедливий вид покарання за скоєння найтяжчих злочинів не суперечить ідеї людської гідності, яка лежить в основі Конвенції, та не являє собою порушення ст. 3 цієї Конвенції; б) лише нескорочуване довічне позбавлення волі є порушенням ст. 3 Конвенції; в) відсутнє порушення ст. 3 Конвенції в тому випадку, коли існує нормативно визначений на національному рівні та практично ефективний механізм перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі; г) механізм перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі повинен надавати національним органам можливість оцінити зміни поведінки довічно ув'язненого і констатувати прогрес, який не виправдовує триваючого утримання в ізоляції. Також Велика Палата зауважила, що в національному законодавстві України існує суттєва законодавча прогалина, що стосується врегулювання можливості звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Однак заповнення прогалин у нормативно-правових актах, прийняття законів, внесення до них змін і доповнень, узгодження їх положень між собою є прерогативою законодавчої влади і не належить до повноважень суду будь-якої інстанції. Адже варто розрізняти повноваження щодо правотворення, які належать законодавчому органу, та повноваження щодо правозастосування, що реалізуються судовими органами в процесі здійснення правосуддя. Ураховуючи викладене, у справі «Петухов проти України № 2» ЄСПЛ установив системну проблему в законодавстві України, яку можна подолати лише заходами загального характеру, спрямованими на усунення її першопричини, шляхом внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування [48].

Необхідно звернути увагу, що рішенням Конституційного Суду України № 6-р(П)/2021 від 16 вересня 2021 року ч. 1 ст. 81 та ст. 82 КК України визнано такою, що не відповідає Конституції України (неконституційною) в тім, що вона унеможлиблює її застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі [170]. Проте констатація неконституційності правової норми є недостатньою для належної регламентації того чи іншого інституту права, що обумовлює необхідність внесення змін до ст.ст. 81 та 82 КК України в частині встановлення умов умовно-дострокового звільнення від покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким щодо осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

На підставі викладеного можна констатувати, що звільнення від покарання утворює самостійний комплексний інститут кримінального права, який визначається виключно положеннями законодавства, а не судової практики, в тому числі судових установ міжнародної юрисдикції. При чому, варто наголосити на визначенні правових положень щодо звільнення від покарання саме національними законами. Кримінальне законодавство ЄС перебуває в рамках поділу права ЄС на первинне та вторинне право. Первинне право охоплює норми міжнародних договорів, які становлять правову основу функціонування утворюють ЄС, та створює правові засади для ухвалення законодавчих та інших правових актів – Паризький договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі 1951 року, Римські договори 1957 року, Маастрихтський договір про ЄС 1992 р., Амстердамський договір про зміну Договору про ЄС 1997 рок, Ніщський договір 2000 року, Лісабонський договір 2007 року [204, с. 70-77]. Вторинне право – регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки, що видаються інституціями ЄС (Європейським парламентом, Європейською Радою, Європейською Комісією) та основі первинного права [69, с. 70-77]. У кримінально-правовому аспекті і первинне, і вторинне право ЄС головним чином

нормативно закріплює та визначає функції і завдання ЄС у сфері протидії організованим злочинності, міжнародному тероризму, торгівлі людьми, злочинам щодо дітей, незаконній торгівлі зброєю, незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин, корупції, шахрайствам та ін. Причому, як слушно зазначає В. В. Корнієнко, через відсутність кодифікованого кримінального закону у держав – членах ЄС кваліфікація злочинних діянь здійснюється за допомогою трохелементної кримінально-правової норми, коли акти ЄС містять гіпотезу, а диспозиція і санкція закріплені у національному кримінальному законі. Крім цього, відповідно до загальної процедури прийняття нормативно-правових актів ЄС, серед яких договори і конвенції, які містять норми кримінального та кримінального процесуального права, набирають чинності лише з моменту проходження процедури ратифікації у кожній державі [90, с. 498].

За таких обставин питання, пов'язані з призначенням покарання та зі звільненням від покарання відносяться до сфери розсуду держави та визначаються національним законодавством.

У КК України закріплено два різні інститути – звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності, які різняться між собою, насамперед, за підставами та правовими наслідками. Якщо звільнення від кримінальної відповідальності становить відмову держави від кримінального переслідування, то звільнення від покарання та його відбування є засобом диференціації кримінальної відповідальності [199, с. 5]. Проте серед кримінальних законів держав–членів ЄС розмежування між звільненням від кримінальної відповідальності та звільненням від покарання скоріше є винятком. Наприклад, розмежування між зазначеними кримінально-правовими інститутами має місце у КК Литви та КК Латвії (глава VI), хоча ст. 59 КК Латвії, серед іншого передбачає, що звільнення від покарання може бути застосовано судом на підставах звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених ст. 58 КК [11; 15]. Також, як і КК України, КК Латвії відокремлює звільнення від покарання

(Release from Punishment) та звільнення від відбування покарання (Release from Serving of Punishment), причому підстави для звільнення від покарання відповідно до ст. 59 КК Латвії становлять ті обставини, що передбачені як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому підстави для звільнення від відбування покарання передбачені у частинах 5 та 6 ст. 59 КК Латвії (звільнення від покарання через хворобу та звільнення від покарання у зв'язку з проходженням лікування алкогольної, наркотичної та психотропної залежності), ст. 61 КК Латвії (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) [15].

Розмежування між звільненням від кримінальної відповідальності (глава VI «Звільнення від кримінальної відповідальності») та звільненням від покарання (глава X «Призупинення виконання вироку та звільнення від покарання») також відображене у КК Литви. Причому звільнення від кримінальної відповідальності, і призупинення виконання вироку (ст. 75 КК Литви) та звільнення від покарання (статті 76-79 КК Литви) ґрунтуються на різних правових підставах [11]. Натомість у КК Естонії закріплено положення виключно про звільнення особи від покарання та його відбування, які структуровані у главі V КК Естонії за заходами, які супроводжують таке звільнення: встановлення випробувального терміну (пробація) (ст. 73 КК Естонії), випробувальний термін зі встановленням нагляду (ст. 74 КК Естонії); спостереження за поведінкою (ст. 75 КК Естонії); електронне спостереження (ст. 75-1 КК Естонії); умовно-дострокове звільнення (ст. 76-77 КК Естонії) а також звільнення на підставах, обумовлених станом здоров'я (статті 79-80) [24].

У ряді кримінальних законів держав-членів ЄС закріплено положення, які за змістом є подібними інститутам звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання, проте відрізняються за правовою регламентацією. Так, у КК Польщі не відокремлені зазначені інститути кримінального права, але їм кореспондують відмова суду від призначення покарання (ст. 61 КК Польщі) та

умовне припинення провадження (conditional discontinuance). Як впливає з положень глави VIII КК Польщі, призначення особі, яку визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, випробувального терміну (застосування пробації), не розглядається як звільнення від відбування покарання, а як його умовне припинення, оскільки над особою встановлюється нагляд, а у разі вчинення особою іншого кримінального правопорушення провадження щодо особи відновлюється, а особа направляється для відбування покарання. Натомість саме дострокове завершення відбування покарання у виді позбавлення свободи та обмеження свободи особою в світлі положень ст. 77 та ст. 83 КК Польщі розглядається як умовне звільнення (conditionally release) [20].

Розділ VII КК Данії також містить положення про призупинення вироку (Suspended sentences), які застосовуються на розсуд суду у тих випадках, коли санкція статті передбачає покарання у виді штрафу. При цьому особі призначається випробувальний термін та призначається нагляд (пробація). Також відповідно до ст. 58 КК Данії умовне покарання у виді позбавлення свободи полягає у тому, що особа відбуває шість місяців ув'язнення, після чого суд вирішує питання про доцільність його подальшого відбування. У випадку дострокового завершення відбування покарання, крім нагляду, до особи може бути застосовано громадські роботи (unpaid community service) [1].

КК Франції передбачає певну кількість положень про звільнення особи від покарання, які не передбачені кримінальними законами інших держав. Зокрема, ст. 131-36-1 КК Франції регламентує соціоправову пробацію (socio-judicial probation), яка може застосовуватись до особи замість призначення покарання на строк до 10 років за вчинення проступку та на строк до 20 років – за вчинення злочину та у визначених законом випадках може супроводжуватись покладенням обов'язку пройти лікування. При цьому соціоправова пробація не призначається у випадках, за яких особі призначено умовне покарання (ordinary suspension), пов'язане з позбавленням волі (ст. 131-36-1 КК Франції). Умовне покарання

регламентовано статтями 132-29 – 132-34 КК Франції та може бути застосовано до осіб, яким протягом п'яти років, які передували вчиненню кримінального проступку або злочину, не призначалось покарання у виді позбавлення волі. Також до обвинуваченого може бути застосоване умовне звільнення з покладенням обов'язку виконувати громадські роботи (*suspension with the obligation to perform community service work*). Якщо особа, якій призначено умовне покарання, протягом п'яти років не вчинила іншого злочину, обвинувальний вирок щодо неї, вважається таким, що не постановлювався (*non-existent*). Ст. 132-40 КК Франції регламентує умовне звільнення з пробацією, яка включає в себе покладення на особу визначених обов'язків. Також КК Франції визначає підстави дострокового звільнення від подальшого відбування покарання (статті 132-58 та 132-59), а також підстави для відстрочки винесення вироку: звичайної, за якої суд дійшов висновку, що реінтеграція особи до суспільства не потребує призначення покарання на цьому етапі провадження (*ordinary deferment*), відстрочки з пробацією (*deferment with probation*) та відстрочки із заборобою (*deferment with injunction*), за якої на особу покладається обов'язок утриматись від вчинення певних дій [5].

КК ФРН передбачає обмежену кількість положень про звільнення від покарання:

1) умовне звільнення осіб, яким призначено покарання у виді позбавлення волі на строк менше 1 року (ст. 56 КК ФРН), яке фактично становить призначення покарання з відстрочкою виконання до кінця випробувального строку. У тому разі, якщо особа протягом випробувального строку не вчиняє нового злочину та виконує покладені на неї обов'язки суд звільняє особу від покарання;

2) умовно-дострокове звільнення від покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі (ст. 57, 57а КК ФРН). Цей вид звільнення може застосовуватись до осіб, які відбули відповідно не менше

половини строку покарання (ст. 57 КК) та не менше 15 років позбавлення волі (57a);

3) попередження зі застереженням про покарання – особі призначається покарання у виді штрафу, випробувальний строк та виконання обов'язків, визначених ст. 59а КК ФРН, а у вироку робиться застереження про виконання вироку лише у разі порушення особою умов, за яких до особи було застосовано попередження зі застереженням про покарання. Якщо протягом випробувального строку покарання не було виконано, особа вважатиметься такою, щодо якою покарання скасовано (ст. 56f КК ФРН);

4) утримання від покарання – право суду не призначати покарання у тих випадках, коли наслідки діяння настільки тяжко відобразились на особі, яка вчинила діяння, що покарання не вестиме за собою бажаного результату. Це положення не застосовується до осіб, які вчинили діяння, за яке передбачене суворіше покарання, ніж один рік позбавлення волі (ст. 60 КК ФРН) [52, с. 118-120].

Отже, на відміну від кримінального законодавства України, щодо кримінального законодавства держав - членів ЄС можна зазначити таке: 1) для них є нехарактерним диференціювати звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання, за окремим винятками (Латвія, Литва); 2) у ряді кримінальних законів містяться ідеологічно та змістовно подібні положення, різне розуміння яких обумовлено інтерпретацією кримінально-правової норми (звільнення від відбування покарання з випробуванням як власне звільнення (Україна) і як умовне припинення кримінального провадження (Польща) або призупинення виконання вироку (Данія) та відстрочка виконання вироку (Франція); 3) наявність спільної ознаки є закріплення положень про умовно-дострокове звільнення (conditionally release), різні модифікації пробаційного нагляду (probation); 4) різна оцінка амністії та помилування – в контексті кримінального або конституційного

права; 5) наявність різних підходів до закріплення окремих видів звільнення від покарання (наприклад, умовно-дострокове звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі; звільнення від призначення покарання особи, яка, вчинивши кримінальне правопорушення, сама зазнала шкоди в результаті власного діяння) тощо.

Проте національне кримінальне законодавство, передусім, є результатом кримінально-правової політики, серед загальних сфер якої відокремлюють політику у сфері визначення засад (принципів) звільнення від покарань [88, с.124].

На нашу думку, необхідно погодитись з П. Л. Фрісом, який виокремив такі основні принципи кримінально-правової політики: принцип відповідності кримінально-правової політики іншим елементам правової політики у сфері боротьби зі злочинністю; принцип врахування соціально-правової психології; принцип економії репресії; принцип доцільності; принцип невідворотності відповідальності; принцип диференціації й індивідуалізації відповідальності і покарання, принцип соціальної справедливості [197, с. 16]. Виходячи із зазначених принципів, закріплення інституту звільнення від покарання, незалежно від його конкретного викладу у національних законах, є логічним наслідком розвитку європейської правової традиції як історично перевіреної форми правового досвіду, яка ґрунтується працях Ч. Беккарія, І. Бентама, Д. Говарда, А. Фейєрбаха та інших представників класичної школи права [136, с. 5].

Як слушно зауважила М. Г. Окладна, «фундамент західної, насамперед європейської, правової культури базується на наступних складових: римське приватне право, канонічне право, індивідуалізм, філософія природного права, протестантська етика, правова державність. Особливо слід наголосити на індивідуалізмі, який лежить в основі західної правової культури, внаслідок чого вона орієнтована на людину, яка розглядається як первинна і пріоритетна для

суспільства і держави цінність. За такого підходу індивід не поглинається суспільством, не розглядається державою як знаряддя для досягнення певних цілей. Людина сприймається як особистість, що наділена розумом, свободою вибору і здатністю приймати рішення» [130]. Погоджуючись з наведеним узагальненням характерних для західноєвропейської правової традиції ознак, зауважимо, що таке культурне підґрунтя є вдалим для формування кримінально-правової політики, в тому числі спрямованої на створення засад звільнення від покарання, що зумовило запозичення цього досвіду іншими державами. Зокрема, як зазначає М. І. Хавронюк, найбільший вплив на кримінальні закони інших держав здійснювали КК Франції 1810 року (за його зразком були підготовані кримінальні закони Польщі, Іспанії, Португалії, Туреччини, Бельгії, Румунії, Люксембургу, Італії); КК ФРН 1871 року (став підґрунтям для підготовки кримінальних законів Угорщини, Нідерландів, Болгарії, Латвії, Швейцарії, Греції); 3) КК Швеції 1864 року (вплинув на кримінальні закони Данії, Фінляндії, Естонії) та ін. [202, с. 172].

Крім цього, на теперішній час питання кримінально-правової політики в частині звільнення від покарання вийшли за межі національного законодавства з огляду на прийняття актів у рамках міжнародного співробітництва держав, які є членами РЄ. Передусім мова йде про Рекомендацію № R (92)16 Комітету міністрів РЄ про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів [165]. У цьому акті Комітет Міністрів РЄ рекомендує урядам країн-членів керуватися в своєму внутрішньому законодавстві та практиці принципами, що викладені у Європейських положеннях про громадські санкції і заходів, які фактично є альтернативою покаранням, з метою їх якнайшвидшого втілення [116, с. 51]. У Рекомендаціях № R (99)22, прийнятих Комітетом міністрів РЄ 30 вересня 1999 року і передбачають застосування до правопорушників таких заходів, як: 1) умовне звільнення, що застосовується без винесення вироку про покарання; 2) громадські роботи (тобто неоплачувана робота на користь суспільства);

3) інтенсивний нагляд з боку громадськості; 4) переговори між правопорушником і потерпілим або відшкодування завданої потерпілому шкоди; 5) обмеження свободи пересування (домашній арешт) із використанням електронних методів стеження; 6) застосування заходів медичного характеру, обумовлених контрактом на лікування окремих категорій правопорушників осіб, що перебувають у певній залежності (від алкоголізму, наркотиків) [116, с. 57]. Як вбачається з викладеного, частина зазначених заходів безпосередньо мають відношення до окремих видів звільнення від покарання. І хоча прийняття рекомендацій Комітетом Міністрів РЄ не породжує у держав – членів РЄ обов’язку імплементувати їх положення у національне законодавство, оскільки зазначений орган лише рекомендує використовувати положення рекомендацій при аналізі законодавства, практики та політики, зі змісту національних кримінальних законів вбачається, що рекомендовані положення знаходять у них свій вияв. Прикладом цього, є вже згадуване вище, закріплення у національних кримінальних законах положень про умовно-дострокове звільнення від покарання, питання про застосування якого висвітлювалось у Рекомендаціях Комітету Міністрів РЄ № Res (2003)22 «Про умовно-дострокове звільнення», затверджених 24 вересня 2003 року, а також положень про пробацію, відображених у Рекомендаціях Комітету Міністрів РЄ № CM/Res (2010) 1 «Про Правила РЄ про пробацію» [167; 166].

Таким чином, звільнення від покарання становить сукупність норм, закріплених у національних кримінальних законах, які відображають волю законодавця щодо відмови від застосування або продовження виконання покарання, що здійснюється в межах національної кримінально-правової політики, що ґрунтується як на правових традиціях, так і визнаних державами міжнародно-правових стандартах.

1.3. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу

У національній юридичній літературі поділ звільнення від покарання на види здійснюється на підставі різних критеріїв, серед яких: 1) ступінь наближеності покарання до особи, яка вчинила злочин (А. А. Вознюк, В. А. Ломако); ступінь обов'язковості застосування звільнення (А. А. Вознюк, В. А. Ломако, Є. О. Письменський, І. І. Митрофанов); 3) наявність спеціальних обов'язків у засудженої особи (Є. О. Письменський); 4) за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування (Є. О. Письменський, І. І. Митрофанов, П. С. Берзін); критерієм умовності/безумовності подальшої поведінки особи, звільненої від покарання (А. А. Вознюк, G. Goniewicz, В. А. Ломако, І. І. Митрофанов, Є. О. Письменський) [39, с. 213; 115, с. 149; 142, с. 171; 17, с. 392].

Так, за критерієм «ступінь наближеності» покарання до особи, яка вчинила злочин В. А. Ломако та А. А. Вознюк виділяють такі види звільнення від покарання серед передбачених у розділі XII Загальної частини КК України:

а) звільнення від призначення покарання, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без призначення винній особі покарання (звільнення від особи, яку на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною, передбачене ч. 4 ст. 74 КК України) [47, с. 175];

б) звільнення від відбування покарання, призначеного судом – має місце у тих випадках, коли суд виносить стосовно особи обвинувальний вирок з призначенням їй покарання, але в цьому ж вирокі постановляє про те, що ця особа не відбуватиме призначене їй покарання (звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) та звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України) [47, с. 175];

в) звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання, який, в свою чергу, поділяється на два підвиди: перший полягає у тому, що особа звільняється від подальшого відбування покарання без заміни його іншим (наприклад, статті 81, 83, 84 КК України), а другий – у тому, що особа звільняється від подальшого відбування одного покарання шляхом заміни його іншим (ст. 82 КК України).

За критерієм того, **чи правом чи обов’язком суду** є звільнення особи від покарання:

а) **обов’язкові (імперативні)** види звільнення від покарання, до яких відносяться звільнення від покарання у зв’язку з усуненням караності діяння та пом’якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку за винятком випадку засудження особи до довічного позбавлення волі (ст. 80 КК України); 3) через психічну хворобу, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК України); 4) через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України) [142, с. 107];

б) **факультативні (дискреційні)** види звільнення від покарання – за яких суд має право, але не обов’язок звільнити особу від покарання (наприклад, ч. 4 ст. 74, статті 75, 79 КК України) [142, с. 197; 115, с. 472].

За **критерієм умовності/безумовності** подальшої поведінки особи, звільненої від покарання:

а) **умовні (неостаточні)** види звільнення від покарання (звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75 – 78 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); заміна невідбутої частини покарання); більш м’яким (ст. 82 КК України); 5) звільнення від відбування покарання

вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України);
б) звільнення від покарання через хворобу (ч.ч. 1 і 2 ст. 84 КК України).

б) безумовні (остаточні) види звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74, ст. 80 та 82 КК України [115, с. 472; 98, с. 378-379; 47, с. 175]).

Доцільно звернути увагу, що умовність/безумовність подальшої поведінки особи, звільненої від покарання, як критерій класифікації також відображено у зарубіжній літературі. Наприклад, польський дослідник G. Goniewicz у праці, присвяченій підставам умовного припинення кримінального провадження, також акцентує увагу на поділі видів звільнення від покарання на безумовні та умовні, до яких відносить призначення умовного покарання обвинувальним вироком суду та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [17, с. 19].

Є. О. Письменський називає такі різновиди звільнення від покарання, класифікуючи їх у відповідності з нормами КК України:

1) Звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України);

2) Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України);

3) Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України);

4) Звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75–78 КК України);

5) Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України);

6) Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України);

7) Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України);

8) Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України);

9) Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України);

10) Звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України);

11) Звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію» (статті 85, 86 КК України);

12) Звільнення від покарання на підставі акту про помилування (статті 85, 87 КК України) [142, с. 105].

За наявності спеціальних обов'язків у засудженої особи звільнення від відбування покарання поділяються на умовне (звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75 – 78 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); заміна невідбутої частини покарання) та безумовне (у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України); 4) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); 5) через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України); 6) на підставі закону про амністію (ст. 86 КК України); 7) на підставі акта про помилування (ст. 87 КК України) [115, с. 113; 142, с. 471].

Є. О. Письменський систематизує види звільнення від кримінальної відповідальності за **юридичними фактами**, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування: пов'язані з поведінкою особи, яка звільняється від покарання, та зумовлені певною подією незалежною від поведінки особи, яка звільняється від покарання. На думку П. С. Берзіна, також критеріями, за якими розмежовуються різновиди звільнення від покарання та його відбування, є юридичні факти, які стосуються: 1) діяння, вчиненого

засудженим (наприклад, караність якого усунена законом,); 2) особи, яку на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною; 3) закінчення або незакінчення строків давності виконання обвинувального вироку суду; 4) виду призначеного покарання; 5) прийняття акта про помилування [142, с. 471; 195, с. 612; 98, с. 421].

Також науковцем запропоновано систему видів звільнення від покарання, призначеного за вчинення кримінального проступку, яка включає в себе:

1. Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання;
2. Звільнення від покарання за впливом строків давності вчиненого проступку;
3. Звільнення від покарання (відбування його частини) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку;
4. Звільнення від покарання (відбування його частини) за хворобою;
5. Звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію» [142, с. 114].

Також І. І. Митрофанов поділяє види звільнення від покарання на загальні та спеціальні. До першого виду науковець відносить звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України); звільнення від більш суворого покарання шляхом заміни невідбутої частини його більш м'яким (ст. 82 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від покарання на підставі акта амністії або помилування (ст. 85-87 КК України). Тоді як до спеціальних видів звільнення науковець відносить ті, які поширюються на конкретно визначених кримінальним законом осіб:

а) звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України) та звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 84 КК України); б) звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх: 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України); 2) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України); 3) звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України); 4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України) [115, с. 492].

М. В. Романов класифікує не види звільнення від покарання, а підстави для звільнення від покарання: 1) умовні та безумовні; 2) з відбуттям повного строку покарання і достроково; 3) за видом покарання, яке відбувалося; 4) за станом здоров'я засудженого; 5) за колом органів, що застосовують певну підставу звільнення; 6) за статтевими ознаками [171, с. 21]. Проте підстава для звільнення від покарання як юридичний факт, який створює для суду право чи обов'язок звільнити особу від покарання, є вужчою категорією, ніж власне звільнення від покарання. Підстава для звільнення від покарання, як і передумова звільнення від нього та його кримінально-правові наслідки звільнення від покарання, становлять складові характеристики конкретного виду звільнення від відбування покарання. [98, с. 379]

О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк розглядають окремі види звільнення від покарань як такі, що, не пов'язане із застосуванням ні примусових, ні заохочувальних заходів кримінально-правового впливу. Зокрема, науковці відносять до таких видів звільнення від покарання: 1) у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України); 2) за хворобою (ст. 84 КК України); 3) у зв'язку із закінченням строків давності вчинення кримінального правопорушення або виконання обвинувального вироку (ч. 5 ст. 74, ст. 80 КК України); 4) в

порядку амністії чи помилування (ч. 2 ст. 86, ч. 2 ст. 87 КК України) [66, с. 401]. Причому звільнення від покарань, які не пов'язані з застосуванням ні примусових, ні заохочувальних заходів кримінально-правового впливу, розглядаються як квазізаходи кримінально-правового впливу – уявні заходи кримінально-правового впливу (характеру), які застосовуються у випадках, коли немає ані підстав для застосування заохочувальних заходів, ані підстав чи необхідності у застосуванні примусових заходів кримінально-правового впливу [66, с. 398]. Як зазначають дослідники, пояснюючи віднесення вказаних видів звільнення від покарання до квазізаходів кримінально-правового впливу, «не існує жодної «заслуги» особи у тому, що закон раптово став «прихильним» до неї, як немає і жодної заслуги держави – ні щодо виправлення особи, ні щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень нею та іншими особами. Квазізаходи застосовуються тому, що «просто так сталося», або через політичну, економічну чи іншу доцільність» [66, с. 398]. Натомість звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75–78 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України) становлять заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, оскільки в основу їх законодавчого визначення покладена така поведінка особи, яка свідчить про можливість досягнення мети покарання без його виконання або відбування [66, с. 392].

Зазначені класифікації певною мірою змістовно пов'язані із класифікацією видів звільнення від покарання, запропонованою Ю. М. Бауліним, яка, на нашу думку, є найповнішою: 1) за «ступенем наближеності» покарання до особи, яка вчинила злочин (звільнення від призначення покарання; звільнення від відбування покарання, призначеного судом; звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання); 2) залежно від того, правом чи

обов'язком суду є звільнення особи від покарання (обов'язкові види звільнення від покарання; факультативні види звільнення від покарання); 3) залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання (умовні, або неостаточні види звільнення від покарання й безумовні, чи остаточні види звільнення від покарання) [95, с. 322].

Дещо відмінний підхід до систематизації видів звільнення від покарання запропонував О. П. Горох, який пропонує виокремити щонайменше такі її підсистеми:

1) у межах якої суд вирішує питання про застосування різних за ступенем суворості правових наслідків для засудженого видів звільнення від покарання:

- а) підсистема видів звільнення від покарання під час ухвалення вироку;
- б) підсистема видів звільнення від покарання під час виконання вироку (містить окремі, об'єднані в групи, види звільнення від покарання покарання, що застосовуються до початку відбування покарання; після початку відбування покарання; як правовий наслідок позитивного випробування);

2) за категорією засуджених, до яких застосовуються різні види звільнення від покарання, а саме:

- а) підсистема видів звільнення від покарання повнолітніх засуджених;
- б) підсистема видів звільнення від покарання неповнолітніх засуджених;
- в) підсистема видів звільнення від покарання засуджених вагітних жінок;
- г) підсистема видів звільнення від покарання засуджених жінок, які мають малолітніх дітей;
- г) підсистема видів звільнення від покарання засуджених військовослужбовців.

Причому, як вказує науковець, кількість підсистем видів звільнення від покарання може збільшуватися залежно від поєднання в межах певної категорії осіб відповідних характеристик [54, с. 80-81].

На нашу думку, для цілей дослідження видів звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав ЄС найоптимальнішою

є класифікація видів звільнення від покарання на підставі стадії судового провадження, а саме в залежності від ухвалення щодо особи обвинувального вироку:

1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування;

2) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання;

3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання [177, с. 220; 180, с. 65].

Перевагою такого поділу, передусім, є універсальність його критерію, оскільки, на відміну від КК України, Загальна частина якого налічує 12 різновидів звільнення від покарання, кількість видів звільнення від покарання у кримінальному законодавстві країн ЄС, є незначною. Зокрема, це умовне засудження (пробація), умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, а виокремлення особливостей нормативно-правового регулювання у цій частині є винятком [54, с. 36; 66, с. 392, 398].

Це обумовлює недоцільність запровадження складнішої класифікації видів звільнення від покарання.

Зокрема, до видів звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, можна віднести:

1) звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України, ст. 53 КК Естонії) [24];

2) звільнення від покарання, накладеного у порядку кримінального судочинства, із призначенням адміністративного покарання (ст. 78а КК Болгарії) [8];

3) укладення угоди обвинуваченого або його представника з потерпілим, якщо протягом останнього року особа не звільнялася від кримінальної відповідальності або від покарання за вчинення умисного кримінального правопорушення та повністю усунула шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, або відшкодувала завдані збитки (ст. 48 КК Латвії) [15];

4) вчинення злочину під примусом особою, яка є жертвою торгівлі людьми (ст. 48 КК Латвії) [15];

5) вчинення особою кримінального правопорушення або менш тяжкого злочину через алкогольну, наркотичну, психотропну або токсичну залежність, якщо ця особа погодилася лікування від алкоголізму, наркотичної, психотропної чи токсикоманії (ст. 59 КК Латвії, ст. 20 КК Іспанії) [15; 3];

6) наслідки вчинення злочину є настільки важкими для особи, яка його вчинила, що призначення покарання явно не призведе до виконання його завдань (§ 57 глави 4 КК ФРН) [16];

7) відмова суду від призначення покарання в разі повідомлення особою інформації, яка запобігла вчиненню іншого правопорушення (ст. 48 КК Латвії, ст. 61 КК Польщі) [15; 20];

8) звільнення від покарання при передачі особи на поруки (ст. 50 КК Естонії) [24];

9) звільнення від покарання за надання допомоги при з'ясуванні обставин вчинення злочину чи виявленні злочинця (ст. 48 КК Латвії, ст. 50-1 КК Естонії) [15; 24].

До видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, відносяться:

1) умовне невиконання (незастосування) покарання (ст. 55 КК Латвії, ст. 75 КК Литви, ст. 47 КК Естонії, § 56 глави 4 КК ФРН, ст. 43 КК Австрії; ст. 56 КК Хорватії, ст. 81 КК Чехії, §43 КК Данії; ст. 132-29 – 132-34 КК Франції, ст. 65 КК Угорщини, ст.28А КК Мальти, ст. 77dd КК Нідерландів, ст. 69 КК Польщі, ст. 50 КК Португалії, ст. 91 КК Румунії, ст. 94 КК Іспанії) [15; 11; 24; 16; 7; 9; 4; 1; 5; 10; 2; 6; 20; 25; 12; 3];

2) умовне невиконання покарання щодо неповнолітнього (ст. 66 КК Латвії, ст. 67 КК Литви, ст. 77сса КК Нідерландів) [15; 11; 6];

3) умовне невиконання покарання щодо військовослужбовця (ст. 482 КК Естонії, ст. 335-336 КК Польщі) [24; 20];

4) умовно-дострокове звільнення від покарання (ст. 61 КК Латвії, ст. 55 КК Естонії, ст. 70 КК Болгарії, § 57 глави 4 КК ФРН; ст. 46 КК Австрії; ст. 59 КК Хорватії, ст. 88 КК Чехії, § 38 КК Данії; ст. 132-58, 132- 59 КК Франції, ст. 38 КК Угорщини; ст. 15 КК Нідерландів, ст. 66 КК Польщі, ст. 90 КК Португалії, ст. 99 КК Румунії, ст. 88 КК Словенії, Акт про пробацію Мальти) [15; 24; 8; 16; 7; 9; 4; 1; 5; 10; 6; 20; 25; 12; 13; 26];

5) умовно-дострокове звільнення від покарання неповнолітнього (ст. 82 КК Литви, ст. 71 КК Болгарії) [11; 8];

6) вплив давності виконання обвинувального вироку (ст. 54 КК Естонії, ст. 62 КК Латвії, ст. 79 КК Болгарії) [24; 15; 8];

До видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, можна віднести:

1) звільнення від покарання за хворобою (ст. 59 КК Латвії, ст. 76 КК Литви, ст. 84 КК України, ст. 52 КК Естонії) [15; 11; 99; 24];

2) амністія та помилування, умови якої визначаються саме нормативно-правовим актом про амністію, з огляду на що її підстави не визначаються безпосередньо у кримінальному законі (ст. 78, 79 КК Литви; ст. 83 КК Болгарії, статті 85, 87 КК України, статті 96-97 КК Словенії) [11; 8; 99; 13].

З викладеного вбачається, що у законодавстві держав ЄС передбачені різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, при чому лише одне з них передбачене у КК України: це звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України). При цьому доцільно звернути увагу на різну нормативно-правову оцінку одних і тих самих обставин. Так, якщо у ст. 53 КК Естонії закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності є підставою для звільнення від покарання, то відповідно до ч. 5 ст. 74 КК України закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності є підставою як для звільнення від кримінальної відповідальності, так і від покарання [24; 99]. Також в ряді кримінальних законів держав ЄС ця обставина розглядається як юридичний факт, який виключає кримінальне переслідування, а не підстава для звільнення від покарання (наприклад, КК ФРН, КК Чехії, КК Данії) [16; 4; 1].

Аналогічна ситуація має місце щодо звільнення від покарання при передачі особи на поруки. Якщо у ст. 50 КК Естонії це підстава для звільнення особи від покарання, то у ст. 47 КК України – від кримінальної відповідальності, що зумовлює різні правові наслідки [24; 99].

Також, положенням ст. 59 КК Латвії та ст. 20 КК Іспанії про те, що підставою для звільнення від покарання є згода особи, яка вчинила кримінальне правопорушення або менш тяжкий злочин через алкогольну, наркотичну, психотропну або токсичну залежність, пройти лікування від алкоголізму,

наркотичної, психотропної чи токсикоманії, частково кореспондують положення про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, за вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), ч. 1 ст. 309 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту), ч. 1 ст. 311 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів) КК України [15; 3; 99].

Також вчинення кримінального правопорушення під примусом, надання допомоги при з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення чи виявленні злочинця та відшкодування збитків, як вбачається з викладеного, на відміну від кримінальних законів окремих держав ЄС, у національному кримінальному законі можуть розглядатись як обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння або обставини, які пом'якшують покарання.

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, найбільш поширеними є: призначення умовного покарання/ умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, якому в українському кримінальному законі кореспондує звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), а також умовно-дострокове звільнення від покарання, яке закріплено у кримінальному законодавстві усіх держав ЄС. Проте на відміну від КК України, у більшості кримінальних законів країн ЄС не виокремлюються окремі інститути звільнення від відбування покарання та умовно-дострокового звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають

дітей віком до трьох (семи років), які передбачені у ст. 79 та 83 КК України). Також характерною ознакою кримінальних кодексів держав-членів ЄС є обмежена кількість положень про звільнення від покарання неповнолітніх осіб, що пояснюється тим, що зазначені питання регламентуються окремим актами (наприклад, КК ФРН, Хорватії, Чехії, Франції, Угорщини, Польщі), або здійснюються в межах інших правових процедур, не пов'язаних із призначенням та звільненням від покарання в межах кримінального провадження (КК Мальти, КК Іспанії). Також, на відміну від КК України, для кримінальних законів ЄС не є характерним виокремлення особливостей звільнення від покарання військовослужбовців, що також спостерігається у КК Болгарії та ст. 335-336 КК Польщі [8; 20], тоді як у інших державах – членах ЄС ці питання регламентуються окремим законами.

Також закінчення строків давності виконання обвинувального вироку лише у окремих випадках розглядається як підстава для звільнення від покарання (ст. 80 КК України, ст. 54 КК Естонії, ст. 62 КК Латвії, ст. 79 КК Болгарії) [99; 24; 15; 8], а становить факт, який унеможлиблює кримінальне переслідування особи.

Необхідно констатувати, що види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, у кримінальних законах держав - членів ЄС, не є поширеними у кримінальних законах держав – членах ЄС. Зокрема, звільнення від покарання за хворобою (ст. 59 КК Латвії, ст. 76 КК Литви, ст. 52 КК Естонії, ст. 84 КК України) є скоріше винятком, оскільки у більшості кримінальних кодексів країн – членів ЄС така підстава не закріплена [15; 11; 24; 99]. Натомість якщо особа, захворіла до призначення покарання, ця обставина враховується при його призначенні, а в ході відбування покарання – в разі, якщо хвороба перешкоджає відбуванню покарання воно замінюється на медичні заходи, що

необов'язково вестиме за собою звільнення від покарання (КК Румунії, КК Данії) [12; 1].

Також на відміну від КК України, у більшості країн ЄС амністія та помилування не передбачені безпосередньо у кримінальному кодексі, оскільки ці інститути здебільшого регламентуються Конституціями відповідних держав [214, с. 221]. Лише у кримінальних законах небагатьох держав-членів ЄС (ст. 78, 79 КК Литви; ст. 83 КК Болгарії, статті 96-97 КК Словенії), як і в КК України, згадується амністія та помилування як підстави для звільнення від покарання, причому умови яких визначаються безпосередньо тим правовим актом, яким оголошено амністію чи помилування [11; 8; 13]. Також законодавство окремих держав-членів ЄС взагалі не передбачає інституту амністії. Помилування ж розглядається як прерогатива глави держави.

Таким чином, враховуючи різноманітність видів звільнення від покарання, встановлених у положеннях національних кримінальних законів, можна констатувати, що найвдалішим критерієм їх класифікації є стадія судового провадження, на якій вони можуть бути застосовані, а саме – залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку.

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, можна виділити універсальні: призначення умовного покарання/ умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, якому в українському кримінальному законі кореспондує звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), та умовно-дострокове звільнення від покарання. Натомість серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані лише до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, а також серед видів, які можуть

бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, можна констатувати різнобічний підхід до оцінки одних і тих самих обставин, які можуть розглядатись як підстава для звільнення від покарання у кримінальних законах одних держав, і підлягати оцінці в межах іншого інституту кримінального права.

Висновки до розділу 1

1. Звільнення від покарання становить сукупність норм, закріплених у національних кримінальних законах, які відображають волю законодавця щодо відмови від застосування або продовження виконання покарання, що здійснюється в межах національної кримінально-правової політики, яка ґрунтується як на правових традиціях, так і визнаних державами міжнародно-правових стандартах.

2. На відміну від кримінального законодавства України, кримінальне законодавство держав - членів ЄС можна охарактеризувати так: 1) для них є нехарактерним диференціювати звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання, за окремими винятками (Латвія, Литва); 2) у ряді кримінальних законів містяться ідеологічно та змістовно подібні положення, різне розуміння яких обумовлено інтерпретацією кримінально-правової норми (звільнення від відбування покарання з випробуванням як власне звільнення (Україна), як умовне припинення кримінального провадження (Польща), призупинення виконання вироку (Данія) та відстрочка виконання вироку (Франція); 3) спільною ознакою і кримінального законодавства України, і законодавства держав-членів ЄС, є закріплення положень про умовно-дострокове звільнення (conditionally release) та пробаційний нагляд (probation); 4) різна оцінка амністії та помилування – в

контексті кримінального або конституційного права; 5) наявність різних підходів до закріплення окремих видів звільнення від покарання (наприклад, умовно-дострокове звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі; звільнення від призначення покарання особи, яка, вчинивши кримінальне правопорушення, сама зазнала шкоди в результаті власного діяння) та ін.

3. Для цілей дослідження видів звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав ЄС найоптимальнішою є класифікація видів звільнення від покарання за фактом ухвалення щодо особи обвинувального вироку:

1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування;

2) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання;

3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання.

4. У законодавстві держав, які входять до складу ЄС, передбачено різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання. Одній й тій самій обставині, зокрема, таким як, вчинення злочину під примусом, вплив строку притягнення до кримінальної відповідальності, надання допомоги при з'ясуванні обставин вчинення злочину чи виявлення злочинця та відшкодування збитків, за кримінальними законами різних держав ЄС надається різна оцінка, а не лише як підстава для звільнення від покарання. Такі обставини можуть бути закріплені у національних кримінальних кодексах як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, як підстава для припинення кримінального

переслідування, як обставина, яка виключає злочинність діяння або обставина, яка враховується при призначенні покарання.

5. Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, найбільш поширеними є призначення умовного покарання або умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, та умовно-дострокове звільнення від покарання, яке закріплено у кримінальному законодавстві усіх держав ЄС.

6. Види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, у кримінальних законах держав – членах ЄС, не є поширеними у кримінальних законах держав – членах ЄС. Той факт, що особа захворіла на хворобу, яка може ускладнити відбування покарання у більшості кримінальних законів держав-членів ЄС не є підставою для звільнення від покарання, становлячи обставину, яка враховується при його призначенні, а в ході відбування покарання – в разі, якщо хвороба перешкоджає відбуванню покарання, воно замінюється на медичні заходи, що необов'язково вестиме за собою звільнення від покарання.

7. Ситуація, за якої застосування при призначенні покарання положень Загальної та Особливої частини кримінального закону унеможливлено внаслідок їх неузгодження, становить недолік кримінального закону, який має бути усунений законодавчим шляхом. З цією метою внесено пропозицію доповнити ст. 74 КК України частиною шостою такого змісту:

«Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування

6. У тих випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на положення Загальної частини

цього Кодексу не можуть бути до неї застосовані, суд за наявності визначених законом підстав звільняє особу від кримінальної відповідальності або ухвалює обвинувальний вирок та звільняє засудженого від покарання».

РОЗДІЛ 2

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ПІД ЧАС ПОСТАНОВЛЕННЯ ВИРОКУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Звільнення від покарання та від призначеного покарання під час постановлення вироку

І національне кримінальне законодавство, і кримінальне законодавство держав ЄС, передбачають норми, які регламентують кримінально-правові наслідки позитивної кримінально-правової поведінки особи, до яких, крім іншого, належать звільнення від покарання та від його відбування. Такі норми розглядаються як:

1) заохочувальні, тобто такі, які, за слухним зауваженням П. В. Хряпинського, «заохочують, стимулюють осіб, котрі потрапили в сферу кримінально-правового регулювання, вчиняти правомірні, соціально-корисні діяння, загалом поводитися як законотрухняні громадяни», а також становлять «компроміс між державою та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення» (Н. А. Орловська) [208, с. 3-4; 132, с. 6];

2) такі, що регламентують квазізаходи кримінально-правового впливу, тобто «уявні, несправжні заходи, такі, що не здатні повноцінно вплинути на вирішення кримінально-правового конфлікту» (М. І. Хавронюк) [201, с. 6];

3) такі, що передбачають засоби припинення кримінальної відповідальності або коригування меж її реалізації, визначаючи обсяг правообмежень, що застосовуються до засудженого (І. І. Митрофанов, О. М. Литвинов), та розширюють можливості заходів індивідуалізації кримінальної відповідальності (Є. О. Письменський) [142, с. 21; 114, с. 5; 105, с. 118].

На нашу думку, позиція М. І. Хавронюка про те, що звільнення від покарання та його відбування є квазізаходами кримінально-правового впливу з огляду на те, що вони, на думку, науковця, не спонукають правопорушника до суспільно корисної поведінки, не враховує тих ситуацій, за яких суд, за результатами розгляду кримінального провадження, врахувавши обставини вчинення кримінального правопорушення, особу винного та його посткримінальну поведінку, доходить висновку про можливість його виправлення без застосування покарання, оскільки мета покарання може бути досягнута без відбування покарання [200, с. 132]. З огляду на ці обставини, на переконання Р. І. Брящя, замість звільнення від покарання національному законодавцеві доцільніше було б застосувати термін «відмова від застосування покарання» при засудженні особи за злочин чи «відмова суду від визначення виду і міри покарання в обвинувальному вироку» [43, с. 105].

Натомість у світлі зазначеного звільнення від покарання є засобом індивідуалізації кримінальної відповідальності, що передбачає його використання за виключних обставин за наявності для цього як нормативних, так і фактичних підстав, які мають бути викладені у мотивувальній частині судового рішення, тобто у тих випадках, коли суд вважає, що суспільно корисна поведінка особи забезпечується без призначення покарання. Протилежний підхід ґрунтувався б на відплатній теорії мети покарання, яка на теперішній час знаходить своє відображення у суспільній думці про те, що лише призначення покарання та його реальне виконання є заходом, відповідним вчиненню кримінального правопорушення, та відновленням справедливості [113, с. 28].

Як вбачається з назви розділу XII КК України у національному кримінальному законодавстві виокремлені звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання. І хоча у літературі висловлювались думки про недоцільність розмежування звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання, українські науковці переважно розглядають звільнення від

покарання та звільнення від відбування покарання як: 1) самостійні кримінально-правові інститути (І. В. Красницький, О. П. Горох) [54, с. 47; 92, с. 7]; 2) субінститути в межах самостійного інституту кримінального права «звільнення від покарання та його відбування», який включає звільнення від покарання; звільнення від відбування частини покарання; заміну покарання більш м'яким; відстрочку виконання вироку (Є. О. Письменський) [142, с. 62]. На нашу думку, доцільність розмежування у КК України звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання також обґрунтована відмінністю між правовими наслідками їх застосування: відповідно до ч. 2 ст. 88 КК України особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або із звільненням від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. Натомість особа, яку звільнено від відбування покарання, є такою, що має судимість, оскільки особа визнається такою, що має судимість з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості (ч. 1 ст. 88 КК України).

Зокрема, у КК України передбачені такі види звільнення від покарання:

1) звільнення особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2 ст. 74 КК України);

2) звільнення у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності особою, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ч. 4 ст. 74 КК України);

3) звільнення від покарання на підставах, передбачених ст. 49 КК, тобто у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5. ст. 74 КК України);

4) звільнення від покарання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання; (ч. 2 ст. 84 КК України);

5) звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК України).

Крім цього, КК України передбачає види звільнення від покарання від покарання, які застосовуються щодо окремих категорій осіб: неповнолітніх, військовослужбовців, осіб, які відбувають покарання:

1) звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);

2) звільнення військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання (ч. 3 ст. 84 України);

3) звільнення засуджених осіб, які під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 України);

4) звільнення засуджених осіб, які відбувають основне покарання – звільнення від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю у разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким (ч. 2 ст. 82 КК України).

Звільнення особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена, особи, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, звільнення від покарання військовослужбовців, засуджених до службового

обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я є обов'язком суду. Натомість звільнення особи у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності, із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру становить право суду. Спільними ознаками цих видів звільнення від покарання є те, що: а) будь-який з його видів може застосовуватись тільки до особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, причому процесуальною підставою для звільнення від покарання в залежності від виду звільнення, може бути як власне зазначений вирок, так і ухвала суду, якщо від покарання звільняється особа, якій воно було призначено вироком суду в минулому; б) застосування звільнення від покарання відносяться до повноважень суду навіть у випадку звільнення від покарання здійснюється на підставі закону України про амністію чи акта помилування, що є матеріальною підставою для застосування звільнення, тоді як його процесуальною підставою є відповідна ухвала суду.

Проте зазначені вище види звільнення від покарання різняться за критерієм чи було при цьому особі призначено покарання чи суд утримався від його призначення, а також за наслідками.

Зокрема, при звільненні особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена, вона підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання (ч. ст. 74 КК України), при звільненні у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності особою (ч. 4 ст. 74 КК України); звільненні у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5. ст. 74 КК України) суд утримується від призначення покарання, а особа визнається такою, що не має судимості (ч. 3 ст. 88 КК України). При застосуванні звільнення

неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України) суд не призначає покарання, але застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру.

Призначення судом покарання передуює звільненню від покарання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК України), звільненню від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК України), звільненню військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання (ч. 3 ст. 84 України); звільненню від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю, засуджених осіб у разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким (ч. 2 ст. 82 КК України). До особи, звільненої від покарання у зв'язку з тим, що, вона після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК України) суд може застосовувати примусові заходи медичного характеру, а у разі одужання такої особи вона направляється для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання (ч.1, 4 ст. 84 КК України).

З викладеного вбачається, що кримінальний закон України передбачає широкий перелік різних за підставами та колом осіб видів звільнення від покарання. У кримінальному законодавстві держав-членів ЄС також закріплені норми, які надають можливість не застосовувати до засудженого покарання. Зокрема, це види звільнення від покарання, зміст яких полягає:

1) в утриманні від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або відстрочці призначення покарання;

2) в призначенні покарання, яке не звертається до виконання за умов, визначених кримінальним законом.

Розглядаючи види звільнення від покарання, обумовлені утриманням від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, доцільно зазначити, що кримінальні закони окремих країн-членів ЄС містять положення, близькі за змістом тим, що закріплені у ч. 4 ст. 74 КК України про звільнення особи у зв'язку зі **втратою суспільної небезпечності**.

Статті 132-58, 132-59 КК Франції містять положення про право суду звільнити від покарання особу, якщо суд дійде висновку про те, що на час розгляду кримінального провадження особа розкалась, засудила свою попередню поведінку, добровільно відшкодувала заподіяні збитки та відсутні обставини, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення. При цьому одночасно зі звільненням від покарання суд вправі призначити вилучення у особи небезпечних чи шкідливих предметів або речовин, які стосуються вчинення кримінального правопорушення [44, с. 58].

Положення про звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, підставою для якого є вплив строку, встановленого законом, з моменту набрання обвинувальним вироком законної сили, закріплені у статтях 133-2 - 133-6 КК Франції [5]. Як і за ч. 5. ст. 74 КК України, звільнення від покарання у законодавстві цих держав-членів ЄС на цій підставі має остаточний та безумовний характер.

Відповідно до ч. 2 ст. 62 КК Латвії питання про звільнення від покарання особи, якій було призначено покарання, яке не було відбуто протягом строків, визначених ч. 1 ст. 62 КК, вирішується судом в контексті встановлення того факту, чи мало місце ухилення особи від відбування покарання. Однак, якщо з дня набрання вироком законної сили пройшло 15 років, а особою не вчинено нового злочину, вирок не звертається до виконання. У КК Естонії, як і у КК України, розмежовано строки притягнення до кримінальної відповідальності та

строки виконання вироку. Відповідно до ст. 54 КК Естонії обвинувальний вирок не приводиться у виконання, якщо його не було приведено у виконання протягом трьох років з дня набрання ним чинності. Цей строк вважається перерваним, якщо особа ухиляється від покарання, або до спливу вказаного строку вчинила інший злочин, або щодо неї направлено клопотання про звернення до виконання вироку щодо неї. Також особа, якій призначено умовне покарання, та щодо якої до суду направлено клопотання про реальне відбування покарання, звільняється від покарання, якщо вирок не звернено до виконання протягом строку у 10 років, які обраховуються з моменту набрання законної сили відповідною постановою суду [15; 24]. Відповідно до ст. 25 КК Угорщини сплив строків давності є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, а не від покарання [10].

Таким чином, у даному випадку до особи не застосовується звільнення від покарання, але держава утримується від виконання дій, спрямованих на забезпечення його відбування. На відміну від кримінальних законів зазначених вище держав ЄС, ст. 80 КК України передбачає не звільнення від покарання, призначеного особі, яке не було відбуто протягом певного строку, а звільнення від відбування покарання, що має інший, більш тяжкий, кримінально-правовий наслідок – судимість. Також відповідно до ст. 80 КК України, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку характеризується диференційованими строками, залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, спостерігаються різні моделі правового регулювання наслідків спливу строків давності виконання обвинувального вироку: 1) більш сувора за правовими наслідками (наявність судимості), але з диференційованими строками звільнення від відбування покарання, найнижчий поріг якого становить два роки – у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі (ст. 80 КК України); 2) яка, характеризується відсутністю кримінально-правового наслідку у

виді судимості у випадку якщо особою не вчинено іншого злочину та особа не уникала виконання покарання (ст. 54 КК Естонії). На нашу думку, закріплення законодавцем диференційованих строків при звільненні від відбування покарання є обґрунтованішим, оскільки дозволяє індивідуалізувати процес звільнення від покарання. Також КК Естонії, хоча і містить положення про переривання строків давності у випадку вчинення нового злочину (момент його вчинення), ухилення від відбування покарання (затримання або добровільна поява), приведення до виконання покарання (момент ухвалення відповідного судового рішення), проте у ньому відсутні положення про збільшення строків давності у вказаних випадках, подібні до тих, що визначені у ч. 3 ст. 80 КК. З огляду на це, на нашу думку, положення ст. 54 КК Естонії є більш сприятливими для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, ніж положення ст. 80 КК, які хоча і суворішим, але відповіднішим принципу невідворотності покарання.

На відміну від законодавства як України, так і держав-членів ЄС – Франції, Латвії, Литви, Естонії та інших держав, у яких звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності регламентується кримінальним законом, у ФРН це питання врегульоване у кримінальному процесуальному законодавстві та перебуває у межах пред'явлення обвинувачення прокурором, який при цьому керується принципом доцільності. На цих же підставах прокуратура вправі відмовитися від кримінального переслідування у провадженнях про малозначні діяння у тих випадках, коли відсутній суспільний інтерес у такому переслідуванні, а також якщо покарання чи міри виправлення і безпеки, які призначаються особі за вчинення іншого діяння, достатні для досягнення цілей покарання [27, с. 64-65]. Отже, правові наслідки закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за німецьким законодавством перебувають за межами інституту звільнення від покарання, оскільки у випадку малозначності діяння до особи застосовується відмова від кримінального переслідування органу державного

обвинувачення, а при притягненні до відповідальності за більш тяжке діяння – покарання за менш тяжке діяння фактично поглинається покаранням, яке призначається за більш тяжке діяння.

Ст. 59 КК Польщі передбачає право суду відмовитись від призначення особі покарання, якщо вчинене діяння не спричинило значних суспільних наслідків, а санкція статті кримінального закону за вчинене підсудним діяння передбачає строк покарання у виді позбавлення волі, який не перевищує три роки, або передбачає менш суворі види покарання. У такому випадку суд застосовує до особи запобіжні заходи кримінально-правового характеру, передбачені ст. 39 КК Польщі: 1) позбавлення прав; 2) заборона займати певні посади або працювати за певними професіями або займатися певною господарською діяльністю; 3) заборона керування транспортними засобами; 4) конфіскація речей, 5) зобов'язання відшкодувати шкоду, 6) виплата відшкодування потерпілим або пожертва на суспільно корисні заходи; 7) оприлюднення вироку [20]. У ч. 2 ст. 11 КК України закріплені положення про малозначність діяння, а саме: не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Таким чином, на відміну від КК Польщі, у якому йде мова про засудження з відмовою від призначення покарання, вчинення особою діяння, яке визнається судом малозначним не тягне за собою кримінальної відповідальності особи.

Також КК Франції, як і КК Бельгії, містить норми про **відстрочку призначення покарання**, відповідно до якої суд, за результатами кримінального провадження виносить рішення про визнання підсудного винним та відкладає вирішення питання про покарання на визначений час. Відстрочка призначення покарання поділяється на: 1) просту, тобто таку, що не передбачає додаткових

умов; 2) з випробуванням – засудженому призначається випробувальний термін на строк до одного року, під час якого на особу покладаються обов'язки, аналогічні тим, які покладаються на особу, до якої застосовано пробацію, тобто, обов'язок відповідати на виклики уповноваженого з пробації, надавати йому відомості та документи, необхідні для контролю за засобами існування засудженого, попереджати про зміну місця проживання і роботи. Також на розсуд суду можуть бути покладені факультативні обов'язки: виконувати суспільно корисні роботи під наглядом пробаційного агента, продовжити освіту або професійне навчання, пройти медичне обстеження або лікування, відшкодувати збитки навіть за відсутності цивільного позову, утримуватися від керування транспортними засобами, не відвідувати місця продажу окремих товарів, не спілкуватись з визначеними судом особами, обмеження на володіння зброєю. Відстрочка призначення покарання з випробуванням надається особі, яка вчинила кримінальний проступок, добровільно з'явилась у судове засідання, відшкодувала збитки у разі їх наявності та щодо якої суд вбачає підстави для висновку про можливість її ресоціалізації без призначення покарання (ст. 132-60 КК Франції) [5].

Якщо засуджений протягом строку, на який відкладено призначення покарання, вчинив нове кримінальне правопорушення, яке не відноситься до політичних, або не виконує покладені на нього судом обов'язки, суд скасовує відстрочку та призначає покарання. Після закінчення строку, на який суд відклав призначення покарання, суд приймає одне з таких рішень: 1) звільнити винного від покарання; 2) призначити покарання; 3) повторно відстрочити призначення покарання. У такому випадку рішення про призначення покарання або звільнення від нього має бути прийнято не пізніше одного року після першого рішення про відстрочення. Якщо відстрочку не було скасовано, а покарання не було призначено, особа вважається такою, яка не має судимості. Відстрочка у призначенні покарання можлива виключно стосовно фізичної особи [44, с. 54].

Необхідно звернути увагу на те, що у кримінальному законодавстві держав ЄС відстрочка призначення покарання з випробуванням не розглядається в контексті звільнення від покарання. Як звертає увагу В. О. Меркулова, випробуванню, незалежно від того, чи його застосовано з відстрочкою призначення покарання чи при звільненні від відбування покарання надається «самодостатнє правове значення, оскільки за обсягом примусу законодавець розглядає випробування як особливий режим виконання покарання» [112, с. 131]. Деякі дослідники висловлювали подібні міркування про усі кримінально-правові інститути, пов'язані із застосуванням випробування. Так, G. Gopiewicz пов'язує застосування до особи випробуванням зі специфічною формою засудження, яка характеризується особливостями реакції держави на вчинення особою злочину та раціональнішим та гуманнішим способом притягнення до кримінальної відповідальності [17, с. 86]. Спроби втілити таке бачення у кримінальне законодавство України також мали місце, зокрема, шляхом пропозиції проєкту Закону України № 5360 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності» від 12 квітня 2021 року. Цей законопроект розроблений Міністерством юстиції України на виконання підпункту 19.3. «Створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань» пункту 19 Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 471, пункту 671 «Розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо розширення переліку видів покарань, альтернативних позбавленню волі, та практики їх застосування» Плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09 вересня 2020 № 1133, а також Рекомендації СМ/Рес (2014) 4, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи від 19 лютого 2014 року. Крім інших пропозицій щодо

запровадження політики як щодо «наповнення» установ виконання покарань (frontdoorpolicy), так і «вивільнення» цих установ (backdoorpolicy), законопроект пропонує запровадити новий вид *покарання у виді пробаційного нагляду*, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, що спрямовано на виправлення засудженого без ізоляції від суспільства, запобігання вчиненню ним нових правопорушень на строк від одного до п'яти років та як додаткове покарання може застосовуватися на строк від одного до трьох років [153]. І, хоча на теперішній час законопроект не розглянуто, варто констатувати, що пробаційний нагляд у запропонованому проектом вигляді за змістом фактично є тотожним звільненню від відбування покарання з випробуванням, внаслідок чого його ефективність як *виду покарання* викликає сумніви.

КК ФРН містить обмежену кількість положень про звільнення від покарання в частині утримання від його призначення. Утримання від призначення покарання полягає у тому, що суд ухвалює щодо особи обвинувальний вирок та покладає на нього судові витрати [52, с. 88]. Утримання від призначення покарання суд здійснює на підставі положень § 60 КК ФРН, відповідно до яких суд має право, визнавши особу винуватою, відмовитися від призначення покарання, якщо наслідки діяння для самого правопорушника настільки важкі, що призначене йому покарання явно не досягло б результатів [52, с. 120]. Також суд вправі утриматись від призначення покарання у таких випадках: 1) за результатами розгляду кримінального провадження про замах на вчинення кримінального правопорушення, якщо виконавець в силу явного невігластва не усвідомлював, що замах в силу самого об'єкта або обраних засобів не міг призвести до завершення діяння (§ 23); 2) особі, яка повністю або у переважній частині відшкодувала заподіяну шкоду, що вимагало від неї значних індивідуальних зусиль та такій особі не може бути призначене покарання у виді позбавлення волі строком більше 1 року або суворіше, ніж штраф у розмірі 360 ставок (§ 46b) [52, с. 88, 101].

Положення про утримання від кримінального переслідування також містяться у кримінальному законі Польщі. Так, у ст. 66 КК Польщі передбачено право суду умовно припинити кримінальне провадження, якщо суд дійде висновку про те, що винуватість особи і соціальні наслідки діяння не мають істотного значення, покарання, передбачене відповідною статтею кримінального закону не перевищує 5 років позбавлення волі, особа раніше не притягалась до кримінальної відповідальності, а її особиста характеристика та спосіб життя на час судового розгляду дають обґрунтовані підстави для припущення, що навіть у разі припинення провадження особа не вчинить кримінальне правопорушення у майбутньому. При цьому на особу можуть бути покладені обов'язки, подібні до тих, які покладаються на осіб, яких звільнено від відбування покарання з випробуванням. Також підставою для умовного припинення кримінального провадження за КК Польщі також є: укладення угоди між винним та потерпілим про примирення та відшкодування шкоди – при вчиненні кримінальних правопорушень, за вчинення яких КК передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк не менше 5 років. При відмові кримінального переслідування на зазначених вище підставах до особи застосовується випробувальний строк [20]. Для порівняння: у ст. 46 КК України примирення винного з потерпілим становить підставу для звільнення від кримінальної відповідальності, а також глава 35 КПК України регламентує особливий порядок кримінального провадження – провадження на підставі угод, в тому числі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, які можуть бути укладені у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладаючи таку угоду, сторони, серед іншого, узгоджують міру покарання, в тому числі призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (ст. 469 КПК).

На відміну від інших кримінально-правових інститутів, спрямованих на звільнення особи від покарання, наприклад, відстрочки виконання вироку, умовне припинення кримінального провадження не передбачає ні засудження особи, ні призначення у вирок покарання, а лише заходи кримінально-правового характеру [23, с. 6].

Необхідно звернути увагу, що для кримінальних законів низки країн-членів ЄС положення про звільнення від покарання, як це відокремлено у КК України, як і положення про утримання суду від призначення покарання, не є характерними. Прикладом цього є КК Нідерландів, у якому питання кримінально-правових наслідків вчинення злочину без застосування кари вирішено шляхом регламентації умовного звільнення від відбування покарання, яке призначається судом при ухваленні вироку (ст. 15, 15а КК Нідерландів) [6]. КК Іспанії також практично не містить положень про звільнення від покарання, натомість регламентуючи зупинення виконання вироку, яке за змістом є подібним до звільнення від відбування покарання (розділ III КК Іспанії) та окремі аспекти звільнення на підстави помилування, яке здійснюється королем [3]. КК Греції також обмежується положеннями про умовний вирок – звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 65 КК Греції) та покладенням на особу обов'язків, невиконання яких становить підставу для повернення особи до реального виконання покарання [18].

Іншу групу становлять ті види звільнення від покарання, які характеризуються призначенням покарання. До них можна віднести відстрочку виконання покарання, звільнення від покарання за хворобою, види звільнення, які пов'язані з посткримінальною поведінкою засудженого (наприклад, передання особи на поруки, сприяння розкриттю злочину та ін.)

Кримінальні закони окремих країн ЄС містять положення про відстрочку виконання покарання. Відповідно до ст. 85 КК Угорщини виконання покарання на строк до 2 років або менше може бути відстрочено надаватись для вирішення

питання про розгляд клопотання про помилування [10]. КК Данії та Франції також передбачають відстрочення виконання вироку, яке може супроводжуватись виконанням засудженим громадських робіт [1; 5]. І хоча відстрочка виконання покарання передбачалась КК України 1960 року, у чинному українському законодавстві передбачено відстрочку виконання вироку виключно у його кримінальному процесуальному аспекті [85, с. 5]. Зокрема, відповідно до ст. 536 КПК України виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі може бути відстрочено у разі:

- 1) тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, - до його видужання;
- 2) вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини - на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за кримінальний проступок або злочин, що не є особливо тяжким;
- 3) якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) - на строк, встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили. При чому відстрочка виконання вироку не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (крім випадків, передбачених п. 2 ч. 1 цієї статті) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання. Разом з тим відстрочка виконання вироку є передумовою відкладення виконання вироку, а не формою звільнення, ні від покарання, ні від його відбування [54, с. 84; 212, с. 148].

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КК України особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер

захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. О. П. Горох звертає увагу на наявність конкуренції норм, закріплених у ч. 2 ст. 84 КК України чи п. 1 ч. 1 ст. 536 КПК України, оскільки «у суду може постати питання про те, яку норму він має застосовувати у разі встановлення тяжкої хвороби засудженого, що виникла після постановлення вироку і перешкоджає відбуванню покарання засудженим: ч. 2 ст. 84 КК України чи п. 1 ч. 1 ст. 536 КПК України» [54, с. 106]. Разом з тим, звертаючись досвіду країн ЄС, необхідно виходити з того, що відстрочка виконання вироку як у значенні ч. 1 ст. 536 КПК України, так і як підстава звільнення від покарання або його відбування представлені у кримінальних законах різних держав, що дає підстави констатувати прийнятність обох розумінь відстрочки *виконання* покарання.

Відповідно до ч. 1. ст. 76 КК Литви особа, яка вчинила злочин, звільняється від покарання у тому випадку якщо вона до ухвалення судом вироку у справі захворіла на невиліковну хворобу, яка унеможлиблює відбування покарання. У такому випадку суд з урахуванням тяжкості вчиненого злочину та особливостей хвороби, ухвалює вирок приймає рішення, призначає покарання та звільняє особу від покарання. Крім цього, ч. 2 та 3 ст. 76 КК Литви регламентують правові наслідки захворювання особи на невиліковну хворобу після набрання чинності вирокom суду, що обумовлює звільнення від відбування покарання [11]. Аналогічні положення також передбачені у ст. 54 КК Естонії [24]. Ст. 80 КК Іспанії передбачає, що суд, при призначенні покарання особі, яка вчинила злочин та яка захворіла на невиліковну хворобу, може відстрочити виконання покарання, за винятком випадків, коли на момент вчинення тяжкого злочину їй було відстрочено інше покарання з тієї ж причини [3].

В окремих державах членах ЄС, зокрема, у КК Латвії, визначено підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, які водночас можуть бути і підставою для звільнення від покарання. Ч. 3 ст. 59 КК Латвії передбачає положення про те, що особу може бути звільнено судом від покарання на

підставах, визначених ст. 58 КК, як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, це: 1) вчинення кримінального проступку; 2) якщо особа, яка вчинила злочин або менш тяжке кримінальне правопорушення, крім кримінальних правопорушень, внаслідок яких сталася смерть людини, уклала угоду з потерпілим, усунула заподіяну шкоду і відшкодувала завдані збитки, за умови протягом останнього року до такої особи не було застосовано звільнення від кримінальної відповідальності; 3) особа надала істотну допомогу у розкритті тяжкого або особливо тяжкого злочину, який є більш тяжким або небезпечним, ніж злочин, вчинений самою особою, за винятком злочинів, передбачених у ст. 58 КК Латвії, а також якщо особа є організатором або керівником організованого злочинного угруповання; 4) порушення права особи на припинення кримінального провадження у розумний строк; 5) особа, будучи жертвою торгівлі людьми, була змушена вчинити злочин за обставин, які впливали зі становища, у якому вона перебувала [15].

Відповідно до ст. 49 КК Естонії звільнення від покарання здійснюється на підставах, визначених гл. 3 цього кодексу «Покарання» або на підставах, передбачених нормами Особливої частини КК Естонії та належить до компетенції суду, який вирішує це питання під час або після ухвалення вироку, за винятком звільнення від покарання на підставі амністії або помилування. У КК Естонії передбачені такі підстави для звільнення від покарання: 1) передача особи на поруки – особу, яка вчинила злочин другого або третього ступеню може бути звільнено від покарання та передано на поруки певній особі або колективу, якщо суд дійде висновку, що на засудженого позитивний вплив можна здійснити без застосування покарання (ст. 50 КК Естонії); 2) надання підсудним допомоги при з'ясуванні обставин вчинення кримінального правопорушення або встановленні злочинця – якщо суд дійде висновку про те, що саме надані докази призвели до з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення або встановлення злочинця винятково у тих випадках, коли провадження у справі, у

розслідуванні якого підсудний надав допомогу, завершилось набранням чинності вироку суду. Проте якщо особа, яку було звільнено на цій підставі від покарання, протягом двох років з дня звільнення вчинить новий злочин, звільнення скасовується, а особа підлягає покаранню [24]. Подібна норма також передбачені у § § 3, 4 ст. 60 КК Польщі, відповідно до якої суд вправі або істотно пом'якшити або умовно звільняє особу від покарання, якщо той розкриває відомості про причетних до злочину осіб або істотні обставини вчинення злочину. Також ст. 61 КК Польщі передбачає, що суд вправі відмовитись від покарання та заходів кримінально-правового характеру за наявності обставин, передбачених ст. 60 цього кодексу, якщо роль винного у вчиненні злочину мала другорядне значення, тобто особа не була організатором вчинення злочину або передана інформація допомогла запобігти вчинення іншого правопорушення [20].

Більшість із зазначених положень тією чи іншою мірою вже відображені у кримінальному законодавстві України, хоча і не передбачені як підстави для звільнення від покарання (правові наслідки малозначності діяння, примирення потерпілого з обвинуваченим та передача особи на поруки як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності особи, які вчинила кримінальні правопорушення у складі злочинної організації; укладення угоди про визнання винуватості з умовою про покладення обов'язку співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, фізичний або психічний примус як обставина, яка виключає кримінальну протиправність діяння, право суду закрити кримінальне провадження з підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо таке провадження не закрито прокурором).

Підсумовуючи викладене зазначимо, що кримінальне законодавство держав-членів ЄС передбачають положення про звільнення особи від покарання, які можна поділити на дві групи – звільнення від покарання, яке полягає:

1) в утриманні від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або відстрочці призначення покарання. Зокрема, це звільнення особи у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності; зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності та/або виконання вироку суду; звільнення у зв'язку з малозначністю діяння, умовне припинення кримінального провадження в результаті укладення угоди. В українському законодавстві ці положення відображені в межах різних кримінально-правових інститутів: як звільнення від відбування покарання, так і звільнення від кримінальної відповідальності або обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння. Винятком є відстрочка призначення покарання, закріплена у кримінальному законі Франції, оскільки полягає у відкладенні вирішення питання про призначенні особі покарання на визначений судом строк, що може також супроводжуватись покладенням на особу обов'язків, які покладаються на осіб, до яких застосовано пробацію. Проте, хоча і відзначаючи цікавість цього досвіду, але, беручи до уваги різноманітність підстав для застосування механізму економії кримінальної репресії, закріплених у українському кримінальному законодавстві, вважаємо, що КК України має достатньо засобів, спрямованих на звільнення особи від покарання.

Водночас необхідно взяти до уваги, що для кримінальних законів низки країн-членів ЄС положення про звільнення від покарання, як це відокремлено у КК України, як і положення про утримання суду від призначення покарання, не є характерними, що має наслідком їх регламентацію в межах інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (умовне покарання).

2) у призначенні покарання, яке не звертається до виконання за умов, визначених кримінальним законом;

До цієї групи відносяться види звільнення від покарання, які характеризуються призначенням покарання. До них можна віднести відсторонку

виконання покарання, звільнення від покарання за хворобою, види звільнення, які пов'язані з посткримінальною поведінкою засудженого (наприклад, передання особи на поруки, сприяння розкриттю злочину та ін.)

Більшість з положень кримінального законодавства держав - членів ЄС тією чи іншою мірою вже відображені у кримінальному або кримінальному процесуальному законодавстві України, хоча і не передбачені як підстави для звільнення від покарання (відстрочка виконання вироку, правові наслідки малозначності діяння, примирення потерпілого з обвинуваченим та передача особи на поруки як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності особи, які вчинили кримінальні правопорушення у складі злочинної організації; укладення угоди про визнання винуватості з умовою про покладення обов'язку співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, фізичний або психічний примус як обставина, яка виключає кримінальну протиправність діяння).

2.2. Звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання з випробуванням

Ст. 75 КК України регламентує підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, може прийняти рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, якщо дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації

транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Також суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. Якщо особа протягом визначеного судом іспитового строку, тривалість якого становить від одного року до трьох років, не вчинить нового кримінального правопорушення і виконає покладені на нього обов'язки, визначені ст. 76 КК України, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням є самостійним інститутом Загальної частини кримінального права, який поєднує в собі одночасно принципи призначення і звільнення від покарання, відстрочки виконання покарання, даючи можливість засудженому самому відхилити відбування призначених за вироком суду виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження або позбавлення волі [85, с. 6]. На думку М. І. Хавронюка, звільнення від відбування покарання з випробуванням, так само як і пробація, є проміжним кримінально-правовим заходом між покаранням та звільненням від покарання, оскільки характеризується як ознаками покарання, будучи примусовим заходом, який застосовується від імені держави за вироком суду та полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого, так і не є власне покаранням та віднесене до видів звільнення від покарання [203, с. 343].

Проте з викладеним можна погодитись, розглядаючи звільнення від відбування покарання з випробуванням та пробацію лише в контексті

кримінального законодавства України, оскільки хоча положення про звільнення від відбування покарання з випробуванням є характерними для кримінальних законів багатьох держав – членів ЄС, в ряді випадків пробація або подібні до неї кримінально-правові заходи розглядаються поза інститутом звільнення від покарання, в тому числі як окремий вид покарання (Велика Британія, яка була членом ЄС до 31 січня 2020 року) або як кримінально-правовий захід (Швеція), або результат умовного виконання покарання (Болгарія) [8; 28]. Виходячи з цього, доцільно погодитись з С. І. Сімаковою та О. Г. Мельник, які обстоюють позицію про те, що пробація є не засобом уникнення покарання, а схемою виконання покарання, «поєднаною з допомогою, підтримкою, мотивацією до змін без вилучення людини із суспільства» [184, с. 234].

На нашу думку, потрібно погодитись з В. О. Меркуловою, яка акцентує увагу на відмінностях у визначеннях конкретної правової сутності умовних заходів звільнення від покарання у кримінальному законодавстві держав ЄС: правовий наслідок діяння; заходи кримінально-правового характеру; особливий режим виконання покарання; вид покарання; альтернатива по відношенню до позбавлення волі тощо, що зумовлено такими чинниками, вплив історичного законодавчого та правозастосовного досвіду країни; залежність від обсягу кари, який міститься в цих заходах; відтворення особливостей різних стадій кримінального правосуддя, на яких приймається відповідне рішення [112, с. 130].

Разом з тим, як вказує А. В. Андрєєв, «незважаючи на розходження у поглядах і особливостях законодавчої регламентації, у кожній державі суть умовного засудження залишається незмінною – відкласти виконання покарання за вчинений злочин за певної умови, якщо є підстава вважати, що мету покарання можна досягти без його реального відбування» [33, с. 237].

У законодавстві різних держав – членів ЄС положення про тимчасову відмову від виконання покарання, призначеного обвинувальним вироком суду, закріплені у контексті:

- 1) інституту пробації (Португалія);
- 2) поєднання виконання покарання та пробації (Швеція);
- 3) умовного призначення покарання, відстрочки виконання вироку або зупинення виконання вироку (Болгарія, Угорщина, Іспанія, Франція, Польща, ФРН);
- 4) інституту звільнення від покарання або відбування покарання (Латвія, Естонія).

У випадках, викладених у наведених пунктах 1-3, звільнення від покарання становить результат застосування зазначених заходів, а тому розглядається не як *власне звільнення*, а як комплекс заходів, які необхідно виконати засудженому для того, щоб покарання не було виконано у майбутньому.

Ст. 53 КК Португалії передбачає звільнення від покарання із застосуванням **пробації**, яка розглядається як служба соціальної реінтеграції, включає в себе встановлення випробувального терміну для особи, поведінка якої свідчить про те, що направлення для відбування покарання не сприятиме реінтеграції особи у суспільство. Строк випробувального терміну визначається індивідуальним планом соціальної реадaptaції, який розробляється службою соціальної реінтеграції. Особливістю кримінального законодавства Португалії є обов'язкове застосування пробації при звільненні покарання у виді позбавлення волі на строк, який не перевищує 1 рік, засудженого, якому на момент вчинення злочину не виповнилося 25 років. При цьому суд може покласти на засудженого такі обов'язки: 1) з'являтися за викликом до суду, іншого державного органу, служби пробації; 2) звітувати щодо способу життя та отримання засобів до життя; 3) повідомляти службу пробації про зміну місця проживання або відсутність у місці проживання на строк понад 8 днів і передбачувану дату повернення; 4) отримувати дозвіл на виїзд закордон. Якщо протягом випробувального терміну засуджений припиняє виконувати накладені на нього обов'язки або має місце невідповідність поведінки засудженого плану реінтеграції суд може: 1) висловити

попередження; 2) вимагати гарантій щодо подальшого виконання покладених обов'язків; 3) покласти на засудженого додаткові обов'язки; 4) продовжити строк випробувального терміну (ст. 55 КК Португалії). Підставами скасування звільнення у зв'язку зі застосуванням пробації є: 1) грубе або неодноразове невиконання накладених обов'язків або порушення правил поведінки, передбачених індивідуальним планом соціальної реабілітації; 2) повторне вчинення кримінального правопорушення, природа якого свідчить про те, що цілі звільнення від покарання із застосуванням пробації не досягнуті. Натомість якщо після завершення випробувального терміну встановлено відсутність зазначених вище підстав, вирок вважається виконаним [25].

У КК Швеції розмежовано **умовне виконання покарання як захід кримінально-правового впливу** (гл. 27 КК Швеції) та **пробацію, яка становить спеціальний режим ресоціалізації**, який здійснюється лише за наявності згоди засудженого, і реалізується як за умовного виконання покарання, так і за відбування покарання. Умовне виконання покарання може застосовуватися судом виключно за вчинення злочину, покарання за який є суворішим за штраф, а за наявності згоди засудженого таке звільнення поєднується із призначенням безоплатного виконання громадських робіт. У тому разі, якщо особою завдано потерпілому шкоди, суд покладає на правопорушника обов'язок відшкодувати таку шкоду, або з врахуванням природи злочину та за згодою потерпілого докласти інших зусиль до усунення завданої шкоди. Також при застосуванні умовного виконання вироку встановлюється випробувальний термін строком на два роки, перебіг якого починається з дня набрання вирокон законної сили і протягом якого особа, що вчинила злочин, повинна вести «належний спосіб життя і намагатися тримати себе найкращим чином» [219]. КК Швеції не містить чіткого переліку обов'язків, які покладаються на засудженого судом – у разі згоди на проходження пробації її умови визначаються пробаційною службою. Навіть у тих випадках, коли умовне виконання вироку

супроводжується призначенням громадських робіт, їх виконання здійснюється за планом, який складається місцевою пенітенціарною та пробаційною адміністрацією.

Якщо особа не виконує покладених на неї обов'язки протягом випробувального терміну, то за заявою державного обвинувача суд вправі прийняти таке рішення:

- 1) винести особі попередження;
- 2) змінити покладені на засудженого обов'язки;

3) скасувати умовне виконання вироку та призначити інше покарання. В цьому випадку, якщо особою були відбуті громадські роботи, суд повинен врахувати їх під час призначення покарання, призначивши позбавлення волі на коротший строк [28].

Разом з тим проходження пробації може бути призначено судом як самостійний кримінально-правовий захід (гл. 28 КК Швеції), сутністю якого є нагляд на строк до 3 років та покладення на засуджених обов'язків підтримувати регулярні контакти зі службою пробації, повідомляти про зміну місця проживання та роботи, вести законослухняний спосіб життя. У випадку невиконання обов'язків служба пробації виносить особі попередження або продовжує тривалість нагляду на строк до 1 року, а якщо ці заходи не мають результатів – звертається до органів державного обвинувачення для підготовки клопотання про скасування пробації та призначення іншого покарання [28].

На відміну від України, КК Португалії та КК Швеції передбачають проміжний етап реагування держави на порушення особою, якій призначено випробувальний строк, покладених на неї обов'язків. Разом з тим запозичення такого досвіду виглядає сумнівним, оскільки: 1) застосовуючи звільнення від відбування покарання з випробуванням, суд виходить з положень ст. 75 КК про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, до висновку про що суд доходить із наявності певних підстав, серед яких поведінка засудженого,

який відповідно має усвідомлювати іспитовий, тобто випробувальний характер свого звільнення. У такому випадку припинення накладених обов'язків без поважних причин, на кшталт, хвороби та інших обставин, які об'єктивно унеможлиблюють їх виконання, на нашу думку, спростовує можливість виправлення засудженого без відбування покарання, правовим наслідком чого має бути скасування звільнення відбування з випробуванням; 2) впровадження такого досвіду має наслідком збільшення навантаження на суддів судів першої інстанції, що, враховуючи системну проблему кадрового заповнення посад суддів на теперішній час є особливо актуальним [83].

Глава перша розділу 7 КК Болгарії регламентує умовне виконання вироку, яким призначено покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років, що полягає у відстрочці виконання вироку на строк від 3 до 5 років, якщо особа до цього не була засуджена до позбавлення волі, і для виправлення засудженого безпосереднє відбування покарання не є обов'язковим. При цьому особі встановлюється випробування строком до 3 років, протягом якого засуджений зобов'язаний працювати або навчатись, а також, у разі потреби, пройти курс лікування (ст. 66 КК Болгарії). У такому випадку суд може призначити особі куратора з числа фізичних осіб або громадських організацій, на яких покладається завдання здійснювати виховний нагляд за засудженим. Також, якщо строк покарання, яке виконується умовно, становить не менше 6 місяців, суд вправі застосувати до особи такі заходи: 1) реєстрація місця проживання; 2) регулярні зустрічі з офіцером пробації; 3) обмеження вільного пересування; 4) проходження спеціальної державної програми [8].

Незважаючи на те, що КК України не передбачає залучення громадських організацій щодо здійснення виховного нагляду за засудженим, така можливість впливає з положень Закону України «Про пробацію», ст. 20 якого передбачає засади волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією, причому основним завданням волонтерів пробації є сприяння органу пробації у здійсненні нагляду

за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи [159]. З цією метою визначені такі напрями волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією:

- 1) сприяння уповноваженим органам з питань пробації у здійсненні наглядових заходів за місцем роботи та навчання суб'єктів пробації;
- 2) участь у проведенні соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації;
- 3) участь у складанні та реалізації індивідуальних планів роботи із суб'єктами пробації;
- 4) участь у проведенні індивідуально-профілактичної роботи із суб'єктами пробації;
- 5) надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги суб'єктам пробації;
- 6) сприяння у працевлаштуванні суб'єктів пробації, залученні їх до навчання, виховних заходів та соціально корисної діяльності;
- 7) сприяння у реалізації пробаційних програм стосовно суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- 8) участь у реалізації інших заходів, спрямованих на виправлення суб'єктів пробації та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [147].

Отже, національне законодавство також передбачає можливість залучення громадських організацій для роботи з особами, яких звільнено від відбування покарання з випробуванням, хоча, на відміну від КК Болгарії, як допоміжних суб'єктів, що, нашу думку є виправданим з огляду на те, що робота з особами, які вчинили кримінальне правопорушення потребує спеціальних навичок та державного контролю.

На відміну від кримінальних законів як України, так і інших держав, для яких вчинення особою іншого умисного злочину під час іспитового строку є підставою для скасування умовного відбування покарання, ст. 68 КК Болгарії містить норму про те, що навіть якщо особа вчинить інший умисний «загальнокримінальний» злочин, за який їй буде призначено покарання у виді позбавлення волі, умовне відбування покарання зберігатиме чинність і після відбування покарання за попередній злочин. Разом з тим, якщо повторний злочин підпадає під ознаки злочину публічного обвинувачення (public-prosecution crime) або засуджений ухиляється від виконання призначених судом заходів без

поважних причин, умовне звільнення скасовується та особа направляється для відбування покарання (ст. 69 КК Болгарії).

При оцінці правових наслідків вчинення особою під час випробувального строку необережного злочину, суд може не врахувати їх як підставу для направлення особи для відбування покарання на повний або частковий строк (ст. 68 КК Болгарії). За законослухняної поведінки та відсутності порушень заходів, призначених судом, після закінчення випробувального строку особа звільняється від покарання [8].

Параграф 56 КК ФРН передбачає умовне виконання вироку при призначенні покарання у виді позбавлення волі на строк не більше одного року, а за наявності особливих обставини – не більше двох років, якщо суд дійде висновку про те, що засуджений сприйме факт засудження як попередження і не вчинятиме злочинних діянь у майбутньому навіть якщо до нього не буде застосовано покарання. При цьому суд враховує особу засудженого, його минуле, поведінку після вчинення злочинного діяння, життєві обставини та вплив, який ймовірно матиме на нього умовне покарання. При вирішенні питання про застосування умовного виконання вироку суд бере до уваги зусилля, які засуджений докладає до відшкодування завданої злочином шкоди. Проте при ухваленні обвинувального вироку, яким особі призначено покарання на строк не менше 6 місяців, умовне покарання не призначається, якщо реальне відбування покарання необхідне для захисту правопорядку. Застосовуючи відстрочку виконання вироку, суд призначає випробувальний строк від 2 до 5 років та контроль пенітенціарного інспектора. На відміну від кримінальних законів інших держав, § 56b КК ФРН розмежовує обов'язки, які покладаються судом на засудженого при умовному покаранні, та спрямовані переважно на відшкодування шкоди, завданої злочином (посильне відшкодування збитків, виплата на користь громадської організації, провадження суспільно корисної діяльності, виплата у державний бюджет), та вказівки, які суд надає засудженому,

якщо він потребує допомоги для того, щоб вести законослухняний спосіб життя: дотримуватись настанов щодо місця проживання, освіти, вільного часу або ведення господарських справ, з'являться до суду, утримуватись від підтримання окремих контактів та володіння деякими предметами, виконувати обов'язок щодо утримання інших осіб або виплати аліментів, пройти курс лікування або бути поміщеним у притулок або лікувальний заклад (за згодою засудженого) (§ 56с). Суд скасовує умовне виконання покарання, якщо засуджений вчинив новий злочин, ухиляється від нагляду пенітенціарного інспектора, систематично або грубо порушує вказівки, чим дає підстави припускати можливість вчинення ним нового злочину, але при цьому видається недостатнім встановити йому додаткові обов'язки. Якщо умовне виконання вироку не скасовано, суд по закінченню випробувального терміну звільняє особу від покарання [52, с. 115].

На нашу думку, вказівка у § 56 КК ФРН про те, що однією з передумов умовного виконання вироку є сприйняття особою факту засудження як попередження щодо необхідності правомірної поведінки у майбутньому, є тією світоглядною основою, яка має бути відображена у ст. 75 КК України. У чинній редакції ст. 75 КК України йде мова «про можливість виправлення засудженого без відбування покарання». На нашу думку, це формулювання повною мірою не відображає необхідності усвідомлення випробувального характеру звільнення від відбування покарання. Також акцент на попередженні дозволяє дійти висновку про певну кількісну обмеженість щодо його застосування до особи, оскільки чинна редакція чітко не регламентує цього питання.

Запозичення положень про те, що при вирішенні питання про застосування умовного виконання вироку суд бере до уваги зусилля, які засуджений докладає до відшкодування завданої злочином шкоди, слугували б вдосконаленню національного кримінального закону. Провадження засудженим діяльності, спрямованої на відшкодування завданої злочином шкоди, по-перше, сприятиме належному забезпеченню прав потерпілих, а по-друге, свідчитиме про

серйозність намірів особи вести законослухняний спосіб життя та виконувати покладені на нього обов'язки [42, с. 31].

Розділ III КК Іспанії регламентує зупинення виконання вироку, яким призначено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, причому зупинення виконання вироку не впливає на притягнення особи до цивільно-правової відповідальності. Необхідними умовами для відстрочки виконання вироку є: 1) вчинення злочину вперше, за винятком вчинення злочину через необережність; 2) строк призначеного покарання не перевищує 2 років або сума штрафу у перерахунку на дні відбування покарання не перевищує 2 років; 3) відшкодовано шкоду та здійснено виплати за цивільним позовом до засудженого, за винятком випадків, коли прокурором констатовано фінансову неспроможність засудженого здійснити таке відшкодування. При цьому суд вправі накласти на засудженого обов'язки, подібні до тих, які накладаються до особи, до якої застосовано пробацію, і яка може бути застосована до осіб, які вже відбули частину покарання: заборона відвідувати певні місця; наближатися до потерпілого або інших осіб, визначених судом або спілкуватися з ними іншим чином; залишати місце проживання без дозволу суду, а також обов'язки з'являтися до суду за викликом та пройти програму навчання відповідно до тематики, обумовленою вчиненим злочином (трудова, культурна, поведження із транспортними засобами, гендерна та екологічна освіта, поведження з тваринами та ін.) [3]. При невиконанні засудженим покладених на нього обов'язків, суд, заслухавши сторони у судовому засіданні приймає одне із таких рішень: 1) замінити порушений обов'язок іншим; 2) продовжити термін зупинення виконання вироку, але на строк не більший 5 років; 3) скасувати зупинення виконання вироку, якщо порушення повторилося. У такому випадку вирок звертається до виконання. У тому разі, якщо особа, перебуваючи у наркотичній залежності, вчинила злочин, пов'язаний з незаконним обігом наркотиків,

підставою для скасування зупинення виконання вироку також є його ухилення або відмова від лікування [3].

Видаються цікавими положення КК Іспанії про проходження навчання, відповідно до спрямованості вчиненого злочину. Ст. 76 КК України не містить положень про проходження такого навчання, але передбачає обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів та формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про пробацію») [159]. Проте ні Закон України «Про пробацію», ні Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 рік № 24 не передбачають орієнтовного переліку пробаційних програм, внаслідок чого неможливо визначити їх зв'язок з проходженням навчання, відповідно до спрямованості вчиненого злочину [150]. На теперішній час наказами Міністерства юстиції України затверджено перелік пробаційних програм для повнолітніх і для неповнолітніх суб'єктів пробації: «Зміна прокримінального мислення», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Формування життєвих навичок», проте з їх назв вбачається їх переважно психокорекційна, а не навчальна спрямованість [125; 126].

Разом з тим проходження навчання відповідно до спрямованості вчиненого злочину (трудова, культурна, поведінка із транспортними засобами, гендерна та екологічна освіта, поведінка з тваринами), на нашу думку, не лише допомогла б усвідомити суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення, але й могла б здійснити світоглядний вплив на засудженого. З огляду на це, доцільно доповнити п. 4 ч. 1 ст. 76 КК та Закон України «Про пробацію» положеннями про те, що за рішенням суду проходження пробаційної

програми може поєднуватись з рішенням про проходження навчання, відповідно до спрямованості вчиненого злочину.

Відповідно до ст. 85 КК Угорщини виконання покарання на строк до 2 років або менше може бути відстрочено умовно, якщо є підстави вважати, зокрема, з огляду на особисті обставини винного, що мета покарання може бути досягнута без застосування покарання, при цьому особі призначається випробувальний строк від 3 до 5 років, але який не може бути меншим за строк призначеного особі позбавлення волі. Виконання покарання у вигляді позбавлення волі не може бути відстрочено, якщо особа: а) вчинила кримінальне правопорушення повторно; б) вчинила злочин у складі злочинної організації; в) вчинила умисне кримінальне правопорушення до відбуття ним покарання або під час іспитового строку умовного покарання. При застосуванні відстрочки від відбування покарання суд може встановити нагляд працівника органу пробації. Відстрочка виконання покарання скасовується, якщо особа вчиняє інше правопорушення або якщо особа грубо порушує правила пробації [10].

Відповідно до ст. 69 КК Польщі суд вправі умовно зупинити виконання покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше одного року, призначивши особі випробування строком від 1 до 3 років (у разі вчинення злочину щодо неповнолітнього або при вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством строк випробування становить від 2 до 5 років), якщо винний на момент вчинення злочину не був засуджений до позбавлення волі і суд дійде висновку про те, що для досягнення цілей покарання, його звернення до виконання не є доцільним, беручи до уваги ставлення винного до скоєного, умови та спосіб його життя, а також посткримінальну поведінку [20]. При цьому на особу суд має право накласти штраф, проте у разі скасування умовного виконання покарання та направлення особи до пенітенціарної установи покарання у вид штрафу підлягає скасуванню. Ст. 72 КК Польщі визначає перелік обов'язків, виконання яких суд може призначити особі при застосуванні

зупинення виконання призначеного вироком покарання: 1) звітувати перед судом або органом пробації про поведінку під час іспитового строку; 2) вибачитись перед потерпілою особою; 3) забезпечувати утримання іншої особи; 4) влаштуватись на оплачувану роботу, навчання або пройти підготовку до професії; 5) утримуватися від зловживання алкоголем або інших речовин; 6) пройти лікування від наркотичної, алкогольної або іншого виду залежності, курс психотерапії або брати участь у корекційно-виховних заходах; 7) утримуватися від відвідування певних місць, від контактів з визначеними особами, в тому числі з із потерпілою стороною; 8) переїхати з приміщення у разі спільного проживання у ньому з потерпілою стороною. Зупиняючи виконання вироку, суд може під час судового розгляду передати засудженого під нагляд працівника пробації або довіреної особи, об'єднання, установи чи громадської організації, діяльність якої включає опікування та допомогу засудженим. Суд скасовує виконання вироку: 1) якщо особа протягом іспитового строку вчиняє умисне кримінальне правопорушення, за який винесено остаточне покарання у вигляді позбавлення волі без умовного зупинення його виконання, кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством; 2) якщо особа порушує покладені на неї судом обов'язки; 3) якщо особа ухиляється від призначеного судом штрафу. Проте, суд не вправі направити особу для відбування покарання після закінчення 6-місячного строку після завершення строку випробування [20].

Нашу цікавість викликає така умова для відстрочки виконання вироку як вчинення злочину вперше, за винятком вчинення злочину через необережність (ст. 81 КК Іспанії) та заборона застосовувати відстрочку для відбування покарання для особи, яка вчинила злочин повторно (ст. 85 КК Угорщини). У ст. 75 КК України не передбачено вимог щодо того, чи вчиняв засуджений, щодо якого вирішується питання про звільнення від відбування покарання, кримінальні правопорушення раніше, в тому числі під час іспитового строку, з огляду на що це питання перебуває в межах суддівського розсуду. Як вбачається з постанови

об'єднаної палати ККС ВС від 23 вересня 2019 року у справі № 199/1496/17, особі, щодо якої було застосовано звільнення від покарання з іспитовим строком, і яка вчинила до ухвалення вироку в першій справі за інший злочин, за який вона засуджується до покарання, від відбування якого вона також звільняється з іспитовим строком, суд призначає остаточне покарання згідно з вимогами ч. 4 ст. 70 КК, а також має право вмотивовано вирішити питання про звільнення особи від відбування остаточного покарання з випробуванням [152]. Відповідно до практики ЄСПЛ закон (law) розглядається як система встановлених соціальних загальнообов'язкових норм, правил, які створюються та застосовуються через соціальні чи державні установи для регулювання поведінки, з огляду на що у цьому контексті можна вести мову про застосування терміну «право» [181; 216, с. 55]. У рішенні у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» під терміном «закон» [...] слід розуміти як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам «доступності» та «передбачуваності» [169; 198, с. 67].

В цьому розумінні практика об'єднаної палати ККС ВС може розглядатись як національне право, яке не забороняє застосування до особи звільнення від покарання з випробуванням особи, до якої вже був застосований відповідний правовий інститут, та допускає виникнення права суду «вмотивовано вирішити питання про звільнення особи від відбування остаточного покарання з випробуванням». Проте, на нашу думку, доцільно вирішити це питання у положеннях КК України. Ми дотримуємось позиції про неможливість повторного застосування положень ст. 75 КК України до особи, яка вчинила умисний злочин під час іспитового строку, оскільки сам факт його вчинення свідчить про те, що особа фактично не пройшла того випробування, яке впливало із інституту звільнення від відбування покарання.

Статті 132-66 – 132-70 КК Франції передбачають інститут відстрочки виконання покарання, за якого суд постановляє обвинувальний вирок, у якому призначає покарання, але при цьому робить застереження про відкладення його виконання, причому відстрочка поширюється лише на частину покарання у виді позбавлення волі. Відстрочка виконання покарання може бути застосована лише до фізичних осіб при вчиненні загальнокримінального (неполітичного) кримінального проступку, якщо покарання, передбачене кримінальним законом за вчинення інкримінованого діяння, не перевищує 5 років позбавлення свободи.

У статтях 132-60 – 132-70 КК Франції передбачені такі види відстрочки виконання покарання: 1) з випробувальним терміном; 2) без випробувального терміну; 3) з приписом виконувати суспільно корисні роботи. Застосування відстрочки виконання покарання з випробуванням та приписом виконувати суспільно корисні роботи включає супровід працівника пробації та покладення на засудженого обов'язків з'являтися на виклики працівника пробації та надавати затребувані ним відомості про життя особи та спосіб отримання доходів (в окремих випадках засудженому може надаватись матеріальна допомога за рахунок громадських організацій), а також попереджати про зміну місця проживання та роботи. Також в залежності від природи вчиненого кримінального правопорушення та особи засудженого суд вправі призначити особі виконання додаткових обов'язків: продовжити освіту або пройти професійне навчання, медичне обстеження або лікування, відшкодувати шкоду навіть за умов незаявлення цивільного позову, утримуватись від спілкування з певними особами та відвідування певних місць, керування транспортними засобами або володіння зброєю [5].

Суд скасовує відстрочку частково (у цьому випадку особа відбуває лише частину покарання) або повністю, якщо: 1) особа вчинила новий злочин; 2) особа не виконує покладені на нього обов'язки. Якщо відстрочку не скасовано судом особа вважається такою, яка не має судимості.

Відстрочка без покладання обов'язків може бути застосована судом як щодо юридичної, так і щодо фізичної особи за вчинення кримінального проступку, якщо фізична особа протягом 5 років до цього не була судима за загальнокримінальне правопорушення або проступок, за які було їй призначено покарання у виді позбавлення волі, а юридичній особі – штраф, які перевищує встановлений розмір. При цьому строк відстрочки становить 5 років. Якщо протягом строку відстрочки особою не буде вчинено нового кримінального правопорушення, вона вважається такою, що не має судимості [44, с. 54-56].

В українській науковій літературі вже було висловлено позицію на підтримку застосування судом звільнення від відбування покарання з випробуванням без покладання на особу обов'язків. Так, А. В. Андрєєв позитивно оцінює наявність у суду права не покладати на особу обов'язки, передбачені ст. 76 КК України у тих випадках, коли суд дійде висновку про недоцільність їх покладення, серед іншого, посилаючись на те, що граматичне тлумачення ч. 1 ст. 76 КК у редакції Закону України № 1254-VI від 14 квітня 2009 року дозволяло констатувати, що суду надається саме право покладати на засудженого певні обов'язки [33, с. 243]. Проте на теперішній час чинна редакція ст. 76 КК визначає коло обов'язків, які суд покладає на звільненого від відбування покарання (ч. 1 ст. 76 КК), та як суд додатково вправі призначити (ч. 3 ст. 76 КК). На нашу думку, підхід, на якому ґрунтується чинна редакція ст. 76 КК, є найоптимальнішим, оскільки ті обов'язки, які імперативно покладаються на засудженого – періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання, фактично є засобами мінімального контролю за засудженим, тоді як призначення інших обов'язків охоплюються лише правом суду. Тому покладення обов'язків як встановлення іспитового строку, як зазначає, Т. В. Чабаненко, «втілює у собі погрозу реального відбування призначеного покарання, якщо засуджений не

виконає умови випробування, і перспективу остаточного звільнення від відбування покарання і навіть пільгового погашення судимості, якщо умови випробування будуть виконанні» [209, с. 422].

Як зазначено вище, кримінальні закони окремих країн ЄС (Франція, Польща) передбачають призначення умовного відбування покарання у виді позбавлення волі з одночасним застосуванням інших покарань – штрафу або громадських робіт. Ст. 77 КК України також передбачає, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. У цьому переліку відсутнє покарання у виді громадських робіт. Хоча досвід зарубіжних держав щодо поєднання звільнення від відбування покарання з призначенням покарання у виді громадських робіт, безумовно, є цікавим, можливість його застосування в Україні викликає заперечення. Перш за все, відповідно до ч. 4 ст. 52 КК України за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, а громадські роботи згідно із ч. 1 ст. 52 КК України становлять основний вид покарання. На нашу думку, така засада є абсолютно справедливою: якщо особі призначено основний вид покарання, від відбування якого її звільнено з випробуванням, але при цьому їй призначається інше основне покарання, звільнення від відбування покарання за таких умов втрачатиме свій сенс і матиме місце заміна покарання. Також позитивний вплив суспільно корисної праці на виправлення засудженого вже закладений у п. 3 ч. 3 ст. 76 КК в контексті покладення на особу обов'язку працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу). За таких умов чинна

редакція ст. 77 КК України видається такою, що не потребує змін в частині розширення переліку покарань, які можуть бути призначені особі при звільненні від відбування покарання.

У КК Естонії умовне звільнення від відбування покарання полягає в умовному назастануванні покарання у виді позбавлення волі з призначенням судом випробувального строку від 1 до 3 років. Якщо протягом визначеного строку особа не вчиняє іншого кримінального правопорушення та виконує покладені на неї обов'язки суд приймає рішення не виконувати вирок. Натомість у протилежному випадку суд направляє особу для відбування покарання (ст. 47 КК Естонії). Ст. 47-1 КК Естонії передбачає покладення на засуджених таких обов'язків: 1) періодично з'являтися на реєстрацію до органу нагляду; 2) проживати у погодженому з органом нагляду місці; 3) отримувати дозвіл від органу нагляду на залишення місця проживання на строк, що перевищує 15 днів, зміну місця роботи або навчання та проживання. Також суд вправі покласти на засудженого додаткові обов'язки: 1) усунути завдану шкоду; 2) утримувати визначених осіб; 3) пройти лікування; 4) утримуватись від спілкування з певними особами або від відвідування певних місць [24].

Також ст. 52 КК Естонії передбачає безумовний вид звільнення від відбування покарання особи, яка після набрання вироком законної сили захворіла на тяжку невиліковну хворобу. При цьому суд враховує особу засудженого, вид та строк та призначеного покарання, інші обставини справи. Після відновлення здоров'я засудженого суд вирішує питання про доцільність направлення засудженого від подальшого відбування покарання [24].

Ст. 59 КК Латвії регламентує звільнення від покарання та від відбування покарання. Зокрема, суд вправі звільнити особу від відбування покарання на тих самих підставах, на яких здійснюється звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 58 КК). Також суд може звільнити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення або менш тяжкий злочин через алкоголізм,

наркотичної, психотропної або токсичної залежності від відбування покарання, якщо ця особа погодилася на лікування алкоголізму, наркотичної, психотропної або токсичної залежності, але якщо особа не розпочала лікування у встановлений судом строк або після цього unikнула лікування звільнення від відбування покарання скасовується. Також суд вправі звільнити від відбування покарання особу, засуджену за кримінальне правопорушення, якщо вона після проголошення вироку захворіла тяжку невиліковну хворобу або на психічну хворобу, яка позбавила його/її здатності розуміти свої дії чи керувати ними, призначивши такій особі примусові заходи медичного характеру [15]. Зазначені види звільнення від відбування покарання є безумовними.

Крім цього ст. 61 КК Латвії містить положення про умовне звільнення від відбування покарання. Зокрема, особа, яка була засуджена до позбавлення волі, крім короткострокового позбавлення волі (на строк до 3 місяців), може бути умовно звільнена від відбування основного покарання, якщо є підстави вважати, що він чи вона здатний адаптуватися в суспільстві після звільнення та не вчинить іншого кримінального правопорушення. При цьому суд враховує такі обставини: 1) досягнення засудженим на час судового розгляду певного результату ресоціалізації; 2) добровільне відшкодування збитків повністю або частково; 3) засуджений після звільнення від відбування покарання має можливість здобувати засоби для існування законним шляхом; 4) строк, на який призначається покарання, та поведінку під час розслідування кримінального провадження; 5) готовність до вирішення особистих психологічних проблем, які обумовили вчинення кримінального правопорушення або можуть обумовити його вчинення в подальшому; 6) згода засудженого на лікування від алкоголізму або залежності від наркотичної, психотропної чи токсичної речовин, якщо вчинення кримінального правопорушення було пов'язано з такою залежністю. На нашу думку, у порівнянні зі ст. 75 КК України, ст. 61 КК Латвії детальніше регламентує обставини, які мають враховувати судді при вирішенні питання про

звільнення від відбування з випробуванням, що, з однієї сторони, дозволяє звужити обсяг судової дискреції, а з іншої, застосувати більш індивідуальний підхід до вирішення долі засудженого [15].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що правові норми, які, за виразом Є. О. Письменського, відносяться до ліберальної (привілейованої) форми реалізації кримінальної відповідальності, охоплюючи стадії «засудження + покарання + умовне / безумовне звільнення від нього або відстрочка виконання покарання», незважаючи на окремі національні особливості, закріплені як у кримінальному законодавстві України, так і кримінальному законодавстві держав – членів ЄС [141, с.194].

Вивчення досвіду зарубіжних держав дозволяє зробити висновок про те, що положення КК України про звільнення від відбування покарання ґрунтуються на тих самих правових та суспільних цінностях, як і відповідні положення законодавства держав – членів ЄС, та в цілому кореспондують їм.

Проте, на нашу думку, з положень кримінальних законів зарубіжних держав можна виокремити такі, запозичення яких могло б сприяти вдосконаленню норм КК України в частині нормативно-правового регулювання звільнення від відбування покарання з випробуванням. До таких положень відносимо: 1) врахування судом при вирішенні питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням зусиль, які засуджений докладає до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (§ 56 КК ФРН), можливості засудженого після звільнення від відбування покарання здобувати засоби для існування законним шляхом та готовності до вирішення особистих психологічних проблем, які обумовили вчинення кримінального правопорушення у минулому або можуть обумовити його вчинення в подальшому (ст. 61 КК Латвії); 2) встановлення обов'язку особи, до якої застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, пройти навчання відповідно до спрямованості вчиненого злочину (трудова, культурна, поведження із

транспортними засобами, гендерна та екологічна освіта, поводження з тваринами тощо) (ст. 80 КК Іспанії); 2) закріплення правової можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням лише стосовно осіб, які вчинили кримінальне правопорушення вперше, за винятком вчинення злочину через необережність (ст. 81 КК Іспанії), що має наслідком заборону застосовувати звільнення для відбування покарання для особи, яка вчинила умисний злочин під час іспитового строку (ст. 85 КК Угорщини).

В цьому контексті видається доцільним передбачити у ст. 75 КК України не лише перелік кримінальних правопорушень, внаслідок вчинення яких особа не має право на звільнення від відбування покарання з випробуванням, та перелік покарань, але є додаткові обставини, які підлягатимуть оцінці судом, серед яких мають бути: 1) відшкодування збитків або спричиненої шкоди потерпілому або вжиття заходів для цього; 2) можливість отримувати законні засоби для існування; 3) готовність пройти лікування від алкоголізму або залежності від наркотичної, психотропної чи токсичної речовин, якщо вчинення кримінального правопорушення було пов'язано з такою залежністю; 4) готовність пройти корекційну програму для усунення психологічних чинників, які сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення та/або пройти навчальну програму, змістовно пов'язану з характером вчиненого кримінального правопорушення. Хоча, відповідно до ст. 76 КК, суд має право додатково покласти на особу обов'язки працевлаштуватися, виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою, пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб тощо, для формування у суду висновку про можливість особи досягнути цілей покарання без його відбування, на нашу думку, першочергове значення мають зусилля самого засудженого, які він має докласти для своєї ресоціалізації. Натомість саме лише покладення обов'язків без врахування конкретних обставин, за влучним формулюванням

О. П. Гороха, призводить до того, що «застосування норм про звільнення від покарання, яке має бути винятком для більшості винних, останніми роками перетворилось на закономірний правовий наслідок вчинення злочину» [55, с. 263; 41, с. 186].

2.3. Звільнення від покарання та від його відбування на підставі амністії та помилування

Відповідно до ст. 74 та 85 КК України повне або часткове звільнення засудженого від основного і додаткового покарання або подальшого його відбування може бути здійснено судом на підставі закону України про амністію або акта помилування. Згідно зі ст. 86 КК України амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб. Особи, визнані винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, вирокі стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вирокі стосовно яких набрали законної сили, не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання або в порядку помилування. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання на підставі закону про амністію або акта помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених ч. 3 ст. 81 цього Кодексу (ч.4 ст. 86, ч. 3 ст. 87 КК України). Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи.

Потрібно констатувати, що інститут помилування має місце у законодавстві усіх країн ЄС. Це зумовлено особливостями соціально-правової

функції помилування як прояву милості держави щодо людини, яка вчинила злочинне діяння, злочин, яке еволюціонувало від звичаю до традиційного повноваженням глав держав у сфері реалізації судової влади [119, с. 35; 117, с. 313].

Проте, на відміну від України, у кримінальних законах держав-членів ЄС амністія та помилування не завжди розмежовані. Так, з усіх держав-членів ЄС інститути амністії та помилування розмежовані у кримінальних законах Естонії, Латвії та Литви, що певною мірою зумовлено історичним впливом їх кримінального законодавства у складі СРСР, а також у кримінальних законах Італії, Данії, Нідерландів, Португалії, Греції, Фінляндії, Франції [210, с. 6]. На думку О. В. Чепелюк, це свідчить про тенденцію поглинання інституту амністії інститутом помилування, в результаті чого формується єдиний інститут звільнення від покарання та відповідальності або пом'якшення покарання, який і носить загальну назву «помилування» [210, с. 6]. Є. О. Письменський та А. А. Музика піддають такий висновок критиці [142, с. 535]. Зокрема, як вказує А. А. Музика, з аналізу зарубіжного законодавства випливає, що нормативне регулювання амністії та помилування вирізняється неабияким розмаїттям, у різних країнах має свої особливості, хоча у законодавстві окремих держав взагалі не передбачено амністії. Тому, на думку зазначених науковців, «узагальнено стверджувати, що фактично існує лише один інститут під назвою «помилування», є некоректним» [195, с. 344].

Приклад такого «розширеного» тлумачення помилування відображений у Конституції Австрії, відповідно до яких федеральному президенту належить право (в окремих випадках) на помилування осіб, засуджених вироком суду, що набув чинності, пом'якшення й заміни призначених судами покарань, пом'якшення правових наслідків і погашення судимості в порядку помилування [118, с. 115]. Згідно зі ст. 60 Конституції ФРН право здійснювати помилування належить Федеральному Президенту, яке включає в себе право

звільнити особу від покарання, відкласти виконання покарання, якщо вирок набув законної сили або іншим чином його пом'якшити шляхом застосування двох альтернативних процедур: 1) помилування індивідуально визначеної особи в контексті застосування або, навпаки, незастосування щодо неї, покарання конкретного виду; 2) прийняття акта про помилування невизначеної кількості осіб без індивідуалізації покарання, яке ще не було звернено до виконання [134]. За загальним правилом можливість застосування до особи помилування такого виду обумовлена у часі шляхом визначення певного дня, до якого вчинено злочин, та видами призначених засудженому покарань [37, с. 175]. Отже, незважаючи на формальне «об'єднання» амністії та помилування в один правовий інститут (Gnadenweg) у законодавстві Австрії та ФРН фактично представлене звільнення від покарання, від його відбування або його пом'якшення як індивідуальним актом глави держави, так і на підставі акту загальної дії щодо невизначеного кола осіб [52, с. 487]. З цього вбачається, що незалежно від обраної моделі, закріплення амністії та помилування у національних законах, зміст та мета цих інститутів залишається сталим.

На нашу думку, збереження розмежування амністії та помилування як в Україні, так і в державах-членах ЄС, для законодавства яких такий поділ є традиційним, обґрунтованим, перш за все, через відмінності між цими двома кримінально-правовими інститутами. Підсумовуючи погляди окремих науковців, зауважимо що, якщо амністія спрямована на кількісно невичерпне застосування щодо невизначеного кола осіб, яке відповідає формальним вимогам, закріпленим у нормативно-правовому акті, помилування є правозастосовним актом, який використовується один раз та його дія спрямовано лише на осіб, чітко визначених актами індивідуальної дії [217, с. 6; 204, с. 220]. Також не можна залишати поза увагою історичний чинник, за якого помилування розглядається як індивідуальний акт милосердя голови держави. Проте таке сприйняття має і зворотній бік. Зокрема, на думку В. Г. Гончаренка, інститут помилування є

залишком прояву «образливої для людської гідності феодально-монархічної необмеженої влади, що грубо порушує закріплений Конституцією поділ функцій влади і нехтує принципами демократичного судочинства» [53, с. 46]. Ми не підтримуємо таку позицію, оскільки, по-перше, інститут помилування далеко не завжди обумовлений необмеженістю влади, беручи до уваги традиції врахування народного волевиявлення у Давньому Римі («*abolitio generalis*») та соціальну цінність такої християнської чесноти як милосердя, а вплив римського права та християнства на європейську правову культуру є беззаперечним [35, с. 336; 192, с. 108]. По-друге, саме інститут помилування дозволяє застосувати якомога найіндивідуальніший підхід до вирішення питання про звільнення особи від покарання або його відбування з урахуванням як інтересів суспільства, так і самої особи.

Як вказує О. В. Чапелюк, у системі існуючих в українському законодавстві видів звільнення від відповідальності та покарання амністія і помилування займають чільне місце, що впливає, по-перше, з їх врегулювання не лише кримінальним, а й процесуальним, кримінально-виконавчим, конституційним, адміністративним правом, а, по-друге, з особливого державно-правового статусу суб'єктів оголошення амністії та здійснення помилування – Верховної Ради України та Президента України. Таким чином, інститути амністії та помилування мають міжгалузевий характер [210, с. 9]. Ця сама ознака є характерною і для інститутів амністії та помилування у законодавстві зарубіжних держав, в тому числі держав – членів ЄС.

Як Конституція України, так основні закони держав-членів ЄС містять положення про амністію та помилування. У Конституції України амністія згадується у двох статтях: у ст. 74 – в контексті встановлення заборони референдуму з питань амністії та у ст. 92, відповідно до якої Законом України оголошується амністія, що з огляду на те, що єдиним органом законодавчої влади є Верховна Рада України, дає підстави для висновку, що амністія фактично

оголошується парламентом. Конституція Італії, як і Конституція України, також містить норму про заборону проведення референдуму з питань амністії, а також помилування [203, с. 98].

Положення про амністію в контексті реалізації права парламенту на звільнення особи від покарання або його відбування закріплені у Конституціях Болгарії, Латвії, Литви, Польщі, Португалії, Румунії, Угорщини [203, с. 98].

У ст. 106 Конституції України вказано, що здійснення помилування належить до повноважень Президента України. Подібні положення також містяться в основних законах держав-членів ЄС. Наприклад, у конституціях Болгарії, Латвії, Литви, Угорщини, Франції, Хорватії закріплено бланкетні норми про те, що помилування здійснюються президентом відповідно до спеціального закону [56, с. 119]. В окремих країнах з монархічною формою правління носієм повноважень щодо здійснення помилування є монарх (основні закони Іспанії), а у Швеції – уряд [203, с. 98].

Звертаючись до текстів кримінальних законів держав-членів ЄС наголосимо, що, як і КК України, вони містять обмежену кількість положень про амністію та помилування як підстави для звільнення від покарання та його відбування (74 та 85 КК). Зокрема, у КК Естонії має місце лише декілька згадок про амністію та помилування: як про підставу для звільнення від покарання (ст. 49) та як підстав для умовно-дострокового звільнення (ст. 56). У КК ФРН помилування згадується в ст. 45а та ст. 79а в контексті обрахування строку законної чинності вироку та строку звернення вироку до виконання. На думку А. А. Березовського, обмеженість сфери застосування помилування за кримінальним законодавством ФРН свідчить про послідовність кримінальної політики щодо покарання злочинців, оскільки вважається, що з кримінального закону не повинно бути винятків, бо це підриває авторитет правосуддя. Виходячи з цього, науковець оцінює таку практику як успішну [37, с. 176]. Подібної позиції дотримуються С. Я. Лихова і А. О. Бідна, які наголошують на неефективності

застосування амністії як самостійного виду звільнення від покарання або його відбування, та засобу специфічного ліберального реагування держави на осіб, які вчинили злочини, адже вказаний вид звільнення, на відміну від більшості інших, формально не пов'язується з поведінкою засудженого чи зміною певних обставин і фактично є безумовним видом звільнення. Як вказують науковці, амністія не повинна бути лише засобом розвантаження працівників правоохоронних органів та вивільнення місць у переповнених сьогодні кримінально-виконавчих установах [106, с. 218]. Загалом погоджуючись з вченими, зауважимо, що така аргументація видається нам беззаперечною лише стосовно підстав та періодичності проведення амністії або помилування, але не свідчить про їх неефективність як окремих підстав для звільнення від покарання або його відбування. Наприклад, протягом 1992 по 2006 року в Україні на підставі амністії було звільнено 151 тис. 904 особи, у 2007 році – 2244, 2008 році – 736, 2009 – 1230 осіб, 2010 – 280, 2011 – 571, 2012 – 564, 2014 – 4460, 2015 – 1073, 2016 – 205, 2017 – 2821, 2018 – 3435, 2019 – 881, 2020 – 251 особу [223].

З цього вбачається, що кількість звільнень на підставі амністії не є щорічно сталою, що свідчить про те, що амністія не є засобом «вивільнення» кримінально-виконавчих установ. Згідно ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія не може бути застосована до: осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі; осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії; осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб; осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин. Також амністія не

застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть [158].

Закони про амністію характеризуються положеннями, які чітко визначають критерії осіб, до яких може бути застосовано амністію, або, навпаки, які забороняють її застосування до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення певних видів. Наприклад, 07 вересня 2017 року набрав чинності Закон України «Про амністію у 2016 році», який передбачає звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, осіб, визнаних винними у вчиненні умисного злочину, який не є тяжким або особливо тяжким відповідно до статті 12 КК; осіб, визнаних винними у вчиненні необережного злочину, який не є особливо тяжким, а також осіб, кримінальні справи стосовно яких за зазначеними злочинами розглянуті судами, але вироки стосовно них не набрали законної сили: а) які на момент вчинення злочину були неповнолітніми; б) жінки, вагітні на день набрання чинності цим Законом; в) не позбавлені батьківських прав, які на день набрання чинності цим Законом мають дітей, яким не виповнилося 18 років, дітей-інвалідів та/або повнолітніх сина, дочку, визнаних інвалідами; г) яких на день набрання чинності цим Законом в установленому порядку визнано інвалідами першої, другої чи третьої групи, а також які є хворими на активну форму туберкульозу, онкологічні захворювання, СНІД та інші тяжкі хвороби, що перешкоджають відбуванню покарання; г) які на день набрання чинності цим Законом досягли пенсійного віку; д) ветерани війни; е) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи; є) які на день набрання чинності цим Законом мають одного чи обох батьків, які досягли 70-річного віку або визнані інвалідами першої групи, за умови, що в цих батьків немає інших працездатних дітей [156].

Що стосується помилування, то протягом 2017-2019 років в Україні було помилувано та звільнено від подальшого відбування покарання 148 осіб [104]. Крім цього, Указом Президента України від 8 жовтня 2021 року було помилувано 31 засудженого військового, які вчинили кримінальні правопорушення, які не віднесені до тяжких [154]. Менша чисельність помилуваних осіб у порівнянні з чисельністю амністованих є наслідком більш індивідуалізованого підходу до вирішення питання про пом'якшення покарання або звільнення від його відбування. Положення про порядок здійснення помилування, хоча і не містить вимог до осіб, щодо яких може бути застосовано помилування, проте в пунктах 4–5 зазначеного положення закріплені норми щодо умов подання клопотання про помилування особами, засудженими за вчинення кримінальних правопорушень відповідного виду до визначених видів покарань [148].

З огляду на це можна стверджувати про наявність принаймні однієї умови для застосування амністії та помилування – відповідність положенням Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законів України, які регулюють проведення амністії, а також Положення про порядок здійснення помилування.

Звертаючись до викладеного, ми дотримуємось позиції про те, що поширеність застосування амністії або помилування в одній країні, і, навпаки, її нехарактерність для іншої, свідчить про альтернативність варіантів їх закріплення у національних законах, що жодним чином не надає переваг тому чи іншому варіанту.

Повертаючись до кримінальних законів країн ЄС, звернемо увагу на КК Болгарії, яким передбачено положення про амністію як обставину, яка унеможлиблює виконання вироку, (ст. 79 КК) та обставину, яка скасовує злочинність діяння (ст. 83) [8]. КК Литви містить положення про застосування до особи амністії та помилування як підстави для звільнення від покарання та його відбування (статті 78, 79), для відмови для екстрадиції та у застосуванні арешту

на підставі ордеру ЄС на арешт (European arrest warrant) (статті 9, 9-1 КК) [11]. У статтях 75 та 127 КК Португалії закріплені положення про амністію та помилування як підстави для закриття провадження, а також про врахування застосування амністії та помилування при встановленні ознаки рецидиву злочинів [25]. Положення про амністію як підставу для відмови від притягнення до кримінальної відповідальності, а також про помилування як захід, який полягає у звільненні від відбування покарання особі або його пом'якшенні також містяться у КК Румунії (ст. 152, 160) [12].

З усіх кримінальних законів держав-членів ЄС найбільш докладно амністія та помилування регламентовані у КК Словаччини, розділ XII якого присвячений цим правовим інститутам. Статті 96 та 97 КК Словаччини містять норми права про підстави та правові наслідки амністії та помилування, а ст. 98 КК – про порядок застосування положень Загальної частини КК у разі звільнення особи від кримінального переслідування, від покарання або в разі його пом'якшення [14].

Окремі розділи, присвячені амністії та помилуванню, містяться у розділах II та III КК Франції. Так, розділ II КК Франції «Помилування» складається з двох статей, ст.133-7, яка передбачає, що наслідком помилування є виключно звільнення від виконання покарання, та ст. 133-8, відповідно до якої застосування помилування засудженого не має наслідком обмеження права потерпілого на відшкодування шкоди [5]. Розділ III КК Франції «Про амністію» складається з трьох статей. У ст. 133-9 КК Франції вказано, що амністія скасовує наслідки обвинувальних вироків, включаючи покарання, судимість тощо та відновлює право засудженої особи, до якої було застосовано амністію на відстрочку виконання покарання. У ст. 133-10 КК Франції закріплені положення про те, що амністія не завдає шкоди третім особам. Відповідно до ст. 133-11 КК Франції будь-якій особі, якій з огляду на виконувану роботу або посадові обов'язки стало відомо про вирoki, дисциплінарні або професійні стягнення, скасовані амністією, забороняється згадувати про це у будь-якій формі або робити на це посилення у

документах, за винятком судових рішень [5]. Таким чином, за французьким законодавством відбувається чітке розмежування між помилюванням та амністією за їх правовими наслідками. Окремі українські дослідники, наприклад, А. А. Березовський, звертають увагу на політичний підтекст амністій, які можуть розглядатись як спосіб вирішення правових ситуацій, обумовлених політико-правовими чинниками [38, с. 9]. Разом з тим, на нашу думку, політичний підтекст амністії у Франції не є унікальним. Зокрема, в українському правовому житті також мало місце застосування індивідуальної амністії за наслідками Революції Гідності, хоча, слід визнати, що така практика не є чисельною. Також, на відміну від України, де амністія застосовується на підставі акту парламенту, для Франції є характерним проведення «президентських амністій», здійснення яких започатковано Ш. де Голлем у 1959 році при вступі на пост Президента Франції [37, с. 176].

Кримінальні закони Мальти, Нідерландів, Норвегії, Польщі не містять положень ні про амністію, ні про помилювання, оскільки ці кримінально-правові інститути регулюються окремими нормативно-правовими актами.

Таким чином, як і в національному законодавстві, основні засади застосування амністії та помилювання в державах членах - ЄС регулюються актами конституційного права, положення про їх процесуальне значення як підстав для звільнення від покарання та його відбування визначені у кримінальних законах, а безпосередні підстави та умови застосування амністії та помилювання – спеціальними нормативно-правовими актами. Подібна ситуація спостерігається і при регулюванні інститутів амністії та помилювання українським законодавством: норми про амністію та помилювання містяться в Конституції України, КК України, Законі України «Про застосування амністії в Україні» та законах України, якими проголошено амністію, а також Положенні про порядок застосування помилювання, затвердженого Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015. На думку О. В. Чапелюк, така

ситуація свідчить про те, що у КК спостерігається негативна тенденція до «розпорошення» норм про амністію та помилування, що, на думку науковиці, потребує урегулювання шляхом вміщення в окремий розділ КК під назвою «Амністія. Помилування», де було б доцільно детально закріпити норми про амністію та помилування, вивівши ці норми зі складу загальних інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [210, с. 12].

На нашу думку, незважаючи на відсутність у КК України окремого розділу про амністію та помилування, регулювання зазначених кримінально-правових інститутів декількома актами узгоджується з досвідом зарубіжних країн.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що інститут помилування має місце у законодавстві усіх країн ЄС, що зумовлено особливостями соціально-правової функції помилування як прояву милості держави щодо людини, яка вчинила злочинне діяння, , що еволюціонувало від звичаю до традиційного повноваження глав держав у сфері реалізації судової влади. На відміну від України, у багатьох кримінальних законах держав-членів ЄС амністія та помилування не розмежовані. Збереження розмежування амністії та помилування як в Україні, так і в державах-членах ЄС, для законодавства яких такий поділ є традиційним, обґрунтованим, перш за все, через відмінності між цими двома кримінально-правовими інститутами, обумовлені різними правовими підставами, суб'єктами та процедурами проведення.

І в Україні, і у країнах – членах ЄС інститути амністії та помилування мають міжгалузевий характер. Ця сама ознака є характерною і для інститутів амністії та помилування у законодавстві зарубіжних держав, в тому числі держав – членів ЄС. Як і у національному законодавстві, основні засади застосування амністії та помилування у державах членах-ЄС регулюються актами конституційного права, положення про їх процесуальне значення як підстав для звільнення від покарання та його відбування визначені у кримінальних законах, а безпосередні підстави та умови застосування амністії та помилування –

спеціальними нормативно-правовими актами. На підставі викладеного можна стверджувати, що положення національного законодавства про амністію та помилування узгоджуються з відповідними положеннями кримінального законодавства держав ЄС.

Висновки до розділу 2

1. Кримінальні законодавства держав-членів ЄС передбачають положення про звільнення особи від покарання, які можна поділити на дві групи:

1) звільнення від покарання, яке полягає в утриманні від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або відстрочці призначення покарання. Зокрема, це звільнення особи у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності; зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності та/або виконання вироку суду; звільнення у зв'язку з малозначністю діяння, умовне припинення кримінального провадження в результаті укладення угоди. У законодавстві ці положення відображені в межах різних кримінально-правових інститутів: як звільнення від відбування покарання, так і звільнення від кримінальної відповідальності або обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, за винятком відстрочки призначення покарання, яка закріплена у кримінальному законі Франції, та полягає у відкладенні вирішення питання про призначенні особі покарання на визначений судом строк, що може також супроводжуватись покладенням на особу обов'язків, які покладаються на осіб, до яких застосовано пробацію. Для кримінальних законів низки країн - членів ЄС положення про звільнення від покарання, як це відокремлено у КК України, як і положення про утримання суду від призначення покарання, не є характерними, що має наслідком їх регламентацію в межах інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (умовне покарання).

2) звільнення від покарання, яке полягає в призначенні покарання, яке не звертається до виконання за умов, визначених кримінальним законом. До цієї групи відносяться види звільнення від покарання, які характеризуються призначенням покарання. До них можна віднести відстрочку виконання покарання, звільнення від покарання за хворобою, види звільнення, які пов'язані з посткримінальною поведінкою засудженого (наприклад, передання особи на поруки, сприяння розкриттю злочину та ін.)

2. Більшість з положень кримінального законодавства держав – членів ЄС тією чи іншою мірою вже відображені у кримінальному або кримінальному процесуальному законодавстві України, хоча і не передбачені як підстави для звільнення від покарання (відстрочка виконання вироку, правові наслідки малозначності діяння, примирення потерпілого з обвинуваченим та передача особи на поруки як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності особи, які вчинила кримінальні правопорушення у складі злочинної організації; укладення угоди про визнання винуватості з умовою про покладення обов'язку співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, фізичний або психічний примус як обставина, яка виключає кримінальну протиправність діяння).

3. Вивчення досвіду зарубіжних держав дозволяє зробити висновок про те, що положення КК України про звільнення від відбування покарання ґрунтуються на тих самих правових та суспільних цінностях, як і відповідні положення законодавства держав - членів ЄС, та в цілому кореспондують їм.

4. З положень кримінальних законів зарубіжних держав можна виокремити такі, запозичення яких могло б сприяти вдосконаленню норм КК України в частині нормативно-правового регулювання звільнення від відбування покарання з випробуванням: 1) врахування судом при вирішенні питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням зусиль, які засуджений докладає до

відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (§ 56 КК ФРН), можливості засудженого після звільнення від відбування покарання здобувати засоби для існування законним шляхом та готовності до вирішення особистих психологічних проблем, які обумовили вчинення кримінального правопорушення або можуть обумовити його вчинення в подальшому (ст. 61 КК Латвії); 2) встановлення обов'язку особи, до якої застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, пройти навчання відповідно до спрямованості вчиненого злочину (трудова, культурна, поведження із транспортними засобами, гендерна та екологічна освіта, поведження з тваринами тощо) (ст. 80 КК Іспанії); 2) закріплення правової можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням лише стосовно осіб, які вчинили кримінальне правопорушення вперше, за винятком вчинення злочину через необережність (ст. 81 КК Іспанії), що має наслідком заборону застосовувати звільнення для відбування покарання для особи, яка вчинила умисний злочин під час іспитового строку (ст. 85 КК Угорщини).

5. Видається доцільним передбачити у ст. 75 КК України не лише перелік кримінальних правопорушень, внаслідок вчинення яких особа не має право на звільнення від відбування покарання з випробуванням, та перелік покарань, але й додаткові обставини, які підлягатимуть оцінці судом, серед яких мають бути: 1) відшкодування збитків або спричиненої шкоди потерпілому або вжиття заходів для цього; 2) можливість отримувати законні засоби для існування; 3) готовність пройти лікування від алкоголізму або залежності від наркотичної, психотропної чи токсичної речовин, якщо вчинення кримінального правопорушення було пов'язано з такою залежністю; 4) готовність пройти корекційну програму для усунення психологічних чинників, які сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення та/або пройти навчальну програму, змістовно пов'язану з характером вчиненого кримінального правопорушення.

З цією метою пропонуємо викласти ч. 1 ст. 75 КК України в такій редакції:

«Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного, **зусилля, які засуджений докладає до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, бажання та можливість засудженого працевлаштуватись або отримувати засоби для існування іншим законним шляхом, готовність докласти зусиль до усунення чинників, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення, в тому числі шляхом проходження лікувальних, корекційних та навчальних програм, змістовно пов'язаних з характером вчиненого кримінального правопорушення, та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням про вчиненні умисного кримінального правопорушення, вчиненого під час іспитового строку, визначеного відповідно положенням частини четвертої цієї статті, не допускається.»**

Також пропонуємо доповнити частину третю статті 76 КК України пунктом «5-1» такого змісту: «5-1») пройти навчальну програму за напрямом вчиненого кримінального правопорушення.

6. Інститут помилування має місце у законодавстві усіх країн ЄС, що зумовлено особливостями соціально-правової функції помилування як прояву

милості держави щодо людини, яка вчинила злочинне діяння, що еволюціонувало від звичаю до традиційного повноваження глав держав у сфері реалізації судової влади. На відміну від України, у багатьох кримінальних законах держав-членів ЄС амністія та помилування не розмежовані. Збереження розмежування амністії та помилування як в Україні, так і в державах-членах ЄС, для законодавства яких такий поділ є традиційним, є обґрунтованим, перш за все, через відмінності між цими двома кримінально-правовими інститутами, обумовлені різними правовими підставами, суб'єктами та процедурами проведення.

7. І в Україні, і у країнах, що є членами ЄС інститути амністії та помилування мають міжгалузевий характер. Ця сама ознака є характерною і для інститутів амністії та помилування у законодавстві зарубіжних держав, в тому числі держав – членів ЄС. Як і в національному законодавстві, основні засади застосування амністії та помилування у державах - членах ЄС регулюються актами конституційного права, положення про їх процесуальне значення як підстав для звільнення від покарання та його відбування визначені у кримінальних законах, а безпосередні підстави та умови застосування амністії та помилування – спеціальними нормативно-правовими актами. На підставі викладеного можна стверджувати, що положення національного законодавства про амністію та помилування узгоджуються з відповідними положеннями кримінального законодавства країн ЄС.

РОЗДІЛ 3

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Ст. 81 КК України регламентує умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Положення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання передбачені законодавством усіх держав-членів ЄС, або безпосередньо у кримінальному кодексі держави (Литва, Іспанія, Франція, ФРН, Хорватія та інші) або у кримінальному виконавчому законодавстві (Пенітенціарний кодекс Естонії).

Відповідно до ч. 1 ст. 81 КК України умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано щодо осіб, які відбувають покарання у виді: 1) виправних робіт (ст. 57 КК); 2) службових обмежень для військовослужбовців (ст. 58 КК); 3) обмеження волі (ст. 61 КК); 4) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК); 5) позбавлення волі. (ст. 63 КК). Натомість у кримінальних законах інших держав-членів ЄС перелік покарань, від відбування яких особу може бути звільнено умовно-достроково, є значно коротшим. Наприклад, КК Латвії, КК Румунії, КК Угорщини, КК ФРН, КК Польщі та КК Данії передбачають умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі (ст. 91 КК Румунії, ст. 39 КК Угорщини, ст. 57 КК ФРН, § 38 КК Данії, ст. 61 КК Латвії, ст. 78 КК Польщі) та довічного позбавлення волі (ст. 61 КК Латвії, ст. 42 КК Угорщини, § 57а КК ФРН, § 41 КК Данії, ст. 99 КК Румунії, ст. 78 КК Польщі). У КК Польщі (ст. 77), КК Іспанії (ст. 78) та КК Португалії (ст. 90) передбачено умовно-дострокове звільнення від покарання у виді позбавлення волі на певний строк

[52, с. 113; 15; 1; 20; 10; 12; 3; 25]. У КК Хорватії встановлено умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі строком не менше за 1 рік (ст. 61 КК Хорватії) [9]. У КК Болгарії закріплено умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі та обмеження права обіймати посади державної та іншої публічної служби або зайняття визначеними видами діяльності (ст. 70) [8]. У розділі 7 КК Чехії передбачено умовно-дострокове звільнення від відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк (ст. 88), заборони здійснювати певні види діяльності та відвідувати визначені вироком заходи (спортивні, культурні, громадські тощо) (ст. 90) [4].

З цього вбачається, по-перше, відсутність універсального переліку покарань, від відбування яких застосовується умовно-дострокове звільнення. По-друге, покарання у виді позбавлення волі на певний строк фактично є єдиним покаранням, умовно-дострокове звільнення від якого передбачено в усіх державах – членах ЄС. По-третє, на відміну від України, в окремих державах-членах ЄС, умовно-дострокове звільнення застосовується щодо осіб, засуджених до покарань, пов'язаних з обмеженням права засудженого на здійснення певної діяльності або вчинення визначених дій. По-четверте, закріплення у національних кримінальних законах умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі не є абсолютно поширеною практикою серед держав-членів ЄС.

У цьому контексті варто також звернути увагу на те, що закріплення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді виправних робіт, що передбачено ст. 81 КК України, не є характерним для національного законодавства держав-членів ЄС.

Відповідно до ст. 57 КК України виправні роботи полягають у тому, що з суми заробітку засудженого за місцем його роботи провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків на строк від шести місяців до двох років. Покарання у виді

виправних робіт не відноситься до суворих покарань та не пов'язано з вилученням особи від суспільства, що зумовлює необхідність її подальшої ресоціалізації. Натомість, аналізуючи погляди науковців на соціальне призначення умовно-дострокового звільнення від покарання, зазначимо, що одним з його завдань є забезпечення підґрунтя для поступового переходу від застосування кримінальних покарання до нормального життя у суспільстві [78, с. 113]. Саме тому умовно-дострокове звільнення застосовується до осіб, котрим призначено види покарання, що є найбільш суворими з огляду на обсяг їх карального впливу [142, с. 295].

Тому, на нашу думку, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді виправних робіт не є доцільним, оскільки правова природа цього покарання не є такою, застосування якого відповідає призначенню умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що зумовлює внесення до ч. 1 ст. 81 КК України відповідних змін.

На відміну від ст. 81 КК України, кримінальні закони Болгарії та Чехії містять положення про умовно-дострокове звільнення від покарання у виді заборони здійснювати певні види діяльності та обіймати певні посади. Проте, якщо за ч. 1 ст. 55 КК України позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за загальним правилом може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років, то відповідно до ст. 73 КК Чехії максимальний строк покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю становить 10 років [4]. Натомість відповідно до ст. 49 КК Болгарії покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається на строк не більше 3 років [8]. Отже, тривалість строку покарання сама по собі не є підставою для висновку про доцільність умовно-дострокового звільнення від покарання. На нашу думку, запозичення досвіду Чехії та Болгарії в тій частині не є доцільним, передусім,

через наведені вище міркування про те, що правова природа цього покарання, як і виправних робіт, не є такою, застосування якого відповідає призначенню умовно-дострокового звільнення від відбування покарання з огляду на відсутність здійснення ресоціалізації особи.

Як вбачається з викладеного вище, у кримінальних кодексах багатьох, але не усіх держав-членів ЄС закріплені положення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі (ст. 61 КК Латвії, ст. 42 КК Угорщини, § 57а КК ФРН, § 41 КК Данії, ст. 99 КК Румунії, ст. 68 КК Польщі) [15; 10; 16; 1; 12; 20].

У ст. 81 КК України, серед покарань, від відбування яких передбачено умовно-дострокове звільнення, довічне позбавлення волі не зазначено. Проте згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 6-р(П)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Д. В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 1 ст. 81, ч. 1 ст. 82 КК України, Костіна В. В. Мельниченка О. С. щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 1 ст. 82 КК України та за конституційною скаргою Гогіна В. І. щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 1 ст. 81 КК України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року ч. 1 ст. 81 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) в тім, що вона унеможлиблює її застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі [170]. Серед іншого, у зазначеному рішенні Конституційний Суд України послався на 25-й звіт Європейського комітету із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню СРТ/Inf(2016)10, відповідно до якого кара на довічне позбавлення волі – це призначене судом покарання на невизначений строк, що обчислюється з моменту винесення обвинувального вироку за карний злочин, яке вимагає утримування засудженого у в'язниці до завершення його/її біологічного життя або до

звільнення судовим, квазісудовим, виконавчим або адміністративним порядком на підставі визнання того, що в'язень далі не становитиме загрози загалові. На цій підставі Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що «невизначеність породжує єдині в своєму роді страждання, оскільки позбавляє в'язня можливості мати визначеність у питанні свого звільнення якогось конкретного дня в майбутньому. Невизначеність такого характеру є дуже болісною для засуджених до довічного позбавлення волі без перспективи звільнення. Така невизначеність і породжувана нею болісність є згубними для людської гідності. Тому, як свідчить практика Європейського суду з прав людини, неодмінною є вимога перегляду покарання на довічне ув'язнення, що застосовується як інструмент захисту людської гідності з огляду на зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю. У контексті європейського правопорядку в ділянці людських прав «саме поняття звільнення поєднане з тією ідеєю, що людська гідність має стосунок до ресоціалізації довічно ув'язненої особи. Із цього випливає: звільнення означає, що довічно ув'язненим належить мати перспективу повернення в суспільство, якщо їх було ресоціалізовано та їх уже більше не вважають загрозою суспільству, і таке повернення відбувається тоді, коли вони все ще здатні бути активними членами суспільства».

Значною мірою рішення Конституційного Суду України базуються на положеннях рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» (№ 2) від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13), відповідно до якого: «політика європейських країн щодо обрання покарань наразі загострює увагу на реабілітаційній меті позбавлення волі, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі (§ 163 рішення). Засудженим до довічного позбавлення волі має надаватися можливість реабілітації. Щодо обсягу покладених у зв'язку з цим на державу обов'язків Суд вважає, що хоча держави не несуть відповідальності за реабілітацію засуджених до довічного позбавлення волі, тим не менше вони зобов'язані забезпечити таким засудженим можливість реабілітації. В іншому

разі засуджений до довічного позбавлення волі може бути позбавлений можливості реабілітації, унаслідок чого потрібний перегляд для зменшення строку довічного позбавлення волі, під час якого здійснюється оцінювання прогресу в реабілітації, не матиме наслідком пом'якшення, зменшення або звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, або умовно-дострокове звільнення засудженого. Обов'язок забезпечувати можливість реабілітації має розглядатись як обов'язок вживати заходів, а не досягати результату. Однак він означає позитивний обов'язок забезпечити в установі виконання покарань для засуджених до довічного позбавлення волі такий режим, який є сумісним із метою реабілітації та дозволяє таким засудженим досягнути в ній прогресу» [168]. Особливо важливо відзначити висновок ЄСПЛ про те, що Україна не впоралася із завданням надати довічникам можливість реабілітації [139, с. 150; 176, с. 309].

Можливість та доцільність умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі є дискусійним питанням серед українських науковців. Зокрема, Є. О. Письменський, заперечуючи доцільність застосування цього виду звільнення від відбування покарання до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, вказує на те, що «більшість із засуджених до довічного позбавлення волі раніше вчинили насильницькі злочини, а, звільнившись у т. ч. достроково, через стійкість своєї протиправної поведінки можуть вчинити нові, не менш небезпечні злочини. Крім того, говорячи про гуманізм і проявляючи його до злочинця, не слід забувати про гуманізм стосовно потерпілого. Як слушно підкреслюють фахівці, проголошувана гуманність стосовно ката обертається жорстокістю щодо жертви, і це вкрай несправедливо» [142, с. 297]. Окремі науковці, наприклад, С. В. Гізімчук, О. П. Горох, Д. В. Казначеева вказують, що звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі можливе лише у разі попереднього помилування засудженого Президентом України та заміни

засудженому довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років (ч. 2 ст. 87 КК) [54, с. 334; 78, с. 125; 51, с. 116-118].

Проте хоча на теперішній час зміни до ст. 81 КК України не внесені та процедура умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі не визначена, доцільно врахувати, що з огляду на обов'язковість виконання рішень Конституційного Суду України, закріплення відповідних норм у національному законодавстві є питанням часу, що зумовлює доцільність вивчення досвіду тих держав-членів ЄС, кримінальне законодавство яких передбачає умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Зокрема, відповідно до § 57а КК ФРН суд застосовує умовно-дострокове звільнення особи, засудженої до покарання у виді довічного позбавлення волі за наявності таких передумов: 1) відбуття строку покарання тривалістю у 15 років; 2) подальше відбування покарання не обґрунтовано особливою тяжкістю вини засудженого; 3) наявні ті підстави для умовно-дострокового звільнення, які закріплені у КК ФРН щодо осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, тобто за згоди особи, до якої може бути застосовано звільнення, та прийнятності такого рішення огляду на інтереси суспільної безпеки, з врахуванням особи засудженого, обставин вчинення ним злочинного діяння, вагомість правового блага, на яке може бути здійснено посягання у випадку рецидиву, поведінка засудженого при відбуванні покарання, умови його життя та імовірний вплив, який може здійснити умовно-дострокове звільнення на життя засудженого [52, с. 115].

Відповідно до § 41 КК Данії особа, засуджена до довічного позбавлення волі після відбування 12 років покарання звільняється від нього умовно-достроково за рішенням міністра юстиції. Разом з тим таке звільнення може бути визнано недоцільним у тих випадках, коли обставини життя засудженого викликають сумнів у можливості дотримання ним умов умовно-дострокового звільнення [1].

На відміну від кримінальних законів інших держав, КК Угорщини не визначає строку покарання, яке має відбутися засуджений до відбування покарання у виді довічного позбавлення волі до набуття права на умовно-дострокове звільнення від нього, оскільки такий строк визначається судом, або у вирокі зазначається про відсутність такого права (ст. 42), оскільки ст. 44 КК Угорщини передбачає перелік кримінальних правопорушень, вчинення яких виключає можливість застосування умовно-дострокового звільнення, зокрема, це злочини проти людяності, окремі злочини проти життя, здоров'я та свободи. Щодо інших злочинів, які не увійшли до такого переліку, але при винесенні вироку суд не визначив строк, після відбування якого до особи може бути умовно-достроково звільнена, то такий строк становить 25 років [10].

Згідно зі ст. 99 КК Румунії особа, засуджена до довічного позбавлення волі, може бути умовно-достроково звільнена після відбування 20 років позбавлення волі, за умови правомірної поведінки протягом часу відбування покарання, виконання засудженим цивільних зобов'язань, покладених на нього вирокі або за доведеності неможливості їх виконання, а також якщо суд дійде висновку про можливість реінтеграції засудженого у суспільство [12].

Ст. 61 КК Латвії передбачає 25-річний строк покарання, яке підлягає відбуттю особою, засудженою до довічного позбавлення волі, та 24-річний строк, якщо до особи застосовується умовно-дострокове звільнення зі застосуванням електронного моніторингу [15].

У ст. 78 КК Польщі також передбачена норма про те, що особа, засуджена до покарання у виді довічного позбавлення волі, може подати клопотання про умовно-дострокове звільнення після відбування покарання строком не менше 25 років. Причому при застосуванні умовно-дострокового звільнення строк пробаційного нагляду становить 10 років, а на особу покладаються обов'язки, які покладаються до осіб, яких звільнено від відбування покарання з випробуванням [20].

На підставі викладеного можна стверджувати, що строк, після відбування якого, засуджений до довічного позбавлення волі може бути умовно-достроково звільнений, становить від 12 до 25 років. На нашу думку, у разі доповнення КК України положеннями про умовно-дострокове звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, такий строк не повинен бути меншим ніж 25 років – мінімальний строк, перебачений ч. 2 ст. 87 КК, для заміни засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі актом про помилування.

Також необхідно констатувати, що у кримінальних законах зазначених вище держав-членів ЄС регламентовано умовно-дострокове звільнення від покарань за моделлю, відповідно до якої особі, звільненій умовно-достроково від покарань, пов'язаних з позбавленням волі, призначається іспитовий строк, та на неї накладаються обов'язки, невиконання яких є підставою для скасування умовно-дострокового звільнення. Зокрема, це ФРН, Данія, Румунія. Так, згідно з ч. 3 § 57a КК ФРН іспитовий строк становить 5 років, протягом яких до особи застосовується нагляд та протягом яких умовно-достроково звільнений зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки, аналогічні до тих, що покладаються на осіб, до яких застосовується звільнення від відбування покарання з випробуванням. У випадку невиконання умовно-достроково звільненим покладених на нього обов'язків, як і при вчиненні іншого злочину, умовно-дострокове звільнення скасовується. Аналогічний механізм застосовується при умовно-достроковому звільненні від покарання у виді позбавлення волі на певний строк, з тією різницею, що іспитовий строк не може становити менше невідбутого строку покарання [52, с. 118].

Згідно з ч. 3 § 42 КК Данії іспитовий строк при звільненні від довічного покарання у виді довічного позбавлення волі становить також п'ять років, при цьому на умовно-достроково звільнених також покладаються обов'язки, які покладаються на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а

саме: 1) дотримуватись особливих умов щодо місця проживання, роботи, навчання, проведення вільного часу або спілкування з певними особами; 2) оселитися у певному будинку чи установі; 3) утримуватися від зловживання алкоголем, наркотичними засобами чи подібними медичними речовинами та ін. Такі ж обов'язки покладаються на осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Відповідно до § 42 КК Данії такий іспитовий строк при умовно-дostroковому звільненні від позбавлення волі на певний строк дорівнює строку невідбутого покарання у виді позбавлення волі [1].

КК Угорщини та КК Румунії передбачають здійснення нагляду за особами, до яких застосовано умовно-дostroкове звільнення як від покарання у виді довічного позбавлення волі, так і у виді позбавлення волі на певний строк. КК Угорщини не визначає тривалості іспитового строк і пов'язує його порушення з вчиненням нового злочину. При цьому, якщо особа, будучи умовно-дostroково звільнена від відбування покарання, вчиняє новий злочин, таке умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання скасовується, а можливість повторного умовно-дostroкового звільнення відтерміновується або право на повторне звільнення така особа набуватиме після спливу строку відбування покарання за новий злочин, або після спливу строку, що становить 20 років [10]. Ч. 3 ст. 99 КК Румунії передбачає іспитовий строк при звільненні від умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі на 10 років, протягом якого до особи здійснюються наглядові заходи, які застосовуються до осіб, до яких застосовується умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання на певний строк: 1) бути на обліку у службі пробації, яку належить повідомляти про зміну місця проживання, роботи, навчання, а також надавати інформацію та документи, щоб уможливити контроль за його життєдіяльністю, не залишати територію держави; 2) покладання обов'язку відвідувати заклад освіти чи професійне навчання, програми соціальної

реінтеграції, які проводяться або організовані службою пробації; 3) покладання обов'язку співпраці з громадськими установами; 4) покладання обов'язку не перебувати в певних місцях на певних спортивних заходах, культурних чи інших масових зібраннях, встановлених судом; 5) покладання обов'язку не спілкуватися з потерпілим або членами його сім'ї, співучасниками злочину або іншими встановленими судом особами; 6) не керувати певними транспортними засобами, визначеними судом; 7) не тримати, не використовувати та не носити будь-який вид зброї. Невиконання покладених обов'язків становить підставу для скасування умовно-дострокового звільнення та направлення для відбування покарання як у виді позбавлення волі на певний строк, так довічного позбавлення волі [12].

Відповідно до ч. 4 ст. 61 КК Латвії під час невідбутої частини покарання особа, яка була умовно звільнена до відбуття покарання виконує обов'язки, передбачені законом, що регулює виконання кримінальних покарань або передбачені Державною службою пробації. Якщо особа, звільнена умовно-достроково не виконує без поважних причин зазначені зобов'язання, суд на підставі подання Державної служби пробації може прийняти рішення про виконання частини невідбутого покарання [15].

Отже, закріплення положень про умовно-дострокове звільнення засуджених до довічного позбавлення волі у законодавстві окремих держав-членів ЄС пов'язане з наявністю положень про забезпечення контролю та нагляду за поведінкою таких осіб, звільнених умовно-достроково. Також суд при вирішенні питання про можливість умовно-дострокового звільнення прийнятність такого рішення огляду на інтереси суспільної безпеки (КК ФРН) [16], що свідчить про наявність суддівського розсуду при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення. У такому випадку в разі запровадження в Україні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, такий механізм доцільно розробити і для КК України. Проте необхідно звернути увагу, що запровадження механізму умовно-дострокового

звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі має кореспондувати механізму умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Ст. 81 КК України у чинній редакції містить дві підстави для умовно-дострокового звільнення. Це матеріальна підстава, відповідно до якої умовно-достроково може бути звільнений засуджений, який сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, та формальна підстава – фактичне відбуття засудженим певного строку покарання. Положення ч. 3 ст. 81 КК ґрунтуються на диференційованому підході до визначення строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк, який особа повинна відбутися для отримання права на умовно-дострокове звільнення з врахуванням тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Підхід до відокремлення матеріальної та формальної підстав частково відображений у КК Чехії, ст. 88 якого передбачає, що після відбуття половини строку позбавлення волі покарання у вигляді позбавлення волі може суд звільнити засудженого умовно-достроково, якщо після набрання вироком законної сили, особливо під час виконання покарання, засуджений довів виправлення своєю поведінкою та виконанням своїх обов'язків, з огляду на що можна очікувати, що він або вона буде вести законослухняний спосіб життя в майбутньому. Якщо особою вчинено злочин, визначений ч. 3 ст. 88 КК Чехії (окремі злочини про життя, здоров'я, власності, статевої недоторканності, національної та громадської безпеки), вона набуває право клопотати про умовно-дострокове звільнення після фактичного відбуття двох третин від призначеного строку позбавлення волі. При цьому при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд бере до уваги чи відшкодовано засудженим шкоду потерпілим, а також у тих випадках, коли засудженому було призначено судом під час відбування покарання пройти певне лікування, судом перевіряється ставлення засудженого до його проходження. При застосуванні до засудженого

умовно-дострокового звільнення йому призначається пробаційний термін від 1 до 7 років, протягом якого засуджений зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки [4].

У спосіб, подібний до ст. 88 КК Чехії, побудована ст. 70 КК Болгарії, яка передбачає такі підстави умовно-дострокового звільнення як доведення засудженим свого виправлення (матеріальна підстава) та фактичне відбуття половини строку покарання у виді позбавлення волі, а якщо особа вчинила злочин за наявності ознак рецидиву – не менше двох третин строку покарання, призначеного вироком суду. При цьому у разі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання особі встановлюється іспитовий строк, який дорівнює невідбутій частині покарання, під час якого засуджений повинен дотримуватись обмежень, покладених на нього судом, з урахуванням рапорту працівника пробації [8].

Натомість кримінальні закони інших держав регламентують підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі у інший спосіб. Зокрема, КК Румунії передбачає матеріальні підстави для умовно-дострокового звільнення – правомірну поведінку протягом часу відбування покарання та виконання засудженим цивільних зобов'язань, покладених на нього вироком або за доведеності неможливості їх виконання, поєднуючи їх з висновком про можливість реінтеграції засудженого у суспільство, а також приділяє обмежену увагу формальній підставі, визначаючи мінімальний строк покарання у виді позбавлення волі, який підлягає відбуванню перед тим, як особа набуває права на умовно-дострокове звільнення, в 1 рік (пункт «с» ст. 92 КК Румунії) [12].

Натомість § 57 КК ФРН передбачає формальну підставу – відбуття особою не менше двох третин строку відбування покарання, але не менше за 2 місяці, та її згоду на таке звільнення, а також інші чинники, які суд має враховувати при вирішенні питання про можливість умовно-дострокового звільнення:

прийнятність такого рішення огляду на інтереси суспільної безпеки, врахування особи засудженого, обставин вчинення ним злочинного діяння, вагомість правового блага, на яке може бути здійснено посягання у випадку рецидиву, поведінка засудженого при відбуванні покарання, умови його життя та імовірний вплив, який може здійснити умовно-дострокове звільнення на життя засудженого. Зазначені чинники підлягають оцінці у їх сукупності, і самі по собі не є підставами для умовно-дострокового звільнення [52, с. 115].

Крім цього, § 1 ст. 78 КК Польщі передбачає, що особа має право на умовно-дострокове звільнення після відбуття половини призначеного покарання, щонайменше 6 місяців, а у разі призначенні покарання у виді позбавлення волі строком на 25 років – при фактичному відбутті щонайменше 15 років [20].

Також особа, яка вчинила новий злочин протягом 5 років після того, як до неї було застосовано звільнення від відбування покарання, набуває права на умовно-дострокове звільнення після фактичного відбування не менше двох третин строку покарання, призначеного вироком. Подібна норма також закріплена у п. 2 ч. 3 ст. 81 КК України – стосовно осіб, як раніше відбували покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі. Причому матеріальних підстав для набуття особою, засудженою для позбавлення волі на певний строк, права на умовно-дострокове звільнення КК Польщі не передбачає. На слушність підходу, за якого єдиним критерієм для набуття права на умовно-дострокове звільнення є відбуття визначеного законодавцем строку позбавлення волі, звертали увагу такі науковці як Є. О. Письменський та Є. С. Назимко, мотивуючи свою думку тим, що протилежний підхід демотивує засуджених змінити свій кримінально-виконавчий та кримінально-правовий статус, оскільки «кожному засудженому в перспективі необхідно мати надію на краще майбутнє, яке може змінитися його власними зусиллями» [142, с. 341; 123, с. 173-174]. Ми

не погоджуємось з цією позицією, оскільки, навпаки, це означає, що особа автоматично набуватиме право на умовно-дострокове звільнення лише на підставі відбування певного строку покарання без докладання власних зусиль до виправлення та реінтеграції. Разом з тим, звертаючись до досвіду Польщі, слід констатувати, що єдиною матеріальною підставою умовно-дострокового звільнення є кримінологічний прогноз, який дозволяє суду надати оцінку прогресу розвитку особистості засудженого у період від часу постановлення вироку до часу судового розгляду клопотання про умовно-дострокове звільнення, в тому числі в контексті можливості його повернення у суспільство [17, с. 182]. У світлі цього, незважаючи на відсутність нормативних вимог до матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення, фактично підставою для прийняття відповідного рішення є висновок про ступінь готовності особи до законослухняного способу життя поза контролем адміністрації пенітенціарного закладу, що, на нашу думку, кореспондує доведенню виправлення, про яке йде мова у ч. 2 ст. 81 КК, хоча і без згадки про засоби виправлення – сумлінну поведінку та ставлення до праці.

Ст. 90 КК Португалії також не регламентує матеріальну підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання з випробуванням, акцентуючи увагу на формальній підставі: адміністрація пенітенціарної установи направляє клопотання про умовно-дострокове звільнення засуджених, які відбули мінімальний строк позбавлення волі. У разі задоволення клопотання визначається іспитовий строк, який за тривалістю дорівнює строку покарання, призначеного засудженому, але не може перевищувати п'ять років [25].

Також на відміну від України, у законодавстві держав-членів ЄС матеріальна підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не є пов'язаною з працею, передусім, через те, що працювати – це право засудженого, а не його обов'язок, а реалізація цього права в умовах обмежень, що впливають з режиму відбування покарання є ускладненою. Тому, на нашу думку,

«сумлінне ставлення до праці» має розглядатись не під кутом зору зайнятості засудженого під час відбування покарання, а готовності до праці та заробітків у правомірний спосіб після умовно-дострокового звільнення, а тому саме ця обставина має враховуватись при вирішенні питання про можливість умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання.

З викладеного вбачається, що кримінальні закони держав-членів ЄС в частині регламентування матеріальної та формальної підстав умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі характеризуються різноманітністю. Окремі з них (КК Болгарії, Чехії) регламентують як матеріальну підставу умовно-дострокового звільнення – доведеність виправлення засудженого, так і формальну – строк, який належить фактично відбутися, інші – регламентують виключно формальну підставу (Португалія, Польща) або як формальну підставу, так і додаткові обставини, які суд враховує при прийнятті рішення при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ФРН, Румунія). При цьому з кримінальних законів ряду держав (ФРН, Румунія, Португалія, Польща) прямо впливає значна роль суддівського розсуду при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання з огляду на можливість реінтеграції засудженого у суспільство та прийнятність цього, враховуючи суспільні інтереси. Як і у ст. 81 КК України, кримінальні закони багатьох держав ЄС містять положення, у яких відображено диференційований підхід до визначення мінімального строку, який особа має фактично відбутися для набуття права умовно-дострокового звільнення, в залежності від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та вчинення кримінальних правопорушень (Чехія, Болгарія, Румунія, Польща та інші.)

Переважаюча кількість кримінальних законів держав-членів ЄС передбачає такий наслідок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі, як проходження іспитового строку, який може як дорівнювати

строку невідбутого покарання (КК Болгарії), так і встановлюватись окремо (ФРН, Португалія, Чехія). Відповідно до ст. 81 КК таким «іспитовим» або за виразом А. А. Музики, «контрольним» строком є невідбута частина покарання [120, с. 350]. Початок перебігу іспитового строку становить дата винесення судового рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, а закінчення – дата спливу строку покарання, визначеного вироком суду [142, с. 348]. Зі змісту ст. 81 КК України у чинній редакції після застосування до особи умовно-дострокового звільнення єдиною умовою, яка висувається до звільненого є утримання ним від вчинення іншого кримінального правопорушення. Проте, на відміну від ст. 81 КК України, відповідно до кримінальних законів держав-членів ЄС встановлення іспитового строку супроводжується призначенням особі, яку умовно-достроково звільнено, обов'язків, які призначаються особам, до яких застосовується звільнення від відбування покарання з випробуванням (ФРН, Румунія, Данія, Чехія, Болгарія, Швеція, Польща та інші).

Думка про доцільність запозичення досвіду зарубіжних країн в частині покладення на осіб, до яких застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, вже висловлювались українськими науковцями. Наприклад, Д. В. Казначєєва зазначає про недостатність лише однієї умови – утримання від вчинення нового кримінального правопорушення для надання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [79, с. 11]. Є. О. Письменський наголошує на тому, що покладення на достроково звільнених осіб додаткових обов'язків або застосування до нього заходів безпеки дозволить підвищити соціальну корисність іспитового строку і виправдовуватиме назву цього виду звільнення в частині його умовності [142, с. 351]. І. В. Козакова, також обґрунтовує позицію про те, що умовно-достроково звільнений під час невідбутої частини покарання перебуває під правовим режимом випробування, у зв'язку з чим видається необхідним покладання на засудженого певних

обов'язків, яких він повинен дотримуватись під час іспитового (контрольного) строку [87, с. 127]. Ми підтримуємо позицію зазначених науковців, оскільки покладення на умовно-достроково звільнених осіб обов'язків, подібних до тих, які покладаються на осіб, до яких застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, дозволить підвищити ефективність контролю за поведінкою таких осіб та своєчасно реагувати на ознаки, що свідчать про труднощі особи при веденні законослухняного способу життя, а також усунути окремі чинники негативного впливу на особу. Доцільно звернути увагу, що чинне законодавство не передбачає механізмів контролю за поведінкою умовно-достроково звільнених осіб, за винятком наявності підстав для встановлення щодо таких осіб адміністративного нагляду. Відповідно до п. «в» ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд» адміністративний нагляд встановлюється щодо засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення [155].

Таким чином, до того часу поки умовно-достроково звільнена особа систематично не вчиняє адміністративних правопорушень, контроль за її поведінкою залишається поза увагою держави, як і надання допомоги щодо здійснення її своєчасної корекції. На нашу думку, з метою уникнення таких ситуацій доцільно закріпити у національному законодавстві положення про те, що при застосуванні умовно-дострокового звільнення суд вирішує питання про покладення на особу одного або декількох обов'язків, які застосовуються до осіб при звільненні від відбування покарання з випробуванням, а саме обов'язків, визначені ст. 76 КК України. У такому випадку контроль за поведінкою умовно-достроково звільненої особи доцільно покласти на службу пробації, доповнивши

Закон України «Про пробацію» положеннями відповідного змісту. Кримінально-правовим наслідком порушення обов'язків, покладених судом на умовно-дострокову звільнену особу має бути направлення особи для продовження відбування покарання.

Закріплення зазначених вище положень щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк стало б підґрунтям для закріплення у національному законодавстві положень умовно-дострокового звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі, дозволивши створити механізм контролю за поведінкою умовно-достроково звільненої особи.

На підставі викладеного пропонуємо викласти ст. 81 КК України в іншій редакції, а саме:

Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

1. До осіб, що відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк **та довічного позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.** Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо поведінка засудженого під час відбування покарання свідчить про можливість його повернення до суспільства до раніше повного строку відбування покарання. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд бере до уваги зусилля, які засуджений доклав до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, бажання та можливість засудженого працевлаштуватись або отримувати засоби для існування іншим законним шляхом, готовність докласти зусиль до усунення чинників, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення, в

тому числі шляхом проходження лікувальних, корекційних та навчальних програм, змістовно пов'язаних з характером вчиненого кримінального правопорушення.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка

раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим 25 років покарання. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд враховує обставини, зазначені у частині другій цієї статті та оцінює прийнятність такого рішення з огляду на інтереси суспільної безпеки, з врахуванням особи засудженого, обставин вчинення ним злочинного діяння.

5. При умовно-достроковому звільненні від відбування покарання суд покладає на засудженого обов'язки, передбачені частиною першої статті 76 цього Кодексу, а також може покласти на засудженого обов'язки, передбачені частиною третьою статті 76 цього Кодексу. Невиконання покладених обов'язків має наслідком скасування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

6. У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу.

Для забезпечення реалізації зазначених вище положень пропонуємо доповнити Закон України «Про пробацію» такими положеннями:

Стаття 6. Завдання пробації

1. Завданнями пробації є:

...

реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням та звільнених умовно-достроково;

...

Стаття 7. Підстави для застосування пробації

2. Підставою для застосування пробації є:

...

ухвала суду про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі та певний строк та довічного позбавлення волі;

....

Стаття 10. Наглядова пробація

1. Наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, **звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі умовно-достроково**, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

2. Орган пробації під час наглядової пробації реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням **та звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі умовно-достроково**.

Стаття 14. Суб'єкти пробації

1. Суб'єктами пробації є:

...

особи, звільнені від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі умовно-достроково.

Стаття 18. Орган пробації

1. Орган пробації у межах своїх повноважень організовує:

...

реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та осіб, умовно – достроково звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

3.2. Звільнення від покарання та його відбування за хворобою

Ст. 84 КК України передбачає звільнення від покарання особи, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до ст.ст. 92-95 КК України. Також особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст.ст. 49 або 80 КК, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання.

Отже, ст. 84 КК України містить положення про хворобу як про підставу як для звільнення від покарання, так і звільнення від його відбування. Як вказує Р. І. Брящей, буквально тлумачення ч. 2 ст. 84 КК України дає підстави для висновку про те, що, керуючись визначеними в ньому правилами, можна звільнити особу не лише від відбування призначеного покарання, але й від власне покарання, тобто винести обвинувальний вирок без призначення покарання. Наслідком застосування судом ч. 2 ст. 84 КК України у частині «звільнення від покарання» у разі, коли особа захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, є ненастання судимості на підставі ч. 3 ст. 88 КК України [44, с. 15]. Таким чином, ст. 84 КК України передбачає різні правові

наслідки настання хвороби, як психічної, так і іншої тяжкої хвороби, що перешкоджає відбуванню покарання. Натомість в кримінальних законах переважної кількості держав-членів ЄС відсутні самостійні норми, що регулюють звільнення від покарання та його відбування у зв'язку з хворобою [146, с. 302]. Причому, як правильно наголошує Н. І. Поліщук, законодавці зарубіжних країн переважно акцентують увагу на правових наслідках психічної хвороби особи, яка захворіла до постановлення вироку щодо неї або після того, як нею розпочато відбування покарання, з огляду на що ці законодавчі положення розміщені у розділах, який регламентує заходи безпеки, які застосовуються щодо хворих на психічну хворобу осіб, які підлягають звільненню від кримінальної відповідальності і покарання, або містяться в нормах, які регулюють інститут неосудності [146, с. 303].

Зокрема, у розділі 6 КК ФРН «Заходи виправлення та безпеки» закріплені положення про примусові заходи, пов'язані з ізоляцією від суспільства, а саме поміщення у психіатричний стаціонар (§ 63) та поміщення до медичної установи, яка спеціалізується на лікуванні алкогольної та наркотичної залежності (§ 64), застосування яких є наслідком вчинення протиправного діяння у стані обмеженої осудності або неосудності [52, с. 122]. При цьому у кожному з наведених випадків призначення таких заходів супроводжується відмовою від призначення покарання, а не звільненням від нього.

Ст. 33 КК Болгарії передбачає, що до особи, яка перебуває в стані неосудності під час відбування покарання, застосовуються ті ж заходи, що й застосовуються до осіб, які захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку. Також згідно зі ст. 92 КК Болгарії суд має право призначити примусові заходи медичного характеру до осіб, які перебувають у стані алкогольної та наркотичної залежності [8].

У КК Данії правові наслідки захворюваності особи на психічну хворобу, що спричинило неможливість усвідомлення особою значення своїх дій після

набрання вироком законної сили, полягають у застосуванні таких заходів: поміщення в лікарню для психічно хворих або в іншу установу для осіб з важкими психічними відхиленнями, а також передачу особи під опіку [1].

Ст. 59 КК Естонії передбачає, що заходи медичного характеру застосовуються до осіб, які захворіли на душевну хворобу, яка позбавляє їх можливості розуміти свої дії та керувати ними, після постановлення вироку, до закінчення строку відбування покарання, якщо такі особи становлять небезпеку та потребують лікування. У такому випадку захід медичного характеру становить поміщення на лікування до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним або посиленням наглядом. Якщо особа не є такою, що становить небезпеку, або за своїм станом не потребує лікування, її передають під опіку родичів або до установи з лікарським наглядом [24].

Враховуючи, що поміщення до закладу надання психіатричної допомоги та до медичної установи, яка спеціалізується на лікуванні алкогольної та наркотичної залежності є заходами безпеки, пов'язаними з ізоляцією від суспільства, а їх строк їх відбування прирівняний до відбування покарання у виді позбавлення волі, що свідчить про достатню міру їхньої суворості, їх застосування не можна розглядати в контексті звільнення від покарання або його відбування.

Певною мірою винятками в цьому аспекті є КК Латвії та КК Литви. Ст. 59 КК Латвії передбачає звільнення від відбування покарання у тому разі, якщо особа під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу з подальшим застосуванням до неї заходів медичного характеру. Натомість якщо під час відбування покарання особа захворіла на іншу тяжку хворобу (*serious incurable illness*), суд має право, а не обов'язок звільнити особу від подальшого відбування покарання [15]. Ст. 76 КК Литви передбачає право суду звільнити від відбування покарання осіб, які під час відбування покарання захворіли на смертельну хворобу (*terminal illness*). При цьому суд бере до уваги тяжкість вчиненого

злочинного діяння, особу засудженого, поведінку під час відбування покарання, природу хвороби та частину невідбутого покарання. Також виявлення у особи під час відбування покарання психічного розладу, який позбавляє засудженого можливості розуміти значення своїх дій та керувати ними є підставою для звільнення від відбування покарання зі застосуванням заходів медичного характеру на строк, якому дорівнює невідбута частина покарання [11].

Доцільно звернути увагу, що на відміну від кримінальних законів України, Литви та Латвії, для більшості кримінальних законів держав-членів ЄС не є характерним розглядати навіть тяжку або смертельну хворобу, яка не відноситься до непсихічних, як підставу для звільнення від покарання або його відбування.

В цьому контексті викликають цікавість положення ст. 92 КК Іспанії, яка передбачає умовне звільнення від відбування покарання у зв'язку з тяжкою хворобою, яка завдає страждань. У зв'язку з такою хворобою особу може бути звільнено умовно, а при цьому, крім інших обов'язків, на особу покладається обов'язок пройти лікування від такої хвороби. Якщо особа ухиляється від виконання такого обов'язку суд скасовує звільнення, що має наслідком направлення особи для продовження відбування покарання, причому строк, протягом якого була звільнена від відбування покарання, не зараховується до строку невідбутої частини покарання [3].

Можливість запозичення зарубіжного досвіду регулювання звільнення від відбування покарання за хворобою в цій частині неодноразово становила предмет досліджень українських науковців. Так, Є. О. Письменський слушно зауважує, що проходження засудженим лікування має важливе кримінально-правове значення, оскільки безпосередньо з фактом одужання закон пов'язує можливість повернення звільненої особи до установи відбування покарання. На думку зазначеного науковця, «гарантією найшвидшого одужання мала б стати можливість суду покласти на особу, яка звільняється, низки обов'язків на кшталт таких: не ухилятися від лікування, не виїжджати за межі України та не

змінювати місця проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи тощо [142, с. 524]. С. Я. Бурда також акцентує увагу на доцільності надати право судовим органам покладати на осіб, звільнених від покарання на підставах, передбачених у ст. 84 КК України, такі обов'язки: не ухилятися від курсу лікування, не міняти місця проживання без належного на це дозволу [45, с. 36].

На нашу думку, потрібно погодитись з позицією зазначених науковців щодо посилення умовного характеру звільнення від відбування покарання за хворобою, оскільки застосування такого виду звільнення обумовлено виключно фактом настання хвороби, а не іншими чинниками, обумовленими законослухняною поведінкою засудженого. З цією метою пропонуємо доповнити ст. 84 КК положеннями про покладення судом при звільненні засудженого при відбування покарання за хворобою, обов'язків, передбачених ч.ч. 1 та 3 ст. 76 КК України.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо доповнити частину другу ст. 84 КК України новою частиною у такій редакції:

«Стаття 84. Звільнення від покарання за хворобою

2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. При звільненні такої особи від покарання або його відбування за хворобою суд покладає на засудженого обов'язки, передбачені частиною першої статті 76 цього Кодексу, а також може покласти на засудженого обов'язки, передбачені частиною третьою статті 76 цього Кодексу. Невиконання зазначених обов'язків має наслідком скасування звільнення від відбування покарання за хворобою».

З цією метою реалізації цих положень також пропонуємо доповнити ст.ст. 6, 7, 10, 14 та 18 Закону України «Про пробацію» - положеннями про поширення дії цього Закону України на осіб, звільнених від покарання за хворобою.

Висновки до розділу 3

1. Визначаючи особливості нормативно-правової регламентації умовно-дострокового звільнення у кримінальних законах держав – членів ЄС, передусім необхідно звернути увагу на таке: 1) відсутність універсального переліку покарань, від яких застосовується умовно-дострокове звільнення; 2) покарання у виді позбавлення волі на певний строк фактично є єдиним покаранням, умовно-дострокове звільнення від якого передбачено в усіх державах – членах ЄС; 3) на відміну від України, в окремих державах-членах ЄС, умовно-дострокове звільнення застосовується щодо осіб, засуджених до покарань, пов'язаних з обмеженням права засудженого на здійснення певної діяльності або вчинення визначених дій; 4) закріплення у національних кримінальних законах умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі не є абсолютно поширеною практикою серед держав-членів ЄС.

2. Закріплення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді виправних робіт, що передбачено ст. 81 КК України, не є характерним для національного законодавства держав-членів ЄС. Умовно-дострокове звільнення застосовується до осіб, котрим призначено види покарання, що є найбільш суворими з огляду на обсяг їх карального впливу, оскільки одним з його завдань є забезпечення підґрунтя для поступового переходу від застосування кримінальних покарання до нормального життя у суспільстві, що зумовлює внесення до ч. 1 ст. 81 КК України відповідних змін.

3. У кримінальних законах зазначених вище держав-членів ЄС регламентовано умовно-дострокове звільнення від покарань за моделлю, відповідно до якої особі, звільненій умовно-достроково від покарань, пов'язаних з позбавленням волі, призначається іспитовий строк та на неї накладаються обов'язки, невиконання яких є підставою для скасування умовно-дострокового звільнення. Заміна у законодавстві України моделі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк на подібну до зазначеної вище дозволить створити ефективне підґрунтя для побудови ефективного механізму умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. У такому випадку контроль за поведінкою умовно-достроково звільненої особи доцільно покласти на службу пробації, доповнивши Закон України «Про пробацію» положеннями відповідного змісту. Кримінально-правовим наслідком порушення обов'язків, покладених судом на умовно-дострокову звільнену особу має бути направлення особи для продовження відбування покарання.

4. За законодавством держав-членів ЄС, строк, після відбування якого, засуджений до довічного позбавлення волі може бути умовно-достроково звільнений, становить від 12 до 25 років. У разі доповнення КК України положеннями про умовно-дострокове звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, такий строк не повинен бути меншим ніж 25 років – мінімальний строк, перебачений ч. 2 ст. 87 КК, для заміни засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі актом про помилування.

5. Результати дослідження положень законодавства держав - членів ЄС свідчить про те, законодавці зарубіжних країн переважно акцентують увагу на правових наслідках психічної хвороби особи, яка захворіла до постановлення вироку щодо неї або після того, як нею розпочато відбування покарання.

На відміну від кримінальних законів України, Литви та Латвії, для більшості кримінальних законів держав-членів ЄС не є характерним розглядати навіть тяжку або смертельну хворобу, яка не відноситься до неспсихічних, як підставу для звільнення від покарання або його відбування.

6. Доцільно посилити умовний характер звільнення від відбування покарання за хворобою, оскільки застосування такого виду звільнення обумовлено виключно фактом настання хвороби, а не іншими чинниками, обумовленими законослухняною поведінкою засудженого. З цією метою пропонуємо доповнити ст. 84 КК України положеннями про покладення судом при звільненні засудженого при відбування покарання за хворобою, обов'язків, передбачених ч.ч. 1 та 3 ст. 76 КК України, а ст.ст. 6, 7, 10, 14 та 18 Закону України «Про пробацію» - положеннями про поширення дії цього Закону України на осіб, звільнених від покарання за хворобою.

Розділ 4

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

4.1. Особливості звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають неповнолітніх дітей

Крім загальних положень про звільнення від покарання та його відбування, КК України містить положення про особливості звільнення від покарання та його відбування окремих категорій осіб, а саме: 1) вагітних жінок та жінок які мають дітей віком до трьох та до семи років; 2) неповнолітніх.

Так, КК України передбачає норми про:

- 1) Звільнення від покарання, зокрема, неповнолітніх, із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК);
- 2) Звільнення від відбування покарання з випробуванням – вагітних жінок та жінок, які мають жінок віком до 7 років (ст. 79) та неповнолітніх (ст. 104 КК);
- 3) Звільнення від відбування покарання осіб, які вже відбувають покарання – жінок, які стали вагітними під час відбування покарання, і жінок, які мають дітей віком до 3 років (ст. 83 КК);
- 4) Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК);
- 5) Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх (ст. 107 КК) [99].

Розглядаючи кримінальне законодавство держав-членів ЄС, доцільно констатувати, що переважна частина з них не містить положень про особливості звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей. Наприклад, згідно із ст. 37 КК Естонії вчинення кримінального правопорушення жінкою, яка перебуває у стані вагітності, є обставиною, яка пом'якшує кримінальну

відповідальність, але не є підставою для звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання з випробуванням [24]. КК ФРН не містить положень про особливості звільнення від покарання жінок, які мають дітей, та вагітних жінок. Подібна ситуація також спостерігається у кримінальних законах інших держав – членів ЄС, тоді як наявність положень про особливості звільнення від покарання жінок, які є вагітними або мають дітей, які не досягли певного віку, саме у кримінальних законах є характерними для держав пострадянського простору [143, с. 63].

Відсутність у кримінальних законах інших держав – членів ЄС норм про звільнення жінок від відбування покарання у зв'язку з вагітністю, народженням дитини або недосягненням дитиною певного віку, на нашу думку, зумовлена саме загальним характером положень кримінальних законів, які дозволяють застосувати норми про відстрочку виконання вироку, звільнення від відбування покарання з випробуванням або умовно-дострокове звільнення в контексті індивідуального підходу до звільнення особи від відбування покарання. Звертаючись до вже згаданого КК ФРН, як зазначає Г. В. Плахотник, серед підстав для умовно-дострокового звільнення, § 57 КК ФРН закріплює «особистість засудженої особи, її попереднє життя, обставини її злочину, значення правових цінностей, для яких створюється загроза в разі рецидиву, поведінка засудженої особи під час виконання покарання, умови її життя та вплив на неї, що очікуються в результаті відміни покарання» [143, с. 62]. На думку науковця, вагітність засудженої та наявність у неї малолітньої дитини, охоплюється підставами умовно-дострокового звільнення. Аналогічно такі обставини підлягають оцінці при вирішенні питання про умовне виконання вироку (§ 56 КК ФРН) та відмову від кримінального переслідування (§ 60 КК ФРН) [52, с. 120].

У кримінальних законах Болгарії, Латвії, Франції, Іспанії, Нідерландів, Португалії, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехії та інших держав - членів ЄС також

не закріплені положення ні про особливості призначення покарання, про звільнення від відбування покарання жінок у стані вагітності та жінок, які мають малолітніх дітей. КК Латвії містить поодинокі норми про покарання, які не можуть призначатись вагітним жінкам та жінкам, які мають дітей, які не досягли 3-річного віку, наприклад, арешт (ст. 49 КК Латвії), проте ні вагітність, ні наявність у засудженої малолітньої дитини не є підставою для звільнення жінки від покарання або його відбування [15]. Окремі дослідники, зокрема, О. О. Наумов, пояснюють, що такий підхід здебільшого обумовлений гендерною політикою, відповідно до якої жінки та чоловіки є рівними у своїх правах та обов'язках [128, с. 92]. На нашу думку, основна причина такого підходу полягає у тому, що чинні редакції кримінальних законів ряду держав-членів ЄС мають достатньо загальних кримінально-правових засобів, спрямованих на гуманізацію кримінальної відповідальності жінок. Окремі дослідники, наприклад, В. О. Меркулова, розглядаючи окремі аспекти вдосконалення положень національного законодавства про звільнення від покарання та його відбування вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, звертає увагу на те, що в законодавстві зарубіжних держав відображені широкі підстави для диференціації та індивідуалізації застосування щодо заходів, альтернативних ув'язненню кримінально-правових заходів, що рівною мірою поширюються на усіх засуджених та враховують особливості щодо можливостей жінки у стані вагітності або жінки, яка має малолітніх дітей відбувати покарання: 1) визначення видів покарання, які не можуть бути застосовані до вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей; 2) визначення іспитового строку при звільненні від відбування покарання з випробуванням або відстрочки виконання покарання залежно від строку призначеного покарання; 3) наявність інституцій нагляду за поведінкою умовно звільненої особи; 4) наявність сталої практики застосування видів покарання, не пов'язаних з обмеженням або позбавленням засудженої свободи, що надає можливість призначити засудженій жінці

покарання, яке не суперечить інтересам дитини або не ставить небезпеки для здоров'я вагітної жінки [110, с. 26]. Проте, варто зазначити, що чинне кримінальне законодавство України також містить значну кількість загальних норм, спрямованих на економію кримінальної репресії, як на стадії винесення вироку, так і на стадії відбування покарання. Ст.ст. 75 та 79 КК України співвідносяться між собою як загальна та спеціальна норма. Крім того, зі змісту ст. 79 КК України вбачається пов'язаність її змісту з положеннями ст. 75 КК України в частині визначення переліку кримінальних правопорушень, які виключають можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також обов'язків, які покладаються на засуджену особу. Порівнюючи кількісні показники звільнень від відбування покарання з випробуванням, які здійснюються на підставі ст. 75 КК України, тобто на загальній підставі, із кількістю звільнень від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 7 років на підставі ст. 79 КК України, зауважимо, що у контексті ст. 75 КК України такі показники становлять 25,3 тис. осіб (26,7 тис. особи у 2019 році), тоді як цей показник за ст. 79 КК у судовій статистиці не виокремлюється [32]. Протягом 2020 року судами першої інстанції було розглянуто 5 100 клопотань про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком, з яких 1138 клопотання було задоволено, а у задоволенні 3558 було відмовлено. Натомість за 2020 рік відомості про направлення жінок, звільнених від відбування покарання з випробуванням у зв'язку з вагітністю та наявністю дітей до 3 років відсутні [32].

Також протягом 2020 року на розгляді судів першої інстанції України перебувало 34 клопотання про звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей до 3 років, з яких 4 клопотання було повернуто, 18 – задоволено, у задоволенні 6 клопотань було відмовлено [75]. Про ефективність застосування цього виду звільнення від відбування покарання свідчить, те, що протягом 2020 року на розгляд судів першої інстанції було

скеровано лише 5 клопотань про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років, 4 з яких було задоволено [75].

З цього вбачається, що частка звільнень від відбування покарання жінок, які перебувають у стані вагітності або мають малолітніх дітей, є незначною, що дозволяє вести мову про доцільність закріплення спеціальних видів звільнення від покарання або його відбування, а саме звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, оскільки такі жінки, у разі відповідності вимогам ст. 75 КК України можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням на загальній підставі, або звільнені умовно-достроково на підставах, визначених ст. 81 КК України. Проте, оцінюючи таку відмінність між кримінальним законом України та кримінальним законодавством держав-членів ЄС, як регламентація окремих підстав для звільнення вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, необхідно виходити з можливості альтернативних підходів до закріплення певних норм у національних законах. Відсутність у КК держав – членів ЄС окремих положень про звільнення від покарання та його відбування вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, жодною мірою не означає відсутності механізму такого звільнення, але здійснюється хоча на загальних правових підставах, але за індивідуального підходу до оцінки обставин, які впливають на поведінку засудженої, та доцільність відбування покарання в тому числі з урахуванням інтересів як суспільства, так і дитини. Проте, оскільки закріплення норм про звільнення від покарання та його відбування вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей вже має місце у КК України, та є певною мірою правовою традицією, започаткованою у хронологічно попередніх актах кримінального права, не має підстав для внесення змін з метою їх вилучення.

4.2. Звільнення неповнолітніх осіб від покарання та його відбування

КК України регламентує такі особливості звільнення від покарання неповнолітніх:

1) Звільнення від покарання зі застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);

2) Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України);

3) Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх (ст. 107 КК України) [99].

Як зауважує А.О. Сілкова, у національному кримінальному праві об'єднані однотипні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування:

1) звільнення від покарання, яке включає в себе звільнення від покарання без його призначення; остаточне і безумовне звільнення неповнолітніх від відбування покарання, що призначене вироком суду; «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання; 2) звільнення від подальшого відбування покарання неповнолітньої особи, яка вже розпочала його відбувати [182, с. 8].

За результатами порівняльно-правового дослідження можна констатувати, що для держав – членів ЄС є характерними види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, які схожі за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України, до яких передусім необхідно віднести звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням виховних заходів, звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування покарання.

Звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням виховних заходів. Розділ VII КК Латвії регламентує особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, в тому числі щодо звільнення від покарання та його відбування. Ст. 66 КК Латвії передбачає, що суд, враховуючи обставини вчинення кримінального правопорушення та особу неповнолітнього, вправі звільнити таку особу від покарання, застосувавши до неї корекційні заходи, визначені законом. Особа, звільнена від відбування покарання, направляється для його відбування у тих випадках, коли вона не виконала покладені на неї обов'язки [15]. На відміну від ч. 2 ст. 106 КК України, яка передбачає перелік виховних заходів, КК Латвії не містить такого переліку, що визначається окремим нормативно-правовим актом.

КК Литви, у розділі XI якого також висвітлені особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, регламентує звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування докладніше. Ст. 82 КК Литви передбачає звільнення від покарання із застосуванням виховних заходів: попередження, відшкодування завданої шкоди, неоплачувана суспільно-корисна праця, нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, встановлення обмежень поведінки, поміщення до виховної установи [11]. Ст. 90 КК Литви містить положення про умовне звільнення неповнолітніх від покарання.

У КК Естонії закріплені норми про особливості притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх. Перш за все, це положення ст. 10 КК Естонії, відповідно до яких суд, встановивши, що на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення до досягнення 15-річного віку, може бути здійснено вплив без призначення покарання, вправі застосувати заходи виховного характеру, незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Таке ж рішення суд вправі прийняти щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення третього ступеню у віці від 15 до 18 років (відповідно до ст. 7 КК Естонії кримінальним правопорушенням третього ступеня визнається умисне

або необережне діяння, за вчинення якого кримінальним законом передбачено покарання у виді штрафу, позбавлення права займатись певною діяльністю або арешт. Також у ст. 57 КК Естонії закріплені положення про умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від покарання [24].

Ст. 61 КК Естонії містить бланкетну норму про застосування заходів виправного характеру до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 15 років та у віці від 15 до 18 років – направлення до спеціальних навчально-виховних установ, підстави та строки перебування у яких регламентовані спеціальним законом [24].

Відповідно до ст. 122-8 КК Франції неповнолітні особи, визнані винуватими у вчиненні злочинних діянь підлягають застосуванню заходів допомоги, захисту та нагляду на умовах та в порядку, встановлених окремим законом. Цей закон також визначає умови, за яких неповнолітнім особам, старшим за 13 років, можуть бути призначені покарання. Натомість ст. 131 – 136 КК Франції передбачає окремі особливості призначення неповнолітньому соціально-судового нагляду та покладення на нього обов'язків (утриматись від відвідування визначених судом місць та спілкування з визначеними судом особами) [5].

Ст. 5 КК Словенії також визначає, що кримінальна відповідальність неповнолітніх осіб, в тому числі їх звільнення від покарання та його відбування, регламентується окремим актом кримінального права. При цьому у ст. 9 КК Словенії міститься посилання на те, що положення Загальної частини КК Словенії підлягають застосуванню щодо неповнолітніх лише у тих випадках, коли на це є вказівка відповідному законі [13].

Кримінально-правові відносини, учасником яких є неповнолітній, регламентуються Законом ФРН «Про суд у справах неповнолітніх». При цьому особи, які вчинили кримінальне правопорушення у віці від 14 до 18 років підлягають кримінальній відповідальності на загальних підставах, але крім

покарання до них можуть бути застосовані інші заходи: амбулаторно-виховні (медіація, проходження соціально-психологічного навчання, нагляд соціального працівника або представника державного органу з питань роботи з молоддю) та виховні (попередження, покладення обов'язків, короткостроковий арешт) для застосування яких до неповнолітнього застосовується відстрочка виконання покарання [52, с. 120].

За законодавством Польщі інститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування також регламентується окремим нормативно-правовим актом, а саме Законом «Про провадження у справах неповнолітніх» від 26 жовтня 1982 року зі змінами та доповненнями [30]. Цим актом регламентуються порядок здійснення кримінального провадження щодо особи 13-17 років судом сімейних справах, тому числі звільнення від покарання із застосуванням виховних заходів, звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання. До неповнолітньої особи на підставі Закону «Про провадження у справах неповнолітніх» можуть бути застосовані сімейним судом такі заходи: 1) виправні – поміщення у виховну установу або виправну установу; 2) виховні – зауваження; зобов'язання неповнолітнього поводитися відповідним чином, зокрема, відшкодувати завдану шкоду, зробити певні роботи або надати послуги потерпілій особі або локальному співтовариству (громаді), попросити вибачення у потерпілого, розпочати навчання або влаштуватися на роботу, взяти участь у відповідних заняттях виховного, терапевтичного або навчального характеру, утриматися від перебування в певних середовищах або місцях, перестати вживати алкоголь або інші засоби з метою введення себе в стан сп'яніння; встановлення нагляду батьків або законних опікунів за неповнолітнім; встановлення нагляду молодіжної організації чи іншої громадської організації, місця роботи або особи, яка заслуговує на довіру – яка може поручитися за неповнолітнього; нагляд куратора; направлення неповнолітнього в кураторський

центр, а також в громадську організацію або установи, які займаються роботою виховного або навчального характеру з неповнолітніми, після попередньої консультації з тією організацією або установою; заборона неповнолітньому водіння автомобіля; конфіскація речей, які були отримані в зв'язку з вчиненням караного діяння; розміщення в субститутній сім'ї, у відповідному виховному закладі або в шкільно-виховному центрі; розміщення неповнолітнього у виправній установі; інші заходи, обумовлені в цьому законі для юрисдикції суду у сімейних справах, а також заходи, передбачені в Кодексі у справах сім'ї, опіки та піклування [138, с. 5].

Доцільно звернути увагу, що в Україні вже були висловлені думки щодо виділення положень про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб. Передусім, мова йде про проект Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», зареєстрований за № 5617 від 04 червня 2021 року. Цей законопроект розроблено з метою посилення захисту прав і ресоціалізацію неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення. Серед іншого законопроектом пропонується передбачити положення про альтернативні кримінальному провадженню та судовому розгляду можливості реагування на правопорушення дітей, зокрема з проведенням процедури відновного примирення (медіації), або без неї із застосуванням одного чи декількох відновних заходів, спрямованих на соціальну реабілітацію дитини і запобігання повторному вчиненню нею правопорушень [138; 163]. Викладення положень про особливості провадження про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, в окремому нормативно-правовому акті покликане сприяти виведенню неповнолітніх за межі кримінального провадження.

Разом з тим у літературі відокремленість положень про особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх переважно розглядається в контексті окремого розділу КК України. Так, О. О. Книженко, виділяючи у межах кримінально-правового інституту звільнення від відбування покарання з

випробуванням два субінститути – звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх і вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, розглядає їх як самостійні комплекси, об'єднані спільними правовими засадами та аргументує виокремлення в самостійний розділ Загальної частини КК «Пробація» норм, які регламентують загальні питання звільнення від відбування покарання з випробуванням і застосування цієї форми кримінально-правового впливу щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Натомість щодо норм, які передбачають звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх, дослідниця вважає за доцільне залишити в розділі «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», враховуючи спробу законодавця окремо врегулювати це питання з метою всебічного дотримання прав і свобод неповнолітніх [85, с. 6, 9].

Звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці, є спеціальним видом звільнення від відбування покарання з випробуванням, що структурно належить до інституту звільнення від відбування покарання [85, с. 7]. Згідно з ч. 1 ст. 104 КК України звільнення від відбування покарання з випробуванням здійснюється на підставі статей 75 – 78 КК України, тобто у загальному порядку, з особливостями, передбаченими цією статтею. До таких особливостей, зокрема, належить скорочений перелік покарань, при призначенні неповнолітньому яких до неповнолітнього може бути застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням може – арешт або позбавлення волі; менша тривалість іспитового строку – від одного до двох років; додатковий обов'язок, який може бути покладений судом на неповнолітнього у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням за його згодою або на його прохання, а саме обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Доцільно зазначити, що як і у випадку зі звільненням від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру в Україні, кримінальні закони усіх держав-членів ЄС передбачають особливості звільнення неповнолітнього від відбування покарання незалежно від назви (умовне звільнення, відстрочка виконання покарання, звільнення від відбування покарання тощо).

На відміну від КК України, яка передбачає звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням лише у разі призначення покарання у виді арешту та позбавлення волі, кримінальні закони окремих держав – членів ЄС передбачають право суду звільнити неповнолітнього від відбування менш суворих покарань. Наприклад, ст. 77х КК Нідерландів містить положення про те, що суд вправі звільнити неповнолітнього від відбування покарань у виді громадських робіт, штрафу або позбавлення права керування транспортним засобом, застосувавши пробаційні заходи [6].

Як наголошувалось у попередніх розділах, законодавства держав-членів ЄС характеризуються наявністю кримінально-правових інститутів, близьких за змістом до звільнення від відбування покарання з випробуванням, в тому числі неповнолітніх, зокрема, відстрочка виконання покарання та призупинення виконання покарання. Спільною ознакою цих інститутів є те, що в тому разі коли під час іспитового строку засуджена неповнолітня особа виконала покладені на неї обов'язки та не вчинила нового злочину, звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням втілюється у таку форму кримінальної відповідальності, як «умовне незастосування покарання». У іншому ж випадку має місце змішана форма кримінальної відповідальності – умовне незастосування покарання поєднується із реальним відбуванням покарання [182, с. 90].

Відповідно до ст. 90 КК Литви якщо неповнолітньому призначається покарання у вигляді позбавлення волі за один або кілька злочинів, скоєних з необережності, або позбавлення волі на строк не більше чотирьох років за

вчинення одного або кількох умисних злочинів, суд може зупинити виконання призначеного покарання на строк від одного до трьох років. Виконання покарання може бути зупинено, якщо суд визнає наявність обґрунтованих підстав вважати, що мета покарання буде досягнута без фактичного відбуття покарання. При зупиненні виконання вироку суд застосовує один або декілька виховних заходів, передбачених ст. 82 КК Литви, за винятком поміщення до виховної установи [11]. Натомість відповідно до ст. 104 КК України, суд може покласти на неповнолітнього обов'язки, передбачені ст. 76 КК України, тобто ті, які можуть бути застосовані до особи у загальному порядку. На нашу думку, такий підхід є більш сприятливим для неповнолітньої особи, оскільки застосування виховних заходів до неповнолітньої особи є більш відповідним її віку та психологічному стану, ніж покладення обов'язків, які за своєю сутністю передусім орієнтовані на дорослих осіб. З огляду на це пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 104 КК України, виклавши її в такій редакції: «1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до статей 75-78 цього Кодексу, за винятком положень, передбачених цією статтею. *У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд вправі застосувати до засудженого неповнолітнього заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 цього Кодексу, за винятком направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи*».

Відповідно до ст. 80 КК Іспанії, приймаючи рішення про відстрочку виконання покарання суд враховує: кримінальну небезпеку засудженого, а також існування інших кримінальних справ проти нього та особисті обставини (ст. 80 КК Королівства Іспанія) [3]. Тривалість іспитового строку, який може бути визначений судом при звільненні неповнолітнього від відбування покарання, становить від двох до п'яти років у випадку призначення покарання у виді позбавлення волі до двох років. Подібні положення також містить § 2 ст. 69 КК Республіки Польща [20].

Як було зазначено вище, відповідно до ст. 104 КК України іспитовий строк визначається судом до двох років. На відміну від цієї норми, положення законодавства окремих держав – членів ЄС передбачають взаємозв'язок між строком покарання та іспитовим строком. Наприклад, ст. 92 КК Литви встановлює відстрочку виконання покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до трьох років у разі засудження неповнолітньої особи до позбавлення волі за вчинення з необережності одного або кількох злочинів або до позбавлення волі на строк, що не перевищує чотирьох років, за вчинення одного чи кількох умисних злочинів [11].

Ч. 2 ст. 80 КК Іспанії передбачає визначення іспитового строку, більшого за строк призначеного покарання, зокрема, строк призупинення покарання становить бути від двох до п'яти років у випадку призначення покарання у виді позбавлення волі до двох років [3]. Згідно з Законом ФРН «Про суд у справах неповнолітніх» (§§ 21, 22) тривалість іспитового строку – від двох до трьох років, якщо до особи застосовано покарання у виді позбавлення волі на строк не більше одного року [19]. Відповідно до ч. 2 ст. 70 КК Польщі у випадку умовної відстрочки покарання у виді позбавлення волі строком до одного року іспитовий строк призначається від одного до трьох років, а у випадку застосування умовної відстрочки покарання до особи, яка вчинила насильницький злочин – від двох до п'яти років [20].

Кримінальні законодавства ряду держав-членів ЄС містять норму, подібну до тієї, що закріплена у ч. 4 ст. 104 КК України та яка встановлює право суду покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за неповнолітнім засудженим і проведення з ним виховної роботи. Наприклад, такі норми закріплені у § 57 КК Данії, § 24 Закону ФРН «Про суд у справах неповнолітніх», ст. 73 КК Польщі [1; 19; 20].

Також на відміну від українського законодавства, яке не передбачає положень, які дозволяли б скоротити іспитовий строк, у законодавстві окремих

країн – членів ЄС закріплена така можливість. Так, ст. 88 Закону Польщі «Про провадження у справах неповнолітніх» передбачає, що якщо після винесення постанови про поміщення неповнолітнього до виправної установи, та перед безпосереднім його поміщенням до цієї установи або після закінчення строку відстрочки, або під час перерви у виконанні постанови про поміщення у виправній установі у поведінці неповнолітнього спостерігається істотне поліпшення сімейний суд вправі достроково відмовитися від виконання обвинувального вироку [124, с. 89]. На нашу думку, відсутність подібної норми у КК України компенсується тим, що відповідно до існування такої норми зумовлено меншою тривалістю іспитового строку – від одного до двох років (ч. 1 ст. 104 КК України), тоді як іспитовий строк за кримінальним законодавством Польщі може становити від одного до трьох років, а у випадку застосування умовної відстрочки покарання до особи, яка вчинила насильницький злочин – від двох до п'яти років. За такої обставини, на нашу думку, іспитовий строк, який суд вправі визначити неповнолітнім особам відповідно до ст. 105 КК України, є достатнім і не потребує скорочення ні у нормативно-правовий спосіб, ні шляхом правозастосування.

Варто звернути увагу на те, ст. 106 КК України передбачає додаткову підставу для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності, які визначаються коротшим терміном, на відміну від положень ст. 49 КК України. Натомість така підстава для звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання відсутня у законодавстві держав-членів ЄС, а звільнення неповнолітніх осіб у разі закінчення строків давності здійснюється у загальному порядку.

Умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування покарання. Ст. 107 КК України передбачає особливості умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання. Так, відповідно до ч.1 ст. 107 КК до осіб, які відбувають покарання у *виді позбавлення волі* за

кримінальне правопорушення, вчинене у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. У кримінальних законах окремих держав-членів ЄС закріплений ширший перелік покарань, від відбування яких до неповнолітнього може бути умовно-дострокове звільнення. Наприклад, ст. 65 КК Литви передбачає можливість умовно-дострокового звільнення неповнолітніх, які засуджені до позбавлення волі, арешту та примусових робіт [11].

Проте необхідно констатувати, що у переважній більшості держав-членів ЄС закріплено умовно-дострокове звільнення саме від покарань, пов'язаних з позбавленням свободи.

Українськими науковцями також висловлювались пропозиції про доцільність застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до неповнолітніх осіб, які засуджені до виправних робіт [182, с. 123]. На нашу думку, можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання має бути закріплена у законодавстві лише при призначенні суворих та тривалих за часом покарань, тоді як виправні роботи не відповідають цим засадам, а тому умовно-дострокове звільнення від них нівелюватиме виховний вплив покарання. Разом з тим необхідно враховувати, що оскільки ст. 81 КК України передбачає право на умовно-дострокове звільнення від покарання у виді виправних робіт (загальна норма), скорочений перелік покарань, від яких може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх осіб, фактично ставить їх у нерівне становище із особами, які вчинили кримінальне правопорушення у дорослому віці, що зумовлює необхідність узгодження цих положень КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 107 КК України умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за кримінальне правопорушення, вчинене у віці до вісімнадцяти років, після фактичного

відбуття: 1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин і за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі; 3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі [182, с. 123]. Як вбачається з викладеного, ст. 107 КК України ґрунтується на диференційованому підході до визначення частини покарання, яке належить відбутися засудженому для застосування умовно-дострокового звільнення. Натомість у кримінальних законах окремих держав-членів ЄС строк, відбування якого дає підстави для умовно-дострокового звільнення, не залежить від тяжкості скоєного злочину. Наприклад, ч. 3 ст. 65 КК Литви встановлено, що умовне звільнення від покарання до відбуття його строку може бути запропоновано стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення до досягнення нею вісімнадцяти років, якщо нею відбуто не менше половини строку призначеного покарання. Також КК Литви передбачає ще один вид умовно-дострокового звільнення неповнолітніх, який відсутній у КК України: умовне звільнення від покарання до відбування повного строку із застосуванням електронного контролю, яке може бути застосовано щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення до досягнення нею вісімнадцяти років, якщо вона або вона відбула не менше однієї третини призначеного покарання [11]. Отже, за

КК Литви строк покарання, при відбування якого неповнолітній може набути право на умовно-дострокове звільнення, різниться залежно від конкретного виду умовно-дострокового звільнення і може становити як одну третину від строку призначеного покарання, за наявності додаткового контролю, так і половину строку. Таким чином, тяжкість та форма вини вчиненого кримінального правопорушення не впливає на строк відбування покарання, що дає підстави для порушення питання про умовно-дострокове звільнення.

Дещо відмінний підхід відображений у КК Іспанії, який не містить положень про взаємозв'язок між формою вини вчиненого кримінального правопорушення та відбутою частиною покарання, яке дає право на умовно-дострокове звільнення, проте враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення. При цьому строк, після відбування якого у особи виникає право на умовно-дострокове звільнення відповідно до ст. 90 КК Іспанії становить три чверті від призначеного покарання [182, с. 24].

Закон Польщі «Про провадження у справах неповнолітніх» передбачає мінімальний строк покарання у виді позбавлення волі у 6 місяців, до спливу якого умовно-дострокове звільнення від відбування покарання не застосовується (ст. 86). Причому тяжкість кримінального правопорушення у таких випадках також не є основним чинником для прийняття рішення про можливість умовно-дострокового звільнення від покарання, оскільки, до уваги береться «прогрес у вихованні та освіті дозволяє припустити, що після виходу з зазначеної установи, він буде дотримуватися закону і правил соціального співіснування правил умовно-дострокового звільнення від відбування покарання» [124, с. 136].

Ч. 2 ст. 107 КК України також передбачає, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення, яке, передусім включає законослухняну поведінку. Отже, в цій

частині положення ст. 86 Закону Польщі «Про провадження у справах неповнолітніх» та ч. 2 ст. 107 КК співвідносяться між собою.

КК Швеції при набутті права на умовно-дострокове звільнення переважно орієнтується на відбуття ними певного строку відбутого покарання – двох третин строку позбавлення волі, але не менше одного місяця (формальна підстава) [182, с. 128].

Відповідно до § 88 Закону ФРН «Про суд у справах неповнолітніх» особа може бути умовно-достроково звільнена після відбування не менш шести місяців покарання у виді позбавлення волі, що не повинно бути менше однієї третини строку призначеного покарання [19].

Доцільно звернути увагу, що кримінальне законодавство окремих держав-членів ЄС передбачають підстави для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, не властиві для кримінального законодавства України. Так, згідно зі ст. 90 КК Королівства Іспанія однією з підстав застосування умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання є відшкодування ними завданої шкоди.

О. І. Сілкова звертає увагу на специфічність порядку умовно-дострокового звільнення неповнолітніх у Нідерландах, з огляду на положення ч. 2 ст. 77j КК Нідерландів, відповідно до яких суддя, який призначив покарання, у будь-який час може достроково звільнити неповнолітню особу, яка відбуває ув'язнення в установі для неповнолітніх, під чесне слово, що означає невизначеність ні матеріальної (визначення обставин, за наявності яких у особи виникає право порушувати питання про умовно-дострокове звільнення), ні формальної підстави (визначення частки покарання, яку особі належить відбутися) такого звільнення [182, с. 129].

На нашу думку, наявність такого права суду діяти на підставі свого внутрішнього переконання, та зумовлений ним обсяг судової дискреції, урівноважується правом суду покласти на окремих осіб за їхньою згодою

обов'язок з нагляду за умовно-достроково звільненою неповнолітньою особою впродовж невідбутої частини призначеного судом строку покарання і проведенню з нею виховної роботи або призначити пробаційний нагляд за неповнолітнім (ст. 77аа, ст. 77z КК Королівства Нідерландів) [6].

Потрібно взяти до уваги, що в окремих державах – членах ЄС невідбута частина покарання, від відбування якої умовно-достроково звільняється особа, яка вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, розглядається як іспитовий строк, упродовж якого умовно звільнена особа повинна утримуватись від вчинення іншого кримінального правопорушення. Зокрема, за кримінальним законодавством Польщі такий іспитовий строк становить від 2 до 5 років, Швеції – від 1 року [182, с. 131]. З цього вбачається, що такий строк охоплює як невідбуту частину покарання, так і визначений час після закінчення строку, протягом якого ця частина покарання мала бути б відбуваю. Натомість в контексті українського кримінального законодавства, на нашу думку, невідбуту неповнолітнім частину покарання не можна розглядати як іспитовий строк. Відповідно до ч. 5 ст. 107 КК України у разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього КК, тобто за правилами призначення покарання за сукупністю вироків та складання покарань. Таким чином, на відміну від положень КК України, темпоральні межі іспитового строку за законодавством Польщі та Швеції можуть виходити за межі невідбутої частини покарання.

Разом з тим необхідно констатувати, що моделі умовно-дострокового звільнення неповнолітніх, регламентованого у КК Швеції та КК Іспанії, характеризується окремими ознаками, що є спільними зі звільненням від відбування покарання з випробуванням: у разі умовно-дострокового звільнення суд може призначити особі виконання обов'язків, аналогічних тим, які

призначаються особі при звільненні від відбування покарання з випробуванням, на строк, який не перевищує строк невідбутого покарання. У випадку невиконання неповнолітнім, до якого застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, зазначених обов'язків, суд виносить йому попередження про те, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути скасовано. У випадку продовження неповнолітньою особою порушень встановлених обов'язків без поважних причин суд скасовує умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та направляє неповнолітнього для виконання невідбутої частини покарання. При цьому у КК Іспанії також відображені положення, подібні за змістом до ч. 5 ст. 107 КК України: у разі вчинення нового злочину особа може бути направлена судом продовжувати відбувати частину покарання, яка залишилась, а ця невідбута частина згідно із правилами призначення покарання за сукупністю вироків може поєднуватись з призначенням покарання за новий злочин [182, с. 131].

З викладеного прослідковується дві підстави для скасування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання: 1) невиконання обов'язків, покладених при умовно-достроковому звільненні; 2) вчинення нового кримінального правопорушення за наявності невідбутого покарання за попереднім вирокі. На нашу думку, закріплення права суду покладати на неповнолітніх визначені обов'язки, зокрема у формі застосування окремих виховних заходів, при вирішенні питання про їх умовно-дострокове звільнення від відбування покарання сприяло б забезпеченню їх правомірної поведінки, усуваючи окремі чинники, що можуть спричинити повторне вчинення кримінального правопорушення. В цьому аспекті ми погоджуємося з позицією О. В. Дашенко, відповідно до якої, що умови, які доцільно висувати особі після її дострокового звільнення, мають бути спрямовані на: 1) утримання засудженого від скоєння нового злочину; 2) усунення з його оточення криміногенних чинників, обставин, що можуть стати фоновими явищами до вчинення ними

нових злочинів; 3) сприяння створенню обстановки для успішної ресоціалізації та соціальної адаптації засудженого [59, с. 10].

До таких виховних заходів можна віднести обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передачу неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків. З цією метою пропонуємо внести зміни до ст. 107 КК України, доповнивши її частиною шостою такого змісту: «6. При застосуванні до неповнолітньої особи умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суд вправі застосувати заходи виховного характеру, передбачені пунктами 2, 3, 4 частини 2 статті 105 цього Кодексу, на строк, який не перевищує невідбуту частину покарання. Ухилення неповнолітнього від виховних заходів має наслідком звернення до суду для вирішення питання про направлення особи для відбування невідбутої частини покарання».

Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України «Про пробацію» пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. З огляду на це державним органом, на який видається можливим покласти обов'язок щодо здійснення нагляду за дотриманням неповнолітніми, покладених на них обмежень, є орган пробації.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати про наявність двох моделей умовно дострокового звільнення неповнолітніх, які безпосередньо залежать від моделей умовно-дострокового звільнення від відбування покарання повнолітніх засуджених.

Перша з них передбачає умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання з умовою, що він не вчинить іншого кримінального правопорушення протягом строку невідбутого покарання, а у протилежному випадку – невідбута частина покарання приєднується до покарання за новим вироком або застосовуються інші, передбачені національним законом правила складання покарань при призначенні покарання за сукупністю вироків. Згідно з другою моделлю умовно-дострокового звільнення пов'язано з встановленням іспитового строку, за якого після фактичного звільнення з установи, де виконувалося покарання, від неповнолітнього очікується виконання визначених судом обов'язків [59, с. 9].

Також, на відміну від національного законодавства, в кримінальних законах держав-членів ЄС при визначенні підстав для звільнення від відбування покарання визначені відмінні формальна та матеріальна підстави для звільнення. Тяжкість та форма вини вчиненого кримінального правопорушення здебільшого не є основними чинниками для прийняття рішення про можливість умовно-дострокового звільнення, в тому числі при обрахуванні строку покарання, відбуття якого дає підстави для розгляду питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. При чому зазначений строк відрізняється у кримінальних законах різних держав, у деяких з яких встановлено мінімальний строк (Польща, Швеція) до спливу якого неповнолітній не набуває права на умовно дострокове звільнення. Натомість матеріальна підстава для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання характеризується спільними ознаками – сумлінна поведінка протягом відбутого строку покарання та наявність підстав для висновку про готовність до ведення неповнолітнім законослухняного способу життя.

Висновки до розділу 4

1. Переважна частина кримінальних законів держав – членів ЄС них не містить положень про особливості звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей, тоді як наявність положень про особливості звільнення від покарання жінок, які є вагітними або мають дітей, які не досягли певного віку, саме у кримінальних законах є характерними для держав пострадянського простору.

Відсутність у кримінальних законах інших держав – членів ЄС норм про звільнення жінок від відбування покарання у зв'язку з вагітністю, народженням дитини або недосягненням дитиною певного віку, на нашу думку, зумовлена характером положень кримінальних законів, які дозволяють застосувати загальні норми про відстрочку виконання вироку, звільнення від відбування покарання з випробуванням або умовно-дострокове звільнення в контексті індивідуального підходу до звільнення осіб від відбування покарання. Проте, оцінюючи таку відмінність між кримінальним законом України та кримінальним законодавством держав – членів ЄС, як регламентація окремих підстав для звільнення вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, необхідно виходити з можливості альтернативних підходів до закріплення певних норм у національних законах. Відсутність у КК держав – членів ЄС окремих положень про звільнення від покарання та його відбування вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, жодною мірою не означає відсутності механізму такого звільнення, але здійснюється хоча на загальних правових підставах, але за індивідуального підходу до оцінки обставин, які впливають на поведінку засудженої, та доцільність відбування покарання в тому числі з урахуванням інтересів як суспільства, так і дитини. Проте, оскільки закріплення норм про звільнення від покарання та його відбування вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей вже має місце у КК України, та є певною мірою правовою традицією,

започаткованою у хронологічно попередніх актах кримінального права, не має підстав для внесення змін з метою їх вилучення.

2. За результатами порівняльно-правового дослідження можна констатувати, що для держав – членів ЄС є характерними види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, які схожі за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України. До яких передусім необхідно віднести звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням виховних заходів, звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування покарання.

3. У ряді держав-членів ЄС положення про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх викладені в окремих нормативно-правових актах.

4. Видається доцільним запозичити досвід щодо покладення на неповнолітнього, якого звільнено від відбування покарання, не обов'язків, визначених ст. 76 КК України, а заходів виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України, за винятком направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи, оскільки такі заходи є відповіднішими віку та психологічному стану неповнолітнього. З цією метою пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 104 КК України, виклавши її в такій редакції: «1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до статей 75-78 цього Кодексу, за винятком положень, передбачених цією статтею. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд вправі застосувати до засудженого неповнолітнього заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу України, за винятком направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи».

5. На відміну від ст. 104 КК України, положення законодавства окремих держав – членів ЄС передбачають взаємозв'язок між строком покарання та іспитовим строком, що призначається неповнолітній особі та положення, які

дозволяли б скоротити іспитовий строк, у законодавстві окремих країн – членів ЄС закріплена така можливість. Натомість у кримінальних законах держав ЄС звільнення неповнолітніх осіб у разі закінчення строків давності здійснюється у загальному порядку.

6. Розглядаючи особливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання з випробуванням, можна констатувати про наявність двох моделей умовно дострокового звільнення неповнолітніх, які безпосередньо залежать від моделей умовно-дострокового звільнення від відбування покарання повнолітніх засуджених.

Перша з них передбачає умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання з умовою, що він не вчинить іншого кримінального правопорушення протягом строку невідбутого покарання, а у протилежному випадку – невідбута частина покарання приєднується до покарання за новим вироком або застосовуються інші, передбачені національним законом правила складання покарань при призначенні покарання за сукупністю вироків. Згідно з другою моделлю умовно-дострокового звільнення пов'язано з встановленням іспитового строку, за якого після фактичного звільнення з установи, де виконувалося покарання, від неповнолітнього очікується виконання визначених судом обов'язків. Оцінюючи переваги другої моделі пропонуємо пропонуємо внести зміни до ст. 107 КК України, доповнивши її частиною шостою такого змісту: «6. При застосуванні до неповнолітньої особи умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суд вправі застосувати заходи виховного характеру, передбачені пунктами 2, 3, 4 частини 2 статті 105 цього Кодексу, на строк, який не перевищує невідбуту частину покарання. Ухилення неповнолітнього від виховних заходів має наслідком звернення до суду для вирішення питання про направлення особи для відбування невідбутої частини покарання».

7. На відміну від національного законодавства, в кримінальних законах держав-членів ЄС при визначенні підстав для звільнення від відбування покарання визначені відмінні формальна та матеріальна підстави для звільнення. Тяжкість та форма вини вчиненого кримінального правопорушення здебільшого не є основними чинниками для прийняття рішення про можливість умовно-дострокового звільнення, в тому числі при обрахуванні строку покарання, відбуття якого дає підстави для розгляду питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. При чому зазначений строк відрізняється у кримінальних законах різних держав, у деяких з яких встановлено мінімальний строк (Польща, Швеція) до спливу якого неповнолітній не набуває права на умовно дострокове звільнення. Матеріальна підстава для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання характеризується спільними ознаками – сумлінна поведінка протягом відбутого строку покарання та наявність підстав для висновку про готовність до ведення неповнолітнім законослухняного способу життя.

8. В деяких державах – членах ЄС, на відміну від України, передбачено умовно-дострокове звільнення від відбування покарань, менш суворих, ніж позбавлення волі, зокрема, виправних робіт (Литва). З доцільністю запозичення зарубіжного досвіду у цій частині не можна погодитись, оскільки можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання має бути закріплена у законодавстві лише при призначенні суворих та тривалих за часом покарань, тоді як виправні роботи не відповідають цим засадам, а тому умовно-дострокове звільнення від них нівелюватиме виховний вплив покарання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, відповідно до якого здійснено комплексне дослідження звільнення від покарання за законодавством України та ЄС, внаслідок чого сформульовано низку висновків:

1. Визначено основні ознаки звільнення від покарання, регламентовані у кримінальному законодавстві держав – членів ЄС, а саме: 1) відсутність диференціації між звільненням від кримінальної відповідальності, звільненням від покарання та звільненням від відбування покарання, за окремим винятками (Латвія, Литва); 2) наявність у кримінальних законах ідеологічно та змістовно подібних положень, різне розуміння яких обумовлено інтерпретацією кримінально-правової норми (звільнення від відбування покарання з випробуванням як власне звільнення (Україна), умовне припинення кримінального провадження (Польща), призупинення виконання вироку (Данія) та відстрочка виконання вироку (Франція); 3) спільність ознак кримінального законодавства України і законодавства держав-членів ЄС в частині закріплення положень про умовно-дострокове звільнення (conditionally release; 4) різна оцінка амністії та помилування – в контексті кримінального або конституційного права, та відсутність їх розмежування у багатьох кримінальних законах держав-членів ЄС; 5) наявність різних підходів до закріплення окремих видів звільнення від покарання.

2. Систематизовано види звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав ЄС. Найоптимальнішою є класифікація видів звільнення від покарання на підставі стадії судового провадження, а саме за критерієм ухвалення щодо особи обвинувального вироку: 1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування; 2) види звільнення від

покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання; 3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які вже відбули певну частину покарання.

3. Аргументовано, що ситуація, за якої застосування при призначенні покарання положень Загальної та Особливої частини кримінального закону унеможливлено внаслідок їх неузгодження, становить недолік кримінального закону, який має бути усунений законодавчим шляхом. З цією метою внесено пропозицію внести доповнення до ст. 74 КК України.

4. Встановлено, що у законодавстві держав ЄС передбачені різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання. Такі обставини як, вчинення кримінального правопорушення під примусом, вплив строку притягнення до кримінальної відповідальності, надання допомоги при з'ясуванні обставин вчинення кримінального правопорушення чи виявлення злочинця та відшкодування збитків, за кримінальними законами різних держав ЄС можуть бути закріплені у національних кримінальних кодексах як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, як підстава для припинення кримінального переслідування, як обставина, яка виключає кримінальну протиправність діяння або обставина, яка враховується при призначенні покарання.

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, найбільш поширеними є призначення умовного покарання/ умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, та умовно-дострокове

звільнення від покарання, яке закріплено у кримінальному законодавстві усіх держав ЄС.

5. Обґрунтовано доцільність поділу звільнення особи від покарання за кримінальним законодавством держав-членів ЄС на дві групи – звільнення від покарання, яке полягає: 1) в утриманні від призначення покарання при визнанні особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або відстрочці призначення покарання. До цієї групи належать: звільнення особи у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності; зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності та/або виконання вироку суду; звільнення у зв'язку з малозначністю діяння, умовне припинення кримінального провадження в результаті укладення угоди; 2) в призначенні покарання, яке не звертається до виконання за умов, визначених кримінальним законом. До цієї групи відносяться види звільнення від покарання, які характеризуються призначенням покарання.

6. Встановлено, положення КК України про звільнення від відбування покарання ґрунтуються на тих самих правових та суспільних цінностях, як і відповідні положення законодавства держав – членів ЄС, та в цілому кореспондують їм, оскільки більшість з положень кримінального законодавства держав – членів ЄС тією чи іншою мірою вже відображені у кримінальному або кримінальному процесуальному законодавстві України, хоча і не передбачені як підстави для звільнення від покарання.

7. Констатовано, що положення кримінальних законів зарубіжних держав можна виокремити такі, запозичення яких могло б сприяти вдосконаленню норм КК України в частині нормативно-правового регулювання звільнення від відбування покарання з випробуванням. З цією метою пропонуємо викласти ч. 1 ст. 75 КК України в такій редакції:

«Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

2. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного, **зусилля, які засуджений докладає до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, бажання та можливість засудженого працевлаштуватись або отримувати засоби для існування іншим законним шляхом, готовність докласти зусиль до усунення чинників, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення, в тому числі шляхом проходження лікувальних, корекційних та навчальних програм, змістовно пов'язаних з характером вчиненого кримінального правопорушення, та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням про вчиненні умисного кримінального правопорушення, вчиненого під час іспитового строку, визначеного відповідно положенням частини четвертої цієї статті, не допускається.»**

Також пропонуємо доповнити частину третю статті 76 КК України пунктом 5-1 такого змісту: «5-1) пройти навчальну програму за напрямом вчиненого злочину».

8. Встановлено, що у кримінальних законах зазначених вище держав-членів ЄС регламентовано умовно-дострокове звільнення від покарань за моделлю, відповідно до якої особі, звільненій умовно-достроково від покарань, пов'язаних

з позбавленням волі, призначається іспитовий строк, накладаються обов'язки, невиконання яких є підставою для скасування умовно-дострокового звільнення. Заміна у законодавстві України моделі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк на подібну до зазначеної вище дозволить створити ефективне підґрунтя для побудови ефективного механізму умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. З цією метою пропонуємо доповнити ст. 81 КК такими положеннями: **«Стаття 81 Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання**

1. До осіб, що відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо поведінка засудженого під час відбування покарання свідчить про можливість його повернення до суспільства до відбування повного строку відбування покарання. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд бере до уваги зусилля, які засуджений доклав до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, бажання та можливість засудженого працевлаштуватись або отримувати засоби для існування іншим законним шляхом, готовність докласти зусиль до усунення чинників, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення, в тому числі шляхом проходження лікувальних, корекційних та навчальних програм, змістовно пов'язаних з характером вчиненого кримінального правопорушення.

...

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим 25 років покарання. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд враховує обставини, зазначені у частині другій цієї статті та оцінює прийнятність такого рішення з огляду на інтереси суспільної безпеки, з врахуванням особи засудженого, обставин вчинення ним злочинного діяння.

5. При умовно-достроковому звільненні від відбування покарання суд покладає на засудженого обов'язки, передбачені частиною першої статті 76 цього Кодексу, а також може покласти на засудженого обов'язки, передбачені частиною третьою статті 76 цього Кодексу. Невиконання покладених обов'язків має наслідком скасування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання».

8. Доведено доцільність посилення умовного характеру звільнення від відбування покарання за хворобою, оскільки застосування такого виду звільнення обумовлено виключно фактом настання хвороби, а не іншими чинниками, обумовленими законослухняною поведінкою засудженого. З цією метою пропонуємо доповнити ст. 84 КК положеннями про покладення судом при звільненні засудженого при відбування покарання за хворобою, обов'язків, передбачених ч.ч. 1 та 3 ст. 76 КК України.

9. Встановлено, що переважна частина кримінальних законів держав – членів ЄС них не містить положень про особливості звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей, що зумовлено загальним характером положень кримінальних законів, які дозволяють застосувати загальні норми про відстрочку виконання вироку, звільнення від відбування покарання з випробуванням або умовно-дострокове звільнення в контексті індивідуального підходу до звільнення особі від відбування покарання.

10. Визнано доцільним запозичити досвід окремих країн – членів ЄС щодо покладення на неповнолітнього, якого звільнено від відбування покарання з

випробуванням, або до якого застосовано умовно-дострокове звільнення від покарання, визначених обов'язків, передбачивши у національному законодавстві застосування до неповнолітнього, заходів виховного характеру, закріплених у ч. 2 ст. 105 КК, за винятком направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи, оскільки такі заходи є відповіднішими віку та психологічному стану неповнолітнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Criminal Code of Kingdom Denmark. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/39/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf (дата звернення: 04.08.2022).
2. Criminal Code of Malta. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/ac/Malta_Criminal_Code_am2018_en.pdf (дата звернення: 16.07.2022).
3. Criminal Code of Spain. *Ministerio de Justicia*. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 15.07.2022).
4. Criminal Code of the Czech Republic. URL: <https://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 06.08.2022)
5. Criminal Code of the French Republic (Code de procedure penale). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/9d/France_CPC_am2016_fr.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
6. Criminal Code of the Kingdom of Netherlands. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/f3/Netherlands_CC_am2012_en.pdf (дата звернення: 16.08.2022)
7. Criminal Code of the Republic of Austria (Strafgesetzbuch). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/32/Austria_CC_1974_am122019_de.pdf (дата звернення: 15.07.2022).
8. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/15686> (дата звернення: 12.06.2022).
9. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL: https://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Criminal-Code.pdf (дата звернення: 15.05.2022).

10. Criminal Code of the Republic of Hungary. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/da/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf (дата звернення: 16.07.2022).

11. Criminal Code of the Republic of Lithuania. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/ltu1.html> (дата звернення: 03.09.2021).

12. Criminal Code of the Republic of Romania. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/e5/Romania_Penal%20Code_a_m2017_en.pdf (дата звернення: 16.07.2022).

13. Criminal Code of the Republic of Slovenia. *Ministry of Interior*. URL: <https://www.policija.si/images/stories/Legislation/pdf/CriminalCode2009.pdf> (дата звернення: 16.06.2022).

14. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6f/Slovakia_CC_2005_en.pdf (дата звернення: 08.08.2022).

15. Criminal Law of the Republic of Latvia. *Legal acts of the Republic of Latvia*. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-criminal-law> (дата звернення: 03.09.2021).

16. German Criminal Code (Strafgesetzbuch). *Federal Ministry of Justice*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html (дата звернення: 04.08.2022).

17. Goniewicz G. Przesłanki stosowania środków związanych z poddaniem sprawcy próbie na gruncie kodeksu karnego z 1997 r. w ujęciu prawno-porównawczym. Kraków, 2018. 392 s.

18. Greek Penal Code. URL: <http://www.c00.org/p/greek-penal-code.html> (дата звернення: 13.01.2022).

19. Jugendgerichtsgesetz. *Bundesministerium der Justiz*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> (дата звернення: 01.02.2022).

20. Kodeks karny. *Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 04.07.2022).

21. Mierzwińska-Lorencka J. Uzasadnianie wyroków w sprawach karnych, w: *Uzasadnienia decyzji stosowania prawa*, red. M. Grochowski, I. Rzućło–Grochowska, Wolters Kluwer, Warszawa. 2015. S. 266-289.

22. Montero Pérez de Tudela E., Rocío Garcia Ruiz C. Probation in Europe. Spain. Utrecht: CEP, Confederation of European Probation, 2016. 62 p.

23. Nawój-Śleszyński A. Rola środków penalnych związanych z poddaniem sprawy próbie w kształtowaniu rozmiarów populacji więzienniczej w Polsce. *Probacja*. 2014. № 2. S. 5-30.

24. Penal code of the Republic of Estonia (Karistusseadustik). *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolidate> (дата звернення: 03.08.2022).

25. Portuguese Penal Code. General Part. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4288/file/Portugal_CC_2006_en.pdf (дата звернення: 16.12.2021).

26. Probation measures and alternative sanctions in the EU. Malta. URL: https://www.euprobationproject.eu/national_detail.php?c=MT (дата звернення: 17.12.2021)/

27. Strafprozessordnung (StPO) – научно-практический комментарий и перевод закона. Magdeburg: Universitätsverlag Potsdam, 2012. 408 с.

28. The Swedish Criminal Code. *Government Offices of Sweden*. URL: <https://www.government.se/4a4563/contentassets/7a2dcae0787e465e9a2431554b5eab03/the-swedish-criminal-code.pdf> (дата звернення: 13.01.2022).

29. Tournier P. Systems of Conditional Release (Parole) in the Member States of the Council of Europe, 2004. URL:

<https://journals.openedition.org/champpenal/378?lang=en> (дата звернення: 05.10.2020).

30. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820350228/U/D19820228Lj.pdf> (дата звернення: 07.12.2021).

31. Witkowska-Rozpara K. Warunkowe zawieszenie wykonania kary – uwagi na tle obowiązującej regulacji, praktyki orzeczniczej sądów polskich oraz nowelizacji Kodeksu karnego (z mocą obowiązującą od 1.07.2015 r.). *Probacja*. 2015. № 2. S. 5-44.

32. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та провадженнях про адміністративні справи. *База даних «Судова влада»*. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20\(kriminal\)%202020.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20(kriminal)%202020.pdf) (дата звернення: 07.12.2021).

33. Андреев А. В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 236–245.

34. Бабанли Р. Ш. Закономірності реалізації правового механізму звільнення особи від відбування покарання з випробуванням: правозастосовний аспект. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 361-368.

35. Байда А. О. Амністія та помилування у кримінальному праві. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (2). С. 335-338.

36. Бараш Є., Рудницьких М. Інститут помилування в Україні та світі: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2018. 173 с.

37. Березовський А. А. Амністія в системі європейського та вітчизняного права: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 173-178.

38. Березовський А. А. Кримінологічні основи амністії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 222 с.

39. Берзін П. С. Особливості систематизації різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 жовтня 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків. Право, 2011. С. 213-218.

40. Биля І. О. Нормативно-правовий акт (загальна характеристика). *Вісник Запорізького університету*. 2003. № 1 С. 10-12.

41. Богатирьова О. І. Пробація або звільнення від відбування покарання з випробуванням як форма кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск. Ч. 1. С. 185-188.

42. Бринзанська О. В. Проблеми кримінально-правової оцінки часткового відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Судова апеляція*. 2014. № 4. С. 31-33.

43. Брящей Р. Розмежування звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 103–107.

44. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 205 с.

45. Бурда С. Я. Міжнародний та національний досвід щодо звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Економіка, фінанси, право*. 2011. № 8. С. 35–36.

46. Бурдін В. М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за корупційні злочини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 3. С. 233-244.

47. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ. Освіта України. 2016. 236 с.

48. ВП ВС розглянула заяву про перегляд судових рішень на підставі рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України № 2». URL:

<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/966075> (дата звернення: 13.02.2021).

49. Гагун А. А. Помилування як інститут кримінального права: його зміст та характерні ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Право*. 2016. Вип. 25. С. 140–146.

50. Герасименко В. П. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 213 с.

51. Гізімчук С., Говорун Д. Умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: перспективи вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7. С. 115–119.

52. Головненков П. В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий. Universitätsverlag. Potsdam. 2021. 494 с.

53. Гончаренко В. Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування. Вибране. К.: Прецедент, 2011. 91 с.

54. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. К., 2019. 697 с.

55. Горох О. П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.). Харків. Право, 2012. С. 263–266.

56. Грек Т. В. Помилування в Україні та Республіці Польща: порівняльно-правова характеристика. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 4. С. 115–119.

57. Гуцуляк М. М. Нормативно-правові підстави та практика застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 182-186.

58. Далматова Г. А. Сучасний стан і тенденції розвитку інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 310-316.

59. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009, 230 с.

60. Дем'янчик В. В. Помилування осіб, які відбувають пробачію. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (2). С. 70-72.

61. Денисова Т. А. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми застосування. *Право та державне управління*. 2013. № 1. С. 107-111.

62. Дільна З. Ф. Правова природа та процесуальний порядок умовно-дострокового дострокового звільнення від відбування покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2017. Вип. 1. С. 253-262.

63. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. Ніякого покарання без закону: принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. *Європейський суд з прав людини*. 2017. 26 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_UKR.pdf.

64. Донець К. Г. Особливості застосування звільнення від відбування покарання за хворобою. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 317-320.

65. Дудоров О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 3. С. 46-52.

66. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ. Ваїте. 2014. 944 с.

67. Дулатбеков Н. О. Вопросы назначения наказания в Уголовном кодексе Франции. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 401–406.

68. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Текст Конвенції та Пояснювальна доповідь. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaca> (дата звернення: 10.08.2021).

69. Європейський Союз: підручник / В. І. Абрамов, О. Ф. Деменко, О. П. Демчук та ін. Київ: НАОУ. 2006. 400 с.

70. Єгорова Ю. В. Медіація як вид умовного звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 213-218.

71. Житний О. О. Деякі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка засуджується за корупційний злочин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2017. Вип. 24. С. 111-114.

72. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз): монографія. Харків. Одісей, 2013. 376 с.

73. Журова І. І. Правове регулювання звільнення від відбування покарання. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 175-179.

74. Звенигородський О. М. Проблеми теорії та практики звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі вчинення злочину під час іспитового строку. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2018. № 3. С. 77-88.

75. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік (форма №1-к). База даних «Судова влада». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 07.12.2021).

76. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 222 с.

77. Казначеева Д. В. Проблеми удосконалення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. С. 64-69.

78. Казначеева Д. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 207 с.

79. Казначеева Д. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2011. 19 с.

80. Казначеева Д. В., Казначеев В. М. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: досвід закордонних країн. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 61. С. 28-35.

81. Карнаух Т. М. Постанови Пленуму Верховного Суду України: правова природа та місце в системі джерел права. *Юридичний Вісник України*. 2009. 23-29 травня (№ 21). С. 8-9.

82. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ. Кондор, 2006. 477 с.

83. Кибенко О. Матеріали засідання «Кадри для суду: перспективи незавершених конкурсів і доборів». *Асоціація правників України*. URL: bit.ly/3dTJoEZ (дата звернення: 09.11.2021).

84. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 210 с.

85. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 207 с.

86. Ковітіді О. Ф. Обов'язки, що покладаються на особу, умовно звільнену від покарання чи його відбування: досвід деяких країн Європейського Союзу. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 9 (61). С. 44–47.

87. Козакова І. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі за законодавством України та Держави Ізраїль: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 212 с.

88. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ. 2020. 502 с.

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.04.2022).

90. Корнієнко В. В. Особливості кримінального права ЄС: теоретико-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 1. С. 496-500.

91. Котляр Г. О. Порівняльно-правовий аналіз регулювання давності у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Держава і право*. 2006. Випуск 34. С. 475–481.

92. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів. 2005. 18 с.

93. Красницький І. В. Призначення покарання за законодавством України і Франції: порівняльний аналіз. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2000. Вип. 2. С. 195–201.

94. Крилова Н. Е. Кримінальне право зарубіжних країн: навчально-методичний посібник для студентів юридичного факультету. Запоріжжя. ЗНУ, 2015. 82 с.

95. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. Харків. Право, 2015. 528 с.
96. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Беньківський, П. В. Кобзаренко, С. Я. Лихова, П. С. Матишевський, А. А. Стрижевська, Є. В. Фесенко. Київ, Юрінком Інтер, 1999. 506 с.
97. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ. Юридична думка, 2004. 352 с.
98. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків. Право, 2010. 456 с.
99. Кримінальний кодекс України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1404> (дата звернення: 19.10. 2020).
100. Крушинський С., Нікіфорова Т. Звільнення від покарання та його відбування: матеріально-правові та процесуальні аспекти. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 220-230.
101. Кузьмін Е. Е. Кримінальне право зарубіжних країн: навчально-методичний посібник. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2018. 96 с.
102. Кухнюк Д. В. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 12. С. 26–30.
103. Легін Л. М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 21-26.
104. Лист Офісу Президента України від 09.10.2019 р. № 12-08/4840. Портал «Доступ до правди». URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/55778/response/134431/attach/3/3740..pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 15.11.2021).
105. Литвинов О. М. Інститут покарання в кримінальному праві України: навчальний посібник. Донецьк: Цифрова типографія, 2013. 428 с.

106. Лихова С. Я., Бідна А. О. Проблеми застосування амністії та помилування щодо осіб, засуджених до позбавлення волі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 32. С. 215-224.

107. Луспеник Д. Д. Постановити пріоритети. *Судовий вісник*. 2020. № 11 (175). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1033174> (дата звернення: 02.10.2021).

108. Малишев Б. В. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47-62.

109. Маляренко В. Т., Музика А. А. Амністія та помилування в Україні: навчальний посібник. Київ. Атіка, 2007. 700 с.

110. Меркулова В. О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей: окремі аспекти вдосконалення чинного кримінального законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 24-30.

111. Меркулова В. О. Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання: відповідність реформування загальної частини кримінального законодавства України принципам кримінального права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 25-30.

112. Меркулова В. О. Умовні види звільнення від покарання та його відбування: особливості законодавчого визначення в окремих країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 129-132.

113. Меркулова В. О., Смоков Д. С. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. Вип. 2. С. 27-31.

114. Митрофанов І. І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук. Вид. ПП Щербатих О.В., 2012. 333 с.

115. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навчальний посібник. Одеса. Фенікс, 2015. 576 с.

116. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.

117. Мітаревська В. В. Історичний розвиток інститутів амністії та помилування в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 312-315.

118. Мойсеєнко В. М. Помилувати не можна стратити. Київ: Вища школа, 2011. 376 с.

119. Мойсик В. Р. Помилування як правовий інститут. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 4. С. 35-43.

120. Музика А. А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія). *Наука і правоохорона*. 2013. № 1 (19). С. 343–358.

121. Музика А. А., Школа С. М. Амністія і помилування в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 10–23.

122. Назимко Є. С. Компаративістський метод дослідження інституту помилування. *Юридична Україна*. 2011. № 7. С. 79-85.

123. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення і розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 565 с.

124. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі: монографія. Київ. ВД «Дакор», 2018. 332 с.

125. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації» № 1798/5 від 11.06.2018 р. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118 (дата звернення: 03.12.2021).

126. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації» № 1797/5 від 11.06.2018 р. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118 (дата звернення: 03.12.2021).

127. Наумов О. О. Визначення підстави та умов звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 79 КК України в теорії кримінального права та судовій практиці. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 1. С. 65-70.

128. Наумов О. О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, за КК України та зарубіжних країн: порівняльно-правове дослідження. *Право та державне управління*. 2014. № 1-2. С. 89-93.

129. Наумов О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 239 с.

130. Окладна М. Г. Правова культура і її роль у формуванні правопорядку ЄС. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*. С. 109-114. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>.

131. Олійник О. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: окремі питання законодавчої та правозастосовної практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 77-83.

132. Орловська Н. А. Економія заходів заохочення як принцип побудови кримінально-правових санкцій. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 1. С. 1-7.

133. Орловська Н. А. Питання заохочувальних санкцій у контексті кримінально-правової політики. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Івано Франківськ,

1–2 березня 2013 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 60- 66.

134. Основной закон Федеративной Республики Германии. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation (дата звернення: 23.12.2021).

135. Остапчук Л. Г., Трубілко М. О. Кримінально-правова характеристика підстав звільнення суб'єктів пробації від відбування покарання. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2019. № 2. С. 44-54.

136. Павлов С. С. Правові традиції України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2010. 17 с.

137. Павлова Т. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням як примусовий захід кримінально-правового характеру. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 234-239.

138. Пархоменко П. Аналіз міжнародного досвіду щодо роботи з дітьми, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. ВГЦ "Волонтер" за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 22 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/11406/file/Аналіз%20міжнародного%20досвіду.pdf%20.pdf>.

139. Перелигіна Р. В. Семенюк І. М. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті звільнення від покарання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції* (м. Хмельницький, 17 квітня 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 150-153.

140. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Правова гармонізація у сфері звільнення від покарання: деякі практичні питання. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали XI Всеукраїнської науково-*

практичної конференції (м. Рівне, Рівненський інститут КУП НАНУ 20 квітня 2021 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2021. С. 127-130.

141. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми систематизації та вдосконалення законодавства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 192-199.

142. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія. Луганськ. РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.

143. Плахотник Г. В. Зарубіжне законодавство про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 1. С. 62-65.

144. Плахотник Г. В. Підстави звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2018. Вип. 29. С. 96-103.

145. Поліщук Н. І. Кримінально-правова характеристика медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4. С. 34-41.

146. Поліщук Н. І. Міжнародний досвід щодо звільнення від покарання за хворобою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 4. С. 301–310.

147. Положення про організацію діяльності волонтерів пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 17.01.2017 р. № 98/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#n13> (дата звернення: 21.11.2021).

148. Положення про порядок здійснення помилювання, затверджене Указом Президента України від 21.05.2015 р. № 223/2015. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

149. Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 20 с.

150. Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.12.2021).

151. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.08.2018 р. у справі № 663/537/17 (провадження №13-31кс18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207318> (дата звернення: 01.10.2021).

152. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 23.09.2019 р. у справі № 199/1496/17. URL: <https://opendatabot.ua/court/84583234-d5d260ee01710d41c448ae96d97e2b86> (дата звернення: 03.12.2021).

153. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/gi04853a?ed=2021_04_09 (дата звернення: 13.01.2022).

154. Президент підписав указ про помилування 31 засудженого захисника України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-pro-pomiluvannya-31-zasudzhenogo-zah-70989> (дата звернення: 18.01.2022).

155. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР. *Верховна Рада*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

156. Про амністію у 2016 році: Закон України від 22.12.2017 р. № 1810-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-19#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

157. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 04.04.2022).

158. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

159. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 21.11.2021).

160. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 21.03.2020).

161. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/sp:maх50:nav7:font2#n1589> (дата звернення: 02.10.2021).

162. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III (втратив чинність). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text> (дата звернення: 21.03.2020).

163. Проект Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», зареєстрований за № 5617 від 04.06.2021 р. *Верховна Рада України*. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 27.12.2021).

164. Пузирьов М. С. Звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: вітчизняні реалії та перспективи вдосконалення. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2020. № 2. С. 62-73.

165. Рекомендація № R (92)16 Комітету міністрів РЄ про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_047#Text (дата звернення: 01.04.2021).

166. Рекомендація № CM/Rec (2010) 1 «Про Правила Ради Європи про пробацію», прийнята Комітетом Міністрів 20.01.2010 р. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118 (дата звернення: 01.04.2021).

167. Рекомендація № R (2003)22 про умовно-дострокове звільнення, прийнята Комітетом Міністрів 24.09.2003 р. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118 (дата звернення: 01.04.2021).

168. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13). *Європейський Суд з прав людини*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703> (дата звернення: 01.04.2020).

169. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) (заява № 18139/91). *Європейський Суд з прав людини*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57947> (дата звернення: 05.11.2021).

170. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо

відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#n88> (дата звернення: 05.07.2022).

171. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання: навчальний посібник. Харків: Права людини, 2012. 112 с.

172. Романюк Я. Практична необхідність. *Судовий вісник*. № 11 (175). URL: <https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist> (дата звернення: 02.10.2021).

173. Самофалов О. Л. Деякі особливості звільнення від покарання з випробуванням та їх недоліки. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 34. С. 37-42.

174. Семенюк І. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 49-57.

175. Семенюк І. М. Деякі питання звільнення від покарання за законодавством Європейського Союзу. *Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 01 червня 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-110.

176. Семенюк І. М. Досвід Європейського Суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 309-313.

177. Семенюк І. М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне: Волинські обереги, 2020. С. 219-223.

178. Семенюк І. М. Особливості звільнення від покарання за законодавством України та Європейського Союзу: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми права України та Польщі: монографія*. Київський університет права НАН України; за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького та проф. А. Шміта. Київ: Талком, 2020. С. 138-148.

179. Семенюк І. М. Практика ЄСПЛ як невід'ємна складова конвенційної системи захисту прав людини (питання звільнення від покарання). *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.)* / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2021. С. 121-123.

180. Семенюк І. М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики: матеріали круглого столу* (м. Київ, 1 жовтня 2020 року). Київ: Ліра-К, 2020. С. 62-66.

181. Серьогін В. Верховенство права: сучасні уявлення про сутність та зміст конституційного принципу. *Legalitas*. URL: <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-v-serogin-verhovenstvo-prava-suchasni-uyavlennya-pro-sutnist-ta-zmist-konstitucijnogo-principu> (дата звернення: 04.11.2021).

182. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 259 с.

183. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: історичний вимір. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. Вип. 1. С. 198-211.

184. Сімакова С. І., Мельник О. Г. Пробація як механізм міжнародного досвіду роботи із правопорушником. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 235-237.

185. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 170 с.

186. Сорока О. О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект). *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 267-272.

187. Степанова Ю. П. Застосування до рецидивістів умовно-дострокового дострокового звільнення від відбування покарання. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 357-363.

188. Степанова Ю. П. Звільнення від відбування покарання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 2. С. 127-131.

189. Ткачова О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: українські реалії. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 1. С. 1-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2020_1_8 (дата звернення: 13.09.2020).

190. Трубников В. М. Проблеми звільнення від кримінальної відповідальності та покарання на підставі закону про амністію. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2017. Вип. 24. С. 114-119.

191. Тубелець О. С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом застосування інституту звільнення від покарання та його відбування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 112-119.

192. Туренко О. С. Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя. Київ. 2016. 420 с.

193. Тютюгін В. І. Новітнє теоретико-прикладне дослідження інституту звільнення від покарання та його відбування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 2. С. 311-318.

194. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 21.03. 2021).

195. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ. Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

196. Фідря Ю. Сучасний стан та перспективи вдосконалення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 2. С. 106-111.

197. Фріс П. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 36 с.

198. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. Київ. 2015. 208 с.

199. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна безвідповідальність? *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 3–7.

200. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу і кримінальна відповідальність. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків 10 – 11 жовтня 2013 р.). Харків. Право, 2013. С. 130-134.

201. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового характеру: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 6-7.

202. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн: монографія. Київ. Істина, 2006. 192 с.

203. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ. Юристконсульт, 2006. 1048 с.

204. Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія. Київ. Істина, 2005. 264 с.

205. Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2011. 17 с.

206. Хохлова І. В. Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях): навчальний посібник. Київ. Центр навчальної літератури, 2006. 256 с.

207. Хряпінський П. В. Гуманізація звільнення неповнолітніх від призначеного покарання та його відбування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1. С. 94-101.

208. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Харків. «Харків юридичний», 2009. 192 с.

209. Чабаненко Т. В. Актуальні питання, які виникають на практиці при реалізації деяких положень інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 418-427.

210. Чепелюк О. В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 207 с.

211. Черненко А. П., Шиян А. Г. Щодо права засуджених до довічного позбавлення волі на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким та його забезпечення в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 168-175.

212. Чернієнко А. О. Поняття відстрочки виконання вироку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 3 (3). С. 147-150.

213. Чорна Т. Л. Проблеми можливості звільнення від відбування покарання осіб, засуджених на довічне ув'язнення. *Право.ua*. 2018. № 2. С. 97-103.

214. Чоха К. О. Застосування амністії за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 220-223.

215. Чугаєвська А. В. Процесуальний порядок звільнення від відбування покарання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2020. 263 с.

216. Шишка О. Р. Концепт терміна «закон» у практиці ЄСПЛ. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: зб. наук. пр. (м. Харків, 29 травня 2020 р.). Харків. ХНУВС. 2020. № 2. С. 54-56.

217. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 248 с.

218. Шмат М. С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 224-230.

219. Шпіляревич В. В. Заходи кримінально-правового характеру, відмінні від покарання, за кримінальним законодавством Королівства Швеції. *Двадцять дев'яти економіко-правові дискусії*. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2494> (дата звернення: 12.01.2022).

220. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання суб'єктів пробації: нормативні та прикладні проблеми. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 1. С. 6-17.

221. Яценко С. С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав: навчальний посібник. Київ. ВД «Дакор», 2013. 168 с.

222. Яценко А. М. Звільнення від покарання та від його відбування: *idem per idem*. *Наше право*. 2013. № 1. С. 110-115.

223. Як звільняли засуджених за амністією за час незалежності України. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/09/infografika/suspilstvo/amnistiya-ukrayini-skilky-zasudzhenykh-zvilnyly-chas-nezalezhnosti> (дата звернення: 03.08.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Семенюк І. М. Особливості звільнення від покарання за законодавством України та Європейського Союзу: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми права України та Польщі: монографія* / Київський університет права НАН України; за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. А. Шміта. Київ: Талком, 2020. С. 138-148. URL: http://kul.kiev.ua/images/A/25/Monografia/Polska_monografia_2020.pdf.

2. Durdynets M. Yu., Perelyhina R. V., Klymenko O. A., Semeniuk I. M., Kostetska L. M. Counteraction to Corruption Offences in Ukraine and the EU: *Comparative Legal Aspect. Scopus. Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. Vol 9. № 5. September 2020. S. 227-238. URL: <https://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/article/view/12214> (DOI: 10.36941/ajis-2020-0100).

3. Семенюк І.М. Досвід Європейського суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 309-313. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519/494>.

4. Семенюк І. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 49-57. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/88_49-57/331 (DOI: 10.37491/UNZ.88.5).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Семенюк І. М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики: матеріали круглого столу* (м. Київ, 01 жовтня 2020 р.). Київ: Ліра-К, 2020. С. 62-66.

6. Семенюк І. М. Деякі питання звільнення від покарання за законодавством Європейського Союзу. *Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 01 червня 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-110.

7. Семенюк І. М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали Х Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне: Волинські обереги, 2020. С. 219-223.

8. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті звільнення від покарання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції* (м. Хмельницький, 17 квітня 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 150-153. (особ. внесок – 50 %).

9. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Правова гармонізація у сфері звільнення від покарання: деякі практичні питання. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 20 квітня 2021 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2021. С. 127-130. (особ. внесок – 50 %).

10. Семенюк І. М. Практика ЄСПЛ як невід’ємна складова конвенційної системи захисту прав людини (питання звільнення від покарання). *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2021. С. 121-123.

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

«Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо окремих питань про звільнення від покарання та його відбuvання)»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) такі зміни:

1. Статтю 74 доповнити частиною шостою у такій редакції:

«6. У тих випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на положення Загальної частини цього Кодексу не можуть бути до неї застосовані суд, за наявності визначених законом підстав звільняє особу від кримінальної відповідальності або ухвалює обвинувальний вирок та звільняє засудженого від покарання».

2. Частину 1 статті 75 викласти у такій редакції:

«1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного, зусилля, які засуджений докладає до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, бажання та можливість засудженого працевлаштуватись або отримувати засоби для існування іншим законним

шляхом, готовність докласти зусиль до усунення чинників, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення, в тому числі шляхом проходження лікувальних, корекційних та навчальних програм, змістовно пов'язаних з характером вчиненого кримінального правопорушення, та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням про вчиненні умисного кримінального правопорушення, вчиненого під час іспитового строку, визначеного відповідно положенням частини четвертої цієї статті, не допускається».

3. Частину третю статті 76 доповнити пунктом 5-1 такого змісту:

«5-1») пройти навчальну програму за напрямом вчиненого кримінального правопорушення».

4. Статтю 81 викласти у такій редакції:

«Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

1. До осіб, що відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо поведінка засудженого під час відбування покарання свідчить про можливість його повернення до суспільства до відбування повного строку відбування покарання. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд бере до уваги зусилля, які засуджений доклав до відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, бажання та можливість засудженого працевлаштуватись або отримувати засоби для існування іншим законним

шляхом, готовність докласти зусиль до усунення чинників, які зумовили вчинення особою кримінального правопорушення, в тому числі шляхом проходження лікувальних, корекційних та навчальних програм, змістовно пов'язаних з характером вчиненого кримінального правопорушення.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка

раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим 25 років покарання. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд враховує обставини, зазначені у частині другій цієї статті та оцінює прийнятність такого рішення з огляду на інтереси суспільної безпеки, з врахуванням особи засудженого, обставин вчинення ним злочинного діяння.

5. При умовно-достроковому звільненні від відбування покарання суд покладає на засудженого обов'язки, передбачені частиною першої статті 76 цього Кодексу, а також може покласти на засудженого обов'язки, передбачені частиною третьою статті 76 цього Кодексу. Невиконання покладених обов'язків має наслідком скасування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

6. У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу».

5. Частину другу статті 84 викласти у такій редакції:

«2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. При звільненні такої особи від покарання або його відбування за хворобою суд покладає на засудженого обов'язки, передбачені частиною першої статті 76 цього Кодексу, а також може покласти на засудженого обов'язки, передбачені частиною третьою статті 76 цього Кодексу. Невиконання

зазначених обов'язків має наслідком скасування звільнення від відбування покарання за хворобою».

6. Викласти частину першу статті 104 у такій редакції:

«1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до статей 75-78 цього Кодексу, за винятком положень, передбачених цією статтею. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд вправі застосувати до засудженого неповнолітнього заходи виховного характеру, передбачені частиною 2 статті 105 цього Кодексу, за винятком направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи».

7. Доповнити статтю 107 частиною шостою такого змісту:

«6. При застосуванні до неповнолітньої особи умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суд вправі застосувати заходи виховного характеру, передбачені пунктами 2, 3, 4 частини 2 статті 105 цього Кодексу, на строк, який не перевищує невідбуту частину покарання. Ухилення неповнолітнього від виховних заходів має наслідком звернення до суду для вирішення питання про направлення особи для відбування невідбутої частини покарання».

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Президент України

В. Зеленський

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ**«Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про пробацію»**

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести до Закону України «Про пробацію» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., 2015, № 13, ст.93) такі зміни:

1. Пункт п'ятий частину першої статті 6 після слів «звільнених від відбування покарання з випробуванням» доповнити словами:

«звільнених умовно-достроково та звільнених від покарання за хворобою»;

2. Частину другу статті 7 доповнити абзацем десятим такого змісту:

«ухвала суду про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі та певний строк та довічного позбавлення волі», ухвала суду про звільнення від покарання за хворобою;

3. Частину першу та частину третю статті 10 викласти у такій редакції:

«1. Наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі умовно-достроково, звільнених від покарання за

хворобою, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

3. Орган пробації під час наглядової пробації реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням та звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі умовно-достроково, а також звільнених від покарання за хворобою».

4. *Частину першу статті 14 доповнити пунктом дев'ятим та пунктом десятим такого змісту:*

«особи, звільнені від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі умовно-достроково»;

«особи, звільнені від покарання за хворобою»;

5. *Частину першу статті 18 доповнити абзацем восьмим такого змісту:*

«реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та осіб, умовно – достроково звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, осіб, звільнених від відбування покарання за хворобою».

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Президент України

В. Зеленський

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
 ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
 E-mail: info@univer.km.ua. Розрахунковий рахунок UA 598201720344281002200032328 в ДКСУ у м. Києві.
 МФО 820172. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

Алла ІВАНОВСЬКА

вересня 2022 року

АКТ

про реалізацію результатів наукових досліджень

Семенюк Ірини Миколаївни

**на тему: «Звільнення від покарання за законодавством України та держав
 Європейського Союзу: порівняльна характеристика»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: доцентки кафедри кримінального права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Плисюк Наталії Миколаївни, доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента Налуцишина Володимира Вікторовича стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Семенюк Ірини Миколаївни наукові положення і висновки з теми «Звільнення від покарання за законодавством України та держав Європейського Союзу: порівняльна характеристика» були детально вивчені колективом кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і застосовуються у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення наступні наукові публікації:

1. Семенюк І. М. Особливості звільнення від покарання за законодавством України та Європейського Союзу: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми права України та Польщі: монографія /*

Київський університет права НАН України; за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. А. Шміта. Київ: Талком, 2020. С. 138-148.

2. Семенюк І. М. Досвід Європейського суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 309-313.

3. Семенюк І. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 49-57.

4. Семенюк І. М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики: матеріали круглого столу* (м. Київ, 1 жовтня 2020 р.). Київ: Ліра-К, 2020. С. 62-66.

5. Семенюк І. М. Деякі питання звільнення від покарання за законодавством Європейського Союзу. *Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 1 червня 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-110.

6. Семенюк І. М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне: Волинські обереги, 2020. С. 219-223.

7. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті звільнення від покарання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції* (м. Хмельницький, 17 квітня 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 150-153.

8. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Правова гармонізація у сфері звільнення від покарання: деякі практичні питання. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 20 квітня 2021 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2021. С. 127-130.

9. Семенюк І. М. Практика ЄСПЛ як невід'ємна складова конвенційної системи захисту прав людини (питання звільнення від покарання). *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2021. С. 121-123.

Наведені наукові публікації були використані під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право України та держав Європейського Союзу», «Порівняльне кримінальне право та процес» у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Теоретичні положення та висновки, запропоновані Семенюк І. М., використовуються для підготовки робочих програм та навчально-методичних матеріалів із навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право України та держав Європейського Союзу», «Порівняльне кримінальне право та процес» для студентів юридичного факультету денної та заочної форм навчання. Включення до зазначених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, які навчаються за спеціальностями 081 Право та 293 Міжнародне право.

Голова комісії

декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії

доцентка кафедри кримінального
права та процесу
кандидатка юридичних наук, доцентка

Наталія ПЛИСЮК

доцент кафедри кримінального
права та процесу
кандидат юридичних наук, доцент

Володимир НАЛУЦИШИН

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА

Україна, м. Київ - 03142, вул. Ак. Доброхотова, 7-а, Тел.: (044) 409-26-43, факс: (044) 423-90-87
ЄДРПОУ - 23745145, e-mail: kul@kul.kiev.ua, www.kul.kiev.ua

№ 368/1 від 18.08.22
на № _____ від _____

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Київського університету права
НАН України
професор

Юрій Бошицький

2022 року

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Семенюк Ірини Миколаївни «Звільнення від покарання за
законодавством України та держав Європейського Союзу: порівняльна
характеристика» в освітній процес кафедри кримінального права та
процесу Київського університету права НАН України**

Комісія у складі: в.о. завідувача кафедри Савки О.І., доцента кафедри к.ю.н., Веселовської Н.О. та к.ю.н., доцента кафедри Сахнюка С.В. склала акт про те, що результати дисертаційного дослідження Семенюк Ірини Миколаївни «Звільнення від покарання за законодавством України та держав Європейського Союзу: порівняльна характеристика» використовуються під час проведення лекцій та практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина», «Порівняльне кримінальне право». У списку літератури у робочих програмах та навчально-методичних комплексах рекомендовано опрацювання таких наукових праць Семенюк І.М.:

1. Семенюк І. М. Особливості звільнення від покарання за законодавством України та Європейського Союзу: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми права України та Польщі: монографія* / Київський університет права НАН України; за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. А. Шміта. Київ: Талком, 2020. С. 138-148. URL: http://kul.kiev.ua/images/A/25/Monografia/Polska_monografia_2020.pdf.

2. Durdynets M. Yu., Perelyhina R. V., Klymenko O. A., Semeniuk I. M., Kostetska L. M. Counteraction to Corruption Offences in Ukraine and the EU: *Comparative Legal Aspect. Scopus. Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. Vol 9. № 5. September 2020. S. 227-238. URL: <https://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/article/view/12214> (DOI: 10.36941/ajis-2020-0100).

3. Семенюк І.М. Досвід Європейського суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 309-313. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519/494>.

4. Семенюк І. Види звільнення від покарання за законодавством України та законодавством держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 49-57. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/88_49-57/331 (DOI: 10.37491/UNZ.88.5).

5. Семенюк І. М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики: матеріали круглого столу* (м. Київ, 01 жовтня 2020 р.). Київ: Ліра-К, 2020. С. 62-66.

6. Семенюк І. М. Деякі питання звільнення від покарання за законодавством Європейського Союзу. *Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 01 червня 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-110.

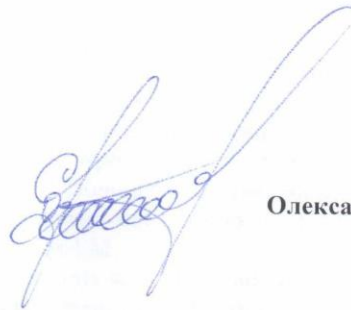
7. Семенюк І. М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне: Волинські обереги, 2020. С. 219-223.

8. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті звільнення від покарання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції* (м. Хмельницький, 17 квітня 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 150-153. (особ. внесок – 50 %).

9. Перелигіна Р. В., Семенюк І. М. Правова гармонізація у сфері звільнення від покарання: деякі практичні питання. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 20 квітня 2021 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2021. С. 127-130. (особ. внесок – 50 %).

10. Семенюк І. М. Практика ЄСПЛ як невід'ємна складова конвенційної системи захисту прав людини (питання звільнення від покарання). *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2021. С. 121-123.

В.о. завідувача кафедри
кримінального права та процесу,
к.ю.н.

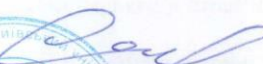
Олександр САВКА

Доцент кафедри
кримінального права та
процесу, к.ю.н.

Наталія ВЕСЕЛОВСЬКА

Доцент кафедри
кримінального права та
процесу, к.ю.н.

Сергій САХНЮК

